

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

Қаржы және банк ісі кафедрасы

Кайырбаева Г.К., Завьялова Е. Н., Байкадамов Н.Т

НЕСИЕЛІК ІС

Оқу құралы

Қостанай, 2019

ӘОЖ 336.77 (075.8)

ББК 65.262я73

К 14

Рецензенттер:

Аймурзинов Мұрат Сапаржанович -ә.ғ.к., академик З.Алдамжар атындағы ҚЭТУ «Экономика және басқару» кафедрасының профессоры

Майкопова Гульнар Суиндиговна-ә.ғ.к., қаржы және банк ісі кафедрасының доценті, А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ

Абаева Гульдер Ивановна-ә.ғ.к., бухгалтерлік есеп және аудит кафедрасының доценті, А. Байтұрсынов атындағы ҚМУ

Автор:

Кайырбаева Гульжанат Куанышевна, Завьялова Елена Николаевна, қаржы және банк ісі кафедрасының аға оқытушылары, Байкадамов Нуркен Турарович

Кайырбаева Г.К., Завьялова Е. Н., Байкадамов Н.Т

К 14 Несиелік іс. 5В050900 - Қаржы мамандығының студенттеріне арналған оқу құралы - Қостанай, 2019. – 110б.

ISBN 978-601-7985-72-1

Оқу құралында несиенің экономикалық мәні, несиелік процестің қозғалу сатылары, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің әдістемесіне сәйкес банк несиелерінің жіктелуі және коммерциялық банктің несие саясаты қарастырылады. Әдістеменің, әр түрлі авторлардың, қарыз алушының несие қабілеттілігі мен төлем қабілеттілігін бағалаудың қарауына ұсынылады. Проблемалық несиелермен жұмысты ұйымдастыру және коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын бақылау мәселелеріне ерекше назар аударылды.

Оқу құралы «Несиелік іс» курсы бойынша 5В050900-Қаржы мамандығы бойынша оқитын студенттерге арналған.

ӘОЖ 336.77 (075.8)

ББК 65.262я73

Қостанай мемлекеттік университетінің оқу-әдістемелік кеңесімен бекітілді және баспаға ұсынылды. 29.04.2019 ж.хаттама № 3

ISBN 978-601-7985-72-1

© Кайырбаева Г.К.,
Завьялова Е. Н.,
Байкадамов Н.Т., 2019

Мазмұны

Кіріспе.....	5
1 Несиенің экономикалық мәні.....	7
1.1 Несиенің мәні: қажеттілігі, құрылым, қозғалыс заңдылығы.....	7
1.2 Несиенің рөлі мен функциялары.....	11
1.3 Несиелеудің қағидалары мен әдістері.....	13
1.4 Несие нысандары	16
Бақылау сұрақтары.....	21
Тесттік сауалдар.....	21
2 Банктік ссуданың топтасуы	23
2.1 Банктік ссудаларының жіктелуі	23
2.2 ҚР Ұлттық Банкінің әдістемесіне сәйкес банк несиелерін жіктеу.....	25
Бақылау сұрақтары.....	28
Тесттік сауалдар.....	28
3 Несиелік үдерістің кезеңі.....	30
3.1 Несие қозғалысының сатылары	30
3.2 Несиелік процестің сатылары	32
Бақылау сұрақтары.....	34
Тесттік сауалдар.....	34
4 Коммерциялық банктің несиелік саясаты және оны жүзеге асыру механизмі.....	36
4.1 Банктер стратегиясының несиелік саясаты	36
4.2 Несиелік саясатының бағыттары. Несиелік саясатты жүзеге асырудың механизмдері.....	38
Бақылау сұрақтары.....	41
Тесттік сауалдар.....	42
5 Қарызалушының несиеқабілеттілігі және төлемқабілеттілігіне баға беру..	45
5.1 Несиеқабілеттілікті анықтайтын түсініктер мен факторлар.....	45
5.2 Қарызалушының несиеқабілеттілігін талдау үшін қажет ақпарат алу әдістері	50
5.3 Клиенттің несиеқабілеттілігін талдау және оның қаржылық жағдайын бағалау.....	55
Бақылау сұрақтары	61
Тесттік сауалдар.....	61
6 Проблемалық несиемен жұмыс ұйымы.....	64
6.1 Проблемалық (мәселелік) несиелерге қатысты қолданатын түсініктер, белгілер және шаралар.....	64
6.2 Проблемалық несиелермен жасалатын жұмыстардың процедуралары..	67
Бақылау сұрақтары	69
Жағдайлық есептер.....	69
7 Несиелік үдерісіндегі тәуекелді басқару	70
7.1 Несиелік тәуекелдердің қалыптасу алғышарттары және олардың түрлері.....	70

7.2 Несиелік тәуекелдерді басқарудың теориялық негіздері және базалық көзқарастары.....	77
Бақылау сұрақтары	88
Тесттік сауалдар	89
8 Несиелік мониторинг және несиелік қоржынның сапасын бақылау.....	93
8.1 Несиелік мониторинг түсінігі	93
8.2 Әлеуетті сақтандыру белгілерін анықтау мәселелері.....	98
8.3 Несиелік қоржын (қоржын) сапасын бақылау	99
Бақылау сұрақтары	104
Тесттік сауалдар.....	104
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	108

Кіріспе

Коммерциялық банктер, ең алдымен, бір жағынан, уақытша бос қаражатты тартатын, ал екінші жағынан - осы тартылған қаражат есебінен кәсіпорындардың, мекемелердің және халықтың несиелік қажеттіліктерін қанағаттандыратын несиелік институттар ретінде әрекет етеді.

Коммерциялық банктердің несиелік қызметі банк несиелерін беруге және өтеуге байланысты шаралар кешенін жүргізу болып табылады. Бұл несиелік қызмет белгілі бір талаптар мен шарттарға сәйкес болуы тиіс, несиенің мерзімділік, нысаналы сипаты, қамтамасыз етілуі мен ақылылығы қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады.

Несие беру коммерциялық банктің қолданыстағы заңнаманы, банк қызметін реттеудің экономикалық нормативтерін және Ұлттық Банктің міндетті, сақтандыру және резервтік қорларды қалыптастыруға қатысты талаптарын сақтауын көздейді.

Коммерциялық банк меншік нысанына немесе қарыз алушының кәсіпкерлік субъектісі ретінде тіркелген заңды тұлға немесе жеке тұлға болып табылатынына қарамастан, барлық шаруашылық жүргізу субъектілеріне несие береді, тек банктің қолда бар ресурстары шегінде ғана беріледі.

Коммерциялық банк пен қарыз алушы арасында жасалған келісім несие беру үшін негіз болып табылады. Бұл келісім банк қызметінің коммерциялық негіздеріне сүйенуге, қарыз алушының қаржылық жай-күйі мен несие қабілеттілігін бағалауды ескеруге, несие беру кезінде банк үшін тәуекел дәрежесін және болашақ несие құрылымын (сомма, мерзім, пайыздық мөлшерлеме) айқындауға тиіс.

Несиелік шарт жасалғаннан кейін, егер қарыз алушыда уақытша қаржылық қиындықтар туындаса, несиелік келісімде белгіленген мерзімде несиеті өтеу мүмкін болмаса, коммерциялық банк қарызды өтеу мерзімін ұзарту немесе мерзімін ұзарту жөнінде проблемалық несиелермен жұмыс жүргізеді.

Несие бере отырып, коммерциялық банк қарыз алушының несиелік келісім шарттарын орындауын, қарыздың уақтылы және толық өтелуін және ол бойынша пайыздарды төлеуді бақылауды жүзеге асырады. Коммерциялық банктің несиесін қайтарудың себебі қарыз алушының несиені пайдаланудан кіріс, кіріс алуы болып табылады.

Коммерциялық банк үшін несиелік операция борышты қайтармаудың белгілі бір тәуекелімен байланысты. Сондықтан коммерциялық банк несиелеу процесінде тәуекелді тиімді басқаруды жолға қойып, несиелік қоржын сапасына мониторинг жүргізу және бақылау жүргізу арқылы несиелік тәуекелдерді төмендету тәсілдерін анықтауы қажет. Бұл, өз кезегінде, банк басшылығына «кірістілік-тәуекел» ең қолайлы арақатынасын табуға мүмкіндік береді.

Оқу құралының мақсаты коммерциялық банктің несие саясатының ерекшеліктерін зерттеу, қарыз алушының несие қабілеттілігін анықтау мақсатында қаржылық есептілігін талдай білу, проблемалық несиелердің

белгілерін және оларға қатысты қолданылатын шараларды анықтау болып табылады.

Оқу құралының міндеттері:

- студенттердің несие мәнін, несие беру принциптерін, әдістерін және несие процесінің сатыларын меңгеруі;

- олардың несиеқабілеттілігі мен төлемқабілеттілігін бағалауда практикалық дағдыларды меңгеруі;

- студенттерді проблемалық несиелердің белгілерін анықтай білуге және оларды жою бойынша одан әрі жұмыс істеуге үйрету;

- студенттерде коммерциялық банктің несие қоржынының сапасын анықтаудың практикалық дағдыларын қалыптастыру.

Оқу құралы 5В050900-Қаржы мамандығының күндізгі және сырттай бөлім студенттерінің практикалық сабақтарына дайындалуға арналған.

1 Несиенің экономикалық мазмұны

1.1. Несиенің мәні: қажеттілігі, құрылымы, қозғалыс заңдылығы

Несие тауарлар мен ақшаның қозғалысының ең дамыған түрі болып табылады. Бұл жағдайда ол тауар-ақшалай қарым-қатынастар, құндылық нысандары, ақшаның функциялары және нарықтар жүйесі эволюциясының нәтижесі болып табылады.

Өнімді сатып алушы талап етілетін соммаға ие болмауы мүмкін, өйткені ол тек болашақ экономикалық және қаржылық қызметтен кейін пайда болады. Бұл кейіннен сатып алу-сату мәмілесіне қатысты қолма-қол ақшаның тиісті соммасын немесе екінші реттік негізде тауарларды өткізу келешегін ашады. Болашақта сатып алушы кейбір иелерінен талап етілетін сомманы ала алады және қарызды бір несиелерден екіншісіне аудара алады. Нәтижесінде бір сатылы сатылым мен сатып алу әрекеттері тауарлар мен ақша уақытында сәйкес келмейтін кері қозғалысқа жол ашады. Бұл қозғалыста сатылған тауарлардың меншік құқығының өзгеруі байқалады.

Кейінге қалдырылған ақы төлеу арқылы сату кезінде тауардың бағасын ақшамен айналыстағы ақша айналымының функциясымен емес, болашақ немесе әлеуетті төлем құралдарының көмегімен жүзеге асырады. Бұл дегеніміз, «ақшалай төлем» функциясындағы ақша қозғалысы нарықтық экономика субъектілерінің сенімді қарым-қатынасы негізінде жүреді және осылайша несиелік сипат алады.

Қарыз алу қажеттілігі туралы қазіргі кәсіпкерлер екі лагерьге бөлінді. Экономиканың нақты секторын білдіретін тауар өндіруші шаруашылық құрылымдарының өкілдері инфляция мен Орталық банктің қайта қаржыландыру ставкасының жоғары болуына байланысты, яғни, несиенің жоғары құны, капиталдың айналымда пайдаланылуы экономикалық тұрғыдан тиімсіз. Сондықтан мұндай кәсіпкерлердің өндірістік және қаржылық қызметі толығымен өзін-өзі қаржыландыру негізінде жүзеге асырылады, яғни, банктік қарызсыз.

Капитал айналымы кезеңі өнеркәсіп пен құрылыс салаларынан әлдеқайда төмен болатын сауда және сатып алу құрылымдарының өкілдері болып табылатын кәсіпкерлердің тағы бір тобы несиені тартусыз бизнесті басқару мүмкін емес деп санайды. Осы салада қорларды құру негізінен банктік несиелер арқылы жүзеге асырылады.

Халық шаруашылығының барлық салалары жеке капиталдардың айналымының әртүрлі деңгейімен сипатталады. Мысалы, ауыл шаруашылығының өсімдік шаруашылығы сияқты салаларда капиталдың айналымы жылына бір рет болады. Сонымен қатар, автомобиль өнеркәсібі кәсіпорындарында жыл ішінде 18-20 циклдар байқалады. Нәтижесінде индустриалды құндылықтар үнемі өнеркәсіпте босатылып, ауыл шаруашылығында негізгі технологиялық жұмыстарды жүргізу үшін қажет.

Осындай экономикалық жағдай қара және түсті металлургия салаларына тән. Осы салаларда тауар несиелерінің шарттары машина жасау кәсіпорындарында өндірілген металлдың өңдеу уақытына және тұтынушыларға өз өнімдерін сатудан түсетін ақшалай түсімге байланысты болады. Ең ұзын өндірістік цикл жеке және шағын өндіріспен машина жасау кәсіпорындарына тән. Қазіргі заманғы бу турбиналарының өнімділігі 100-120 күн; гидравликалық баспалар - 120-140 күн; айналмалы машиналар - 200-230 күн және т.б. Ұзақ уақыт бойы осындай өнімдерді шығарумен және аяқталмаған өндірістің тұрақты өсуімен машина жасау қауымдастығына арналған компоненттерді, жинақтарды тауар несиесі негізінде ғана жүзеге асыруға болады.

Халық шаруашылығының жеке секторының айналымының әр түрлі жылдамдығы бірқатар объективті себептерге байланысты:

- өнеркәсіптік және құрылыс өнімдерін өндірудің жұмыс уақытының тең емес технологиялық ұзақтығы;

- тапсырыс берушілерден жеткізушілердің қашықтығы;

- тасымалдауды (толық немесе ішінара) тасымалдау;

Бұл себептер экономиканың әртүрлі салалары кәсіпорындарының жеке капиталдарының циклінің үздіксіздігін қамтамасыз ететін несие қажеттілігіне объективті түрде қажет етеді.

Басқа түрдегі тауарларға бір түрдегі тауарлардың қарапайым алмасуы ықтимал құндылықтардың, оның ішінде ақшалай және несие түрлерін қамтиды. Алайда, құндылықтың ақшалай нысаны пайда болуы тауар-ақша қатынастарының дамуының ең жоғары сатысында ғана жүреді.

Сонымен қатар несие берушілер мен борышкерлердің өзара сенімді қарапайым тауарлар алмасу сатысында пайда болады. Сол бір құмарлық үлгі көрсету - ет немесе балық қарызға тайпамен арнапты. Демек, бұл жер қойнауында бұрын, яғни өндіріс тәсілін ақша құнының ақшалай нысанын туындауына және тарихи несие алғашқы қауымдық-жалпы қозғалысты бастайды.

Несиенің мәнін түсіндірудің бірі - сатушының сатып алушыға деген сенімінің белгілі бір деңгейі ретінде оның болашақтағы құндылықтарға төлем жасайтыны. Бұл анықтамада сатушы мен сатып алушының тауарларды сатуға қатысты өзара қарым-қатынасының тұрақты сипаты баса назар аударылады, бұл шаруашылық бірлестіктерінің өзара сенімін арттырады.

Еуропалық экономистер тауарлар мен ақшаларды құн санатына жатқызады және қарызды несиеге ұсынылған құн ретінде қарастырады. Бұл анықтамада несие органикалық байланысы нарықтық экономиканың тауар-ақша қатынастарымен сипатталады, онда тауарлардың массасы әлеуметтік қажеттілікке жұмсалған шығындардың немесе тауарлардың өзіндік құнын туындатқан жағдайда пайда болады.

Кейбір экономистер несиені қоғамның уақытша бос қаражатын жинақтау және қайта бөлу нысаны ретінде қарастырады. Бұл анықтама несиенің екі маңызды аспектісін көрсетеді: банктердің несиелік ресурстар ретінде өздерінің шоттарына тартқан қаражаттарының шоғырлануы және осы ресурстарды қарыз

алушыларға ақшалай несиелер беру және олардың кәсіпкерлігін ынталандыру үшін пайдалану.

Несие - бұл экономикалық мәміленің түрі, заңды тұлғалар және / немесе қарыз немесе несие бойынша жеке тұлғалар арасындағы келісім. Несие - несие капиталының қозғалыс нысаны, яғни несие үшін берілетін ақша капиталы. Қарыздың көмегімен азаматтардың, кәсіпорындардың және мемлекеттің ақысыз қаражаттары жинақталып, уақытша пайдалануға ақы төленетін қарыз капиталына айналдырылады.

Экономикалық санат ретінде несие ақша түрінде құндылық қозғалысына байланысты әлеуметтік қатынастардың белгілі бір түрін білдіреді. Бұл қозғалыс қарыз алушыны меншік құқығын сақтай отырып, ақшалай қарыздарды уақытында беруді көздейді.

Қарыздың мәні құндылықтың қозғалысына байланысты қоғамдық қатынастарда жатыр. Несиенің мәнін талдау кезінде үш элементті бөліп көрсетуге болады:

- тақырып;
- объект;
- несиелік мүдде.

Несиелік қарым-қатынас субъектілері несиеор және қарыз алушы болып табылады. Несиелік қатынастардың нысаны - несие құны. Несие бойынша сыйақы - несие беруші қарыз алушыға оны өнімді тұтыну мақсатында уақытша пайдалануға берілген несие құнының бағасы.

Экономикалық құбылыс ретінде несие - бұл оның құрылымының (объектілері мен субъектілерінің) элементтерінің белгілі бір қозғалысы арқылы сипатталатын процесс. Несиенің қозғалысы уақыт пен кеңістіктегі өзінің сенімділігіне ие, өзінің нақты үлгілеріне ие және экономикалық категория ретінде несиенің басты ерекшелігі болып табылады.

Несие субъектілерінің қозғалысы шаруашылық субъект несие берушінің немесе қарыз алушының мәртебесін тұрақты түрде иеленбейтін, бірақ оны жүйелі түрде өзгертетін ерекшеліктерге ие. Ол өз ресурстары (капиталы) қозғалысының ерекшелігіне байланысты қарыз алушы немесе несие беруші бола алады. Ол сондай-ақ несие беруші, қарыз алушы немесе сол себептердің екеуінің де біреуі бола алмайды.

Несие объектісі ретінде құндылықтың қозғалысы оны аймақтардың (елдердің), экономиканың салалары мен салалары арасындағы капитал айналымының кезеңдерінде көшіру кезінде оны несиенің бір субъектісінен екіншісіне ауыстыру кезінде көрінеді.

Несие желісінің қозғалысы уақыт пен кеңістіктегі нақты өлшемдерге ие. Өлшеу қарыз алушының несие берушіден алынған құнды пайдалану мерзімін көрсетеді. Іс жүзінде, бұл бағалау қысқа, орташа және ұзақ мерзімді несиелер бойынша жіктеуде көрінеді.

Несиелік кезеңдер

Қарыздың сипатын түсіну үшін қарыздық құнды екі пән арасында, яғни микро деңгейде, несиелік қатынастарды дамытуға сәйкес жылжыту маңызды.

Бұл қозғалыстың экономикалық негізі, оның жеке сатыларын бөлу кеңейтілген көбею процесінде капиталдың айналымы болып табылады.

Біз несиелік қозғалыстың келесі кезеңдерін ажыратып аламыз:

1 саты - несие көзі ретінде еркін құнды қалыптастыру (ББ операциясы);

2 саты - несие бойынша бос құнды орналастыру (НП-ОП операциялары);

3 саты - қарыз алушы уақытша пайдалану үшін алынған қаражатты пайдалану (ОП операциясы);

4 саты - қарыз алушының айналымнан пайдаланатын немесе қарызды қайтару үшін жеткілікті табыстарды қалыптастыру (ВК операциясы) қаражатын босату;

5 саты - қарыз алушының несие берушіге (ПК-ОК операциялары) құнын қайтару және пайыздарды төлеу. Бұл кезеңде қарызға алынған қаражаттың қозғалысы және несие беруші мен қарыз алушы арасындағы несиенің аяқталуы арасындағы қатынас аяқталады.

Несиенің қозғалысы кезеңдерін бөлу бірнеше шартты, өйткені бұл барлық сатылар тығыз байланысты. Кез-келген кезеңде трафикті тоқтату несие субъектілері арасындағы қатынастардың бұзылуына әкелуі мүмкін, олардың экономикалық мүдделеріне қауіп төндіреді. Дегенмен, қозғалыс кезеңдерінің бұл оқшаулануы тек несие сипатын жақсы түсінуге ғана емес, сондай-ақ субъектілер арасындағы қатынастарды жүзеге асыру тетігін түсінуге де ықпал етеді.

Қарыздық қозғалыстың үлгілері.

Қарыздың экономикалық категория ретіндегі объективті сипаты, оның ішкі тәуелділігінің болуы оның қозғалысының белгілі бір үлгілерін анықтайды. Олар тікелей несие мәнінен шығады және олардың білімі елдегі несиелік қарым-қатынастарды тиімді ұйымдастыруға және басқаруға маңызды алғышарт болып табылады. Осы заңдарды сақтамай, несие өзінің айқындалушы мәнін жоғалтады, басқа бір санатқа айналады және оның рөлі деформацияланған.

Микроэкономикалық деңгейде несие қозғалысын реттейтін негізгі заңдар:

- несие құнының қозғалысын өтеу. Несиелік қаражаттың бұл қозғалысы қарыз алушының артында орналасқан өз қаражаты мен бюджет қаражаттарынан айтарлықтай ерекшеленеді. Меншікті қаражат үнемі экономикалық субъектінің айналымында қалады. Бюджеттен алынған қаражат оларды міндетті түрде бюджетке қайтару шарты жоқ, олар осы субъектінің меншігіне айналады;

- бір капитал айналымының ұзақтығымен анықталатын қарыз алушының айналымдағы қарыздық құнды болу уақыты. Әрбір жаңа айналым циклы үшін қарыз алушы бұрынғы циклден қайта қарызға алынатын болса, қарыз қаражаты босатылып, несиелерге қайтарылады. Мұндай жағдайларда, бұл модель айналымы әдісі бойынша, овердрафт бойынша қарызға тұрақты қажеттілік бар кәсіпорындарға несие беруді ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады.

Дегенмен, қарыз алушының уақытша қажеттіліктерін несиелендірудің бұл түрі толық сәйкес келеді;

- қозғалыс процесінде қарыздық құнды сақтау және оны несиелерге қайтару. Бұл ретте, орталық орын қарыздың құндылығын сақтау болып табылады, өйткені қарыз алушының меншікті капиталын иммобилизациялау арқылы несиені өтеуге болады. Алайда, бұл жағдайда қарыз алушы үшін несие тиімді болмайды, оның мәні өзгереді;

- қарыздың массасы қолда бар қаражаттардың қолжетімділігіне тәуелділігі. Бұл модель несие объектісінің нақты сипатына байланысты. Қарызға арналған қаражаттардың жоқтығы сөзсіз нарықтың теңгерімсіздігіне, монетарлық салада дағдарыстық құбылыстарға әкеледі.

Макроэкономикалық деңгейде несиелік қозғалыстың үлгілері төменде көрсетілген:

- несиелеуді дамытудың сандық көрсеткіштері (несиелік инвестициялардың өсу динамикасына қарай) ГНП көлемінің динамикасына барабар болуы тиіс;

- әрбір қарыз операциясы екі есе дерлік - талап ету ретінде және міндеттемелер ретінде актив ретінде және міндеттеме ретінде несиелік инвестициялардың және қарыздық ресурстардың жалпы соммасы әрқашан макро деңгейде теңдестіріледі;

- несиені өтеу және төлеу оны экономиканың нақты секторындағы капиталдың өсуін қаржыландыру үшін нарықтық шарттар құралына ең лайықты етеді. Өнеркәсіптік тұтыну саласындағы қаражаттың жеке тұтынуы саласында үлкен жинақтарды беруде шешуші рөл атқарады. Осылайша, үй шаруашылық секторынан корпоративтік секторға дейін еркін құнсызданудың қозғалысы да несиенің қозғалысының заңдылығы болып табылады;

- төленген несие және екі субъект үшін де табыс алу мүмкіндігі несие салааралық қозғалыстың мұндай саласын өнеркәсіптің салалары мен экономиканың секторларының жоғары табысты салаларға және өндіріс түрлеріне дейін төмендеуі ретінде айқындайды. Бұл несиенің қозғалысы оның экономикалық дамуды қамтамасыз етудегі маңызды рөлін анықтайды.

Қарастырылған үлгілер несие қозғалысының барлық мүмкіндіктерін пайдаланбайды. Алайда жоғарыда айтылғандай, несие қатынастарын басқару тәжірибесі ерікті шешімдерге немесе біржақты мүдделерге негізделі алмайды, бірақ несиелік қозғалыстарды реттейтін объективті заңдарда, барлық несиелік қарым-қатынас субъектілерінің мүдделерін теңгерімді сақтауды қамтамасыз етуге негіз болады деп санауға негіз бар. Несиелік қатынастарды ұйымдастыру тәжірибесі мен несиелік қозғалысты реттейтін заңдар арасындағы мұндай байланыс несие субъектілері несие бойынша белгілі бір принциптердің немесе несие беру ережелерінің сақталуымен қамтамасыз етіледі.

1.2 Қарыздың рөлі мен функциялары

«Функция» сөзі (латын тілінен Functio - орындаушылық) - өте кең таралған ғылыми тұжырымдама. Заманауи несие ғылымында функция көбінесе оның мәні көрініс ретінде қабылданады.

Несие функцияларын талдай отырып, тағы бір жағдайды ескеру керек: кез келген уақытта оның қозғалысы кезінде несие өзінің барлық функцияларымен, бірақ кез келген біреуімен немесе олардың бірнешеуімен көрсетілмейді. Қарыздың функциялары, сондай-ақ кез-келген экономикалық санат өзінің мәнін білдіреді. Олар объективті және сыртқы саламен өзара әрекеттесуді көрсетеді.

Функция қалпында қатқан емес, өзгеретін санат. Қарыздың мәнін өзгертумен қатар, оның өзара әрекеті де өзгереді.

Қоғамның экономикалық жүйесіндегі несие орны мен рөлі, ең алдымен, жалпы және таңдаулы сипатқа ие атқаратын функцияларымен айқындалады.

Несие функциялары:

- 1) қайта таратушы;
- 2) шығындарды үнемдеу;
- 3) капиталдың шоғырлануын жеделдету;
- 4) қызмет көрсету айналымы.
- 5) ғылыми-техникалық прогресті жеделдету.

Қарыздың бірінші функциясы қайта таратушы болып табылады.

Қарызды қайта бөлу функциясы қолма-қол ақшаны ғана емес, сонымен қатар тауар қорларын (коммерциялық несие, лизингтік қарыз, жартылай тұтынушылық несие) қайта бөлуді қамтиды. несиелік жүйені мемлекеттік реттеудің маңызды міндеттерінің бірі экономикалық басымдықтарды ұтымды айқындау және жеке кәсіпкерлік субъектілерінің ағымдағы пайдасы ғана емес, ұлттық мүдделер тұрғысынан қарқынды дамуы қажет салаларға немесе аймақтарға несие ресурстарын тартуды ынталандыру болып табылады.

Осылайша, қарызды қайта бөлу функциясы құнды қайта бөлудің ерекшелігі болып табылады. Ол аумақтық және салалық негізде болуы мүмкін. Әр түрлі ұйымдар мен жеке тұлғалар олардың орналасқан жеріне қарамастан, несиелік қатынастарға кіруі мүмкін. Несие алу үшін несие беруші мен қарыз алушының орны маңызды емес. Мұндай құнды қайта бөлу аумақаралық деп аталуы мүмкін.

Қарыздың екінші функциясы - бұл шығындарды үнемдеу.

Екінші функция ақшаны айналымды ұйымдастырудың қазіргі заманғы ерекшеліктеріне және оның жұмыс істеуіне, негізінен, ақшасыз нысанда байланысты. Банкке ақша салу және сақтау, клиент несиелік қатынастарға кіреді. Несие операциялары бойынша айналыстағы қолма-қол ақшаны банктік шоттардағы жазбалар түрінде ауыстыру үшін жағдай жасайды. Алдын ала неге (тауарларды сатып алу) немесе жеткізушіге алушыға несие береді немесе керісінше.

Қарыздың үшінші функциясы капиталдың шоғырлануын жеделдету болып табылады.

Өндірісті дамытуға капиталдың шоғырлану процесі жүреді. Қарыз капиталы кәсіпкерге өндіріс көлемін және қосымша пайдасын арттыруға мүмкіндік береді. Несие бойынша сыйақы төлеу қажеттілігіне қарамастан, қарыз беру шарттарында капитал тарту әрдайым пайдалы.

Несиелік-сервистік айналымның төртінші функциясы.

Осы функцияны іске асыру барысында несие тауарларды ғана емес, сонымен қатар ақша айналымын да, оның ішінде ақша қаражатын да тездетуге әсер етеді. Ақша айналымы саласында вексельдер, чектер, несие карталары және т.б. сияқты құралдарды енгізу арқылы ол ақшалай төлемдерді ішкі және халықаралық нарықтарда экономикалық қатынастар механизмін жеңілдетеді және жеделдететін қолма-қол ақшасыз операциялармен ауыстырады. Бұл мәселені шешудегі ең белсенді рөл коммерциялық несие арқылы, заманауи бартерлік қатынастардың қажетті элементі ретінде жүзеге асырылады.

Қарыздың бесінші функциясы - ғылыми-техникалық прогресті жеделдету. Соғыстан кейінгі жылдары ғылыми-техникалық прогресс кез-келген мемлекеттің және жеке кәсіпкерлік субъектісінің экономикалық дамуының шешуші факторы болды. Нақтырақ айтқанда, оны жеделдетудегі несие рөлі ғылыми-техникалық ұйымдардың қызметін қаржыландырудың әртүрлі салаларымен салыстырғанда әрдайым артып келе жатқан ғылыми-техникалық ұйымдардың қызметін қаржыландыру үлгісімен, бастауыш капитал салымдары мен дайын өнімді сату арасындағы уақыт айырмашылығымен бақыланады.

Сондықтан зерттеу орталықтарының көпшілігінің қалыпты жұмыс істеуі (бюджеттік қаржыландырудан басқа) несиелік ресурстарды пайдаланусыз мүмкін емес. Несие сондай-ақ инновациялық үрдістерді іске асыру үшін бірдей, ғылыми әзірлемелер мен технологияларды тікелей өндіріс түрінде жүзеге асыру үшін қажет, олардың құны бастапқыда кәсіпорындар қаржыландырады, оның ішінде банктің мақсатты орта және ұзақ мерзімді қарыздары арқылы.

Несиенің рөлі жеті негізгі бағытпен сипатталады:

1. Несие банктер мен банк жүйелерін құрудың экономикалық санаты ретінде.
2. Несие ақша айналымын ұйымдастыру механизмі ретінде.
3. Несие - жеке капитал циклінің үздіксіздігін қамтамасыз ету құралы ретінде.
4. Несие - жеке капиталдың айналымының өзара байланысы.
5. Мемлекеттік дағдарыстың алдын алу құралы ретінде несие.
6. Несие мемлекеттік бюджеттерді тұрақтандыру құралы ретінде.
7. Несие қазіргі заманғы өмір салтын элементтерін қалыптастыру құралы ретінде.

1.3 Несиелеудің принциптері мен әдістері

Қарыздың мәні несиенің элементтерінде, несиенің негізгі қағидаттарында, несие функциялары мен рөлінде көрініс табады. Несиелеу қағидаттары несие қарыз алушыға берілетін негізгі шарттар болып табылады.

Несиелеудің ең танымал негізгі қағидаттары келесі принциптер:

- қарыз мақсаты;
- несиелердің қарыз алушыға қаражат аударудың өзектілігі;
- салық алушыдан салық берушіге толық көлемде ақшаны қайтару;

- қарыздың қауіпсіздігі;
- тартылған қаражатты ақылы пайдалану.

Несиенің мақсаты несие қатынастарына шығу ниетін білдірген шаруашылық субъектілерінің қарыз қаражаттары қандай мақсаттарда пайдаланылатынын алдын ала анықтап алу керек. Белгілі бір мақсат екі жақтың да бірдей түсінуі және бағалауы керек, оны несиелеуге келіседі. Бұл әр тараптың несие бойынша өз мүдделерін қамтамасыз етуге және олардың несие ретінде өзара қарым-қатынастарын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін өсуі, негізгі алғышарттары.

Несиенің өзектілігі несие берушінің бос ақшасы несиелік қатынастарға кіру сәтінде тараптар келісетін нақты мерзімге қарыз алушыға аударылуын көздейді. Заемның өзектілігі өз кезегінде несие бойынша тараптар арасындағы несиелік қарым-қатынастарды одан әрі дамытудың қажетті шарты болып табылады: қарыз қаражатын төлеуді анықтау, ақша қаражатын өтеу тәртібі және т.б.

Несиелерге қарыздық құнды қайтару қарыз алушыға қарызға алынған құнның барлық соммасын несиелерге қайтаруды білдіреді. Бұл қағида бұрынғыдан туындайды - қарыздың өзектілігі және онымен тығыз байланысты, бірақ бұл тәуелсіз принцип. Тиісті келісім жасасу кезінде қарыздың мерзімін анықтау дәл осы уақытта өтелетініне кепілдік бермейді. Несие жиі қайтарылмайды. Бірақ, белгіленген мерзімде өтелсе де, бұл барлық қарыздық құн қайтарылған дегенді білдірмейді.

Қауіпсіздік - қарызды қайтаруды уақытында қамтамасыз ету үшін қосымша қарыз беру туралы несиелердің қабылдауы. Бұл іс-шаралар несиені қайтаруға орасан зор үлес қосатын несиенің мақсатты бағыты мен өзектілігінің қағидаттарына қосымша болып табылады. Бірақ бұл «көмек» көбінесе жеткіліксіз және несие толық емес немесе уақытында қайтарылмайды. Борышкер қарыз алушының қарызды өтеуден қорғайды және несиелердің қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Қарызды төлеу қарыз алушыға несиелерге тек берешектің негізгі соммасын ғана қайтармайды, сондай-ақ пайыз түрінде қосымша ақша төлейді.

Қарызгерге қарыз беру өте маңызды. Ол несие алудың орындылығы, несие берудің басқа принциптеріне қатаң сәйкестігі, қарыз қаражатын тиімді пайдалану және т.б. туралы көбірек ақпараттандырылған шешімге ықпал етеді.

Барлық несиелеу принциптері тығыз байланысты, және тек біріктіріп оның орындалуын қамтамасыз ете алады. Сондықтан, оның принциптерін барлық тиімді несиелеу сәйкес үшін міндетті болып табылады.

Несие әдістері несиелік тетіктің ажырамас бөлігі болып табылады. Несиені қайтару қозғалысы түбіртек немесе шығындар құндылықтар, шығындарды өтеуді жүзеге асыру, ағымдағы төлемдер, яғни, біріншіден, тікелей өндіріс және айналым үрдісі анықталады. Екіншіден, бұл баланс бағдарламалық қамтамасыз өзгеруіне байланысты болуы мүмкін.

Несиелеу әдістері несиелеу қағидаттарына сәйкес несие беру және қайтару әдістерін көрсететін несиелеу жүйесінің маңызды элементі болып

табылады. Көптеген елдердің ұзақ мерзімді банктік практикасында несие беру әдістері негізінен дәстүрлі түрде жасалады, бірақ олар өзгертіліп, жетілдірілуде.

Отандық тәжірибеде, банктік несиелендірудегі нарықтық қатынастарға ауысқанға дейін, негізінен екі әдіс: теңгерім мен айналымдар бойынша болды. Елдің нарықтық қатынастарға көшуімен және жаңа жағдайларда коммерциялық банктердің жұмысымен несиелендіру әдістерінде белгілі бір өзгерістер орын алады және тәсілдер әзірленеді.

Жалпы алғанда, банктік несиелеудің отандық тәжірибесінде несиелендірудің мынадай әдістері бар: а) айналыммен несие беру; б) баланста; в) кері баланс әдісі; г) кеңейтілген объектіде айналыммен несиелеу (айналым капиталының жиынтық қажеттілігі үшін); д) нақты қарыз алушыға жеке несиелер; е) несие желісінің негізінде несиелеу.

Айналым бойынша несиелеу несие объектісінің қозғалысын қамтиды. Несие қарыз алушының шығындарын өз ресурстарын шығарғанға дейін жетілдіреді. Несие мөлшері қарыздың өсуіне объективті қажеттілік ретінде артып, осы қажеттіліктің төмендеуіне байланысты өтеледі. Несиелеу бизнес-операцияларға (материалдық құндылықтарды сатып алу, шығындарды жабу үшін) арнайы несие шотынан төлеу арқылы біріктірілді және ақша қаражатын шотта алу арқылы өтеу жүзеге асырылды.

Қалдық бойынша несие беру-бұл несие жеке алынған объект бойынша нақты қамтамасыз етуге берілген кезде, кәсіпорынның меншікті қаржы көздерінен шыққан шығындарын өтей отырып беріледі. Несие тауар-материалдық құндылықтардың (шикізат, материалдар, отын, Ыдыс және т.б.) қалдығына берілді.

Айналым-сальдолық әдіс-айналым бойынша және қалдық бойынша несие бірінші сатыда онда қажеттіліктің туындауына қарай берілетін, ал екінші сатыда белгілі бір мерзімде өтелетін, олар босатылатын ресурстардың көлемімен сәйкес келмеуі мүмкін. Басында несие тауар-материалдық құндылықтар мен шығындар айналымының бастапқы сатысында беріледі, содан кейін өтеу клиенттің банк алдындағы мерзімді міндеттемелерінің қалдықтары негізінде жүргізіледі.

Бірыңғай біріздендірілген схема бойынша ірілендірілген объектіні несиелеуге көшумен айналым бойынша несие беру біздің елімізде 80-жылдардың ортасынан бастап 90-жылдардың басында банк жүйесін реформалауға дейін қолданылған алдыңғы әдістермен салыстырғанда анағұрлым жетілдірілген болып саналады. Осы әдіс кезінде айналым бойынша несие беру алдын ала белгіленген жоспарлы шаманың шегінде қорлардың және өндіріс шығындарының жиынтығы бойынша несие беру нысанын қабылдады. Іс жүзінде бұл әдіс барлық салалар үшін прогрессивті деп танылды және банк тәжірибесінде олар соңғы уақытқа дейін сақталған.

Банктік несиелеудің шетелдік тәжірибесі қазіргі банктерде коммерциялық құрылымдарға қатысты отандық банктерде қолданылатын екі әдісті анықтайды:

1. Несиелеудің жеке әдісі - несие қабілетті қарыз алушыны таңдағаннан кейін, банктің несиелік саясатына негізделген белгілі бір мерзімге белгілі бір

мақсатты ақшалай талапты қанағаттандыру үшін банк ұсынатын шұғыл қарыздар:

2. Қарыз алушыға алдын-ала белгіленген несиелік лимит шегінде несие берілетін ашық несиелік желінің әдісі, оны белгілі бір мерзім ішінде оған ұсынылған төлем құжаттары үшін төлеуге қажетті пайдаланылады. Бұл клиент пен банк арасында жасалған несиелік келісімде көзделген кез келген есеп айырысу құжаттарын қарыз есебінен төлеуге мүмкіндік береді. Әдетте несие желісі бір жылға созылады. Несие желісінің лимиті мен мерзімі ішінде қарыз алушы қосымша келіссөздерсіз несие ала алады, бірақ банк қарыз алушының қаржылық жағдайын және беделін нақты анықтайды.

Заманауи банктік тәжірибеде жаңартылатын және жаңартылмайтын несие желісі бөлінеді.

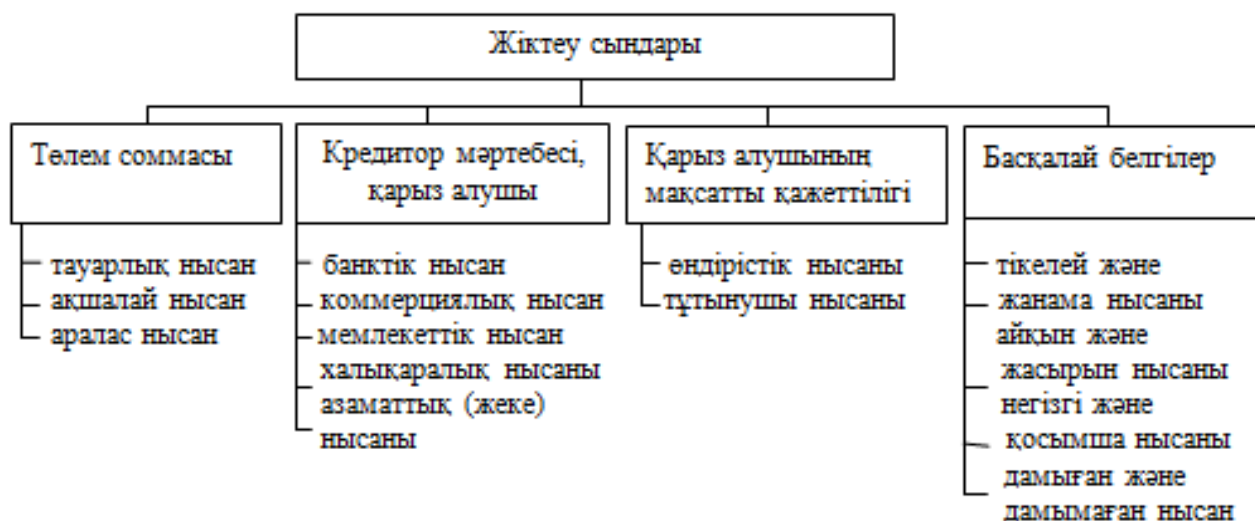
Ішкі практикада қолданылған соңғы екі әдіс клиенттерге жеке көзқарастарды, нарықтық зерттеулерді және әлеуетті қарыз алушыларға несие беруді талап етуді талап етеді.

1.4 Несие формалары

Тарихи дамудың ұзақ жолын аша отырып, несие қатынастары бір түрден екіншісіне өтті. Әртүрлі сипаттамалар мен сипаттамаларға сәйкес жасалған классификациялар, олардың негізгі нысандары мен несие түрлерін көрсете отырып, несие қатынастарының бар әртүрлілігін жүйелендіруге мүмкіндік береді.

Несиелік нысандар- несиелік қатынастардың сипатына байланысты несие түрлерінің бірі болып табылады.

Салықтың жіктемесі -қарыз алушылардың қажеттіліктері туралы нұсқаулық түріне сәйкес несиетелетін құндылық сипаты, несиелер мен қарыз алушылар санаттары сияқты негізгі сипаттамаларға сәйкес жүзеге асырылады (сурет 1-ді қараңыз).

Сурет 1 – Несие нысанының сыныптамасы

Сипаттамасы : *Біліктілік белгілері 4 түрге бөлінеді, олар:*

- *төлем сомасы* оларға (тауарлық нысан, ақшалай нысаны, аралас нысан) жатады;

- *қарыз алушы, кредитор мәртебесі* (банктік нысан, коммерциялық нысан, мемлекеттік нысан, халықаралық нысаны, азаматтық (жеке) нысаны);

- *қарыз алушының мақсатты қажеттілігі* (тұтыну нысаны, өндірістік нысаны);

- *басқалай белгілер* (тікелей және жанама нысаны, айқын және жасырын нысаны, негізгі және қосымша нысаны, дамыған және дамымаған нысан);

1. Несие *құнының сипаты бойынша* несие үш нысанға бөлінеді:

Несиенің тауарлық нысаны тарихи түрде ақша нысанымен жүзеге асырылады. Бұл несие түрінде берілетін тауарлар. Сонымен бірге несие объектісі болып табылатын тауарларды қайтаруды қамтамасыз етеді. Тауарлар экономикалық айналымда пайдаланылады және көбіне ақшамен сатып алынады. Тауар қарызды өтегеннен және пайыздар төлегеннен кейін ғана қарыз алушының меншігіне айналады.

Алғашқы несиелер артық тұтынушылық тауарларға иелік ететін ұйымдар болды. Қазіргі уақытта тауардың несие нысаны тауарларды сатуға, лизингке және жалға алуға қолданылады және көбінесе ақшалай нысанда жүреді.

Ақшалай нысаны - бұл классикалық несие нысаны, яғни несие уақытша ақшалай қаражат болып табылады. Ақша нысаны - ақша әмбебап құндылықтармен айналыстағы әмбебап эквивалент, әмбебап айналым қаражаты және төлеу болып табылатындығына байланысты ең тән. Бұл несие нысаны экономикадағы жағдайға, инфляция деңгейіне, жұмыссыздыққа және т.б. байланысты. Бұл несие мемлекет ретінде де, сондай-ақ жеке тұлғалар да ішкі және сыртқы саудада қолданылады.

Аралас (тауарлық) несие нысаны. Бұл жағдайда несие тауарлар түрінде беріледі және ақшамен немесе керісінше қайтарылады. Дамушы елдерде қарыз қаражаты халықаралық тауар айналымы арқылы қайтарылған кезде кең таралған.

2. Несие берудің негізгі түрлері несие беруші ретінде қандай ұйымға жатады?

Банктік қарыз. Бұл несие түрінде тек ақшалай капитал пайдаланылады. Бұл несие Ресей Федерациясының Орталық Банкі лицензиялаған қаржы-несие ұйымдары тарапынан ғана жүзеге асырылады. Бұл несие көлемі кең коммерциялық болып табылады.

Банктік несие нысаны мынадай ерекшеліктерге ие:

- Банк, әдетте, өз қаражаты есебінен ғана емес, сонымен бірге тартылған ресурстармен де жұмыс істейді;

- банк орналастырылмаған капиталды несиелейді;

- банк ақша ғана емес, капитал ретінде ақша береді.

Банктік несиелерді пайдалану бағасы Несиелік қарым-қатынас субъектілері арасында және қарыз шартымен бекітілген өзара тиімді негізде айқындалған *несиелік сыйақы* болып табылады.

Коммерциялық несие несиеор несиелік мекеме болып табылмайтынын білдіреді, бірақ несие сауда мәмілесінде жасалады, сондықтан ол сауда деп аталады. Несие кез-келген заңды тұлғаны уақытша ақшалай қаражатпен қамтамасыз ете алады.

Коммерциялық несие-бұл экономикадағы несиелік қарым-қатынастардың алғашқы нысандарының бірі, бұл заң жобасын айналымға әкелді және осылайша өнімдерді немесе қызметтерді мерзімінен бұрын өтеу түрінде заңды тұлғалар арасындағы қаржы-шаруашылық қатынастарды іс жүзінде білдіруді табу арқылы қолма-қол ақшасыз айналымды дамытуға белсенді ықпал етті. Бұл несиенің негізгі мақсаты - тауарларды сату үдерісін жеделдету және, демек, оларға кепілдік берілген пайда алу.

Коммерциялық несиелік құрал дәстүрлі түрде қарыз алушының несиелерге қатысты қаржылық міндеттемелерін білдіретін айырбас вексельі болып табылады. Ең кең таралған - вексельдің екі нысаны - қарыз алушының белгілі бір сомманы несиелерге тікелей төлеуге тікелей міндеттемесі бар, сондай-ақ қарыз алушыға несие берушіден белгіленген сомманы үшінші тұлғаның немесе шотты көтермелеуді төлеуге жазбаша нұсқаманы білдіретін аударым (вексель) кіретін вексель. Қазіргі жағдайда вексельдің функциясы көбінесе өнім беруші мен тұтынушы арасында коммерциялық несие бойынша сатылатын өнімдер үшін төлем тәртібін реттейтін стандартты шартты қабылдайды. Коммерциялық несие банктен түбегейлі ерекшеленеді:

- несиеор рөлінде мамандандырылған қаржы институттары және тауарларды немесе қызметтерді өндіруге немесе сатуға байланысты кез-келген заңды тұлғалар;

- тек қана тауарлық нысанда;

- несие капиталы қазіргі заманғы жағдайларда қаржы компанияларын, холдингтік компанияларды және түрлі мамандықтар мен қызмет түрлерін жүзеге асыратын кәсіпорындарды қамтитын басқа да ұқсас құрылымдарды құру кезінде практикалық өрнекті тапқан өнеркәсіптік немесе коммерциялық интеграцияланған;

- коммерциялық несиенің орташа құны белгілі бір уақыт кезеңі үшін орташа банктік пайыздық мөлшерден төмен болады;

- қарыз беруші мен қарыз алушы арасындағы мәміле заңды түрде жүзеге асырылған жағдайда осы несие бойынша сыйақы тауарлардың бағасына енгізіледі және нақты анықталмайды, мысалы, базалық сомманың белгіленген пайызы бойынша.

Қазіргі жағдайда практикада коммерциялық несиелердің үш түрі қолданылады:

- белгіленген өтеу мерзімі бар несие;

- қарыз алушының бөліп-бөліп берілетін тауарларды іс жүзінде жүзеге асырғаннан кейін ғана қайтару мүмкіндігі бар несие;

- тауардың келесі партиясы бұрынғы жеткізу борышын өтегенге дейін коммерциялық несие шарттарында жеткізілетін ашық шот бойынша несиелендіру.

Мемлекеттік қарыз. Басты ерекшелігі - мемлекеттік немесе жергілікті биліктің түрлі деңгейлерде қатысуы. Мемлекеттік несие бюджет қаражаты есебінен қамтамасыз етіледі.

Несиелердің функцияларын жүзеге асыру, мемлекет орталық банк арқылы несие береді:

- қаржы ресурстарына ерекше қажеттілігі бар нақты салалар немесе өңірлер, егер бюджеттік қаржыландыру мүмкіндіктері таусылған болса және коммерциялық банктердің несиелері конъюнктивті сипат факторларының әсерінен тартылмаса;

- коммерциялық банктер аукцион жүргізу немесе банкаралық несие нарығында несиелік ресурстарды тікелей сату процесінде;

- халықаралық қатынастардың мақсатты бағдарламалары.

Мемлекет мемлекеттік қарыздарды орналастыру немесе мемлекеттік қысқа мерзімді бағалы қағаздар нарығында операцияларды жүзеге асыру процесінде қарыз беруші ретінде әрекет етеді. Мемлекеттік қарыздармен несиелік қарым-қатынастың негізгі нысаны - бұл мемлекет қарыз алушы ретінде әрекет ететіндер. Өтпелі кезеңде ол қаржы ресурстарын тарту көзі ретінде ғана емес, сондай-ақ экономиканы орталықтандырылған несиелендірудің тиімді құралы ретінде де пайдаланылуы керек.

Халықаралық несие - халықаралық деңгейде әрекет ететін несиелік қарым-қатынастардың жиынтығы, оның тікелей қатысушылары мемлекеттік және халықаралық қаржы институттары (ХВҚ, ХҚДБ және т.б.). Несие қатынастарының қатысушыларының бірінің басқа елге қатынасы ерекше ерекшеленеді.

Жалпыға ортақ және халықаралық институттардың қатысуымен қарым-қатынаста несие әрқашан ақша түрінде, сыртқы саудада да тауармен (импорттаушыға коммерциялық несиенің түрі ретінде) әрекет етеді. Бірнеше негізгі ерекшеліктерге қарай жіктеледі:

- заемдардың сипаты бойынша - мемлекетаралық, жеке меншік;

- нысанда - мемлекеттік, банктік, коммерциялық;

- сыртқы сауда жүйесінде-экспорттық несиелеу, импорттық несиелендіру.

Халықаралық қарыздың тән ерекшелігі оның жеке сақтандыру және мемлекеттік кепілдіктер түрінде қосымша құқықтық немесе экономикалық қауіпсіздігі болып табылады.

Режимдер өзгерген кезде, жаңа билік өздерінің предшестіктерінің міндеттемелерін әрдайым танымайды. Мемлекеттерге және коммерциялық несиелерға көмек көрсету күні осы проблеманы шешу үшін халықаралық несиелердың клубтарын құрады: Париж клубы несиелік мемлекеттерді біріктіреді, Лондон клубында халықаралық коммерциялық несиелер бар.

Азаматтық қарыз (дербес, жеке, өсімқорлық). Қарыздың бұл нысаны қарыз тарихында бірінші болды және тауар пішінінде, содан кейін ол ақша түрінде дамыды. Бұл несие жеке тұлғаларға, сондай-ақ орталық банктен тиісті лицензиясы жоқ шаруашылық субъектілеріне несие беру жолымен жүзеге

асырылады. Ол өте жоғары пайыздық мөлшерлемелермен сипатталады, және көбінесе айыпталушыдан жинаудың қылмыстық әдістерімен сипатталады.

Бұл несие нысаны достық сипатында болуы мүмкін. Ол өзара сенімге негізделген және келісімшарт жасасуымен қатар жүрмейді. Нотариалдық куәліктермен берешек туралы түбіртектер пайдаланылады.

3. Қарыздың *нысаналы қажеттілігіне байланысты несиенің негізгі нысандары*:

Өндірістік несие іскерлік мақсаттар үшін беріледі: өндіріс көлемін, жұмыстарды, қызметтерді, активтерді кеңейту. Өндірістік несиелер тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді, активтерді, өндіріс факторларын жеткізудің ұлғаюына және халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге тікелей әсер етеді.

Тұтынушылық несие. Тұтынушылық несиенің тән ерекшелігі-бұл ақшалай және тауарлық капиталдың өзара байланысы.

Өндіріс нысанынан айырмашылығы, бұл несие халық тұтыну үшін пайдаланылады, ол жаңа құндылықтарды құруға бағытталған емес.

Несиеор рөлінде мамандандырылған несие мекемесі, сондай-ақ тауарларды немесе қызметтерді сатумен айналысатын кез-келген заңды тұлға әрекет ете алады. Ақшалай нысанда тұтынушылық несие жеке тұлғаның жылжымайтын мүлікті сатып алуға, қымбат емдеуге және т.б. тауарларды бөлшек саудада бөлшек саудада сатуға байланысты банктік қарыз ретінде ұсынылады. Ресейде бұл несие түрі тек қана таратылады, ол жылжымайтын мүлік қауіпсіздігін несиелеу кезінде шектеулі қолданылады (көбінесе тұрғын үй). Шетелдік тәжірибеде тұтынушылық несие жұмыс істейтін халықтың барлық топтарын, негізінен әртүрлі несиелік карталар жүйесі арқылы қамтиды.

4. Несиенің басқа түрлері

Сонымен қатар, несие басқа сипаттамалар бойынша жіктелуі мүмкін. Осылайша, несиенің қаржылық нысаны бар, тікелей және жанама, анық және жасырын, негізгі және қосымша, дамыған және дамымаған.

Қаржылық несие қаржы активтерімен операциялар жүргізу үшін пайдаланылады: бағалы қағаздар, валюта, несие капиталының түрлі құралдары. Бұл алыпсатарлық капиталға сұранысты қанағаттандыруға көмектеседі.

Қарыздың тікелей нысаны делдалдарсыз пайдаланушыға несие беруді көрсетеді.

Заемның жанама нысаны басқа тұлғаларға несие алуды көздейді. Әдетте ауылшаруашылық өнімдерін сатып алуға несие беру кезінде қолданылады.

Қарыздың белгілі бір нысаны бойынша белгілі бір мақсатпен несиені білдіреді. Несиенің жаңа нысандары лизингтік заемдар және басқа да бірқатар қарыздар болып табылады.

Несиенің негізгі нысаны - бұл несие, ал тауарлық несие қосымша нысаны болып табылады.

Дамып келе жатқан және дамымаған несие нысандары оның даму дәрежесін сипаттайды. Несиенің дамымаған түрі ломбардтық несиеге жатқызылуы мүмкін.

Бақылау сұрақтары

1. Экономикадағы несие рөлі
2. Қарыздың функциялары қандай?
3. Қарызды қайта бөлу функциясының мәні қандай?
4. Несиелеу қағидаттарын сипаттаңыз.
5. Несиелеу әдісі қандай?
6. Кері теңгерімді несиелендіру әдісінің мәні қандай?
7. Қарыздың кезеңдерін көрсетіңіз.
8. Теңгерімдегі несиелеу әдісінің мәнін кеңейтіңіз.
9. Қарызға кепілдік ретінде не істей аламыз?
10. Несиенің негізгі түрлері қандай?

Тесттік сауалдар:

1. Несиеті беру кезіндегі шектеулер түрі револьверлік несие желісі:
А) шығару шегі;
В) борыштық шектеу;
С) Несиелік лимит;
D) шығу шегі;
Е) дұрыс жауап жоқ.
2. ... ресейлік банк тәжірибесінде қолданылатын несие шотының нысаны.
А) арнайы несиелік шот;
В) шотты тексеру;
С) онкологиялық балл;
D) қарапайым несиелік шот;
Е) есеп айырысу және кассалық есеп.
3. Бос қарыздар:
А) кепілдік;
В) кепіл болушылық
С) сессия.
D) тек несиелік келісім;
Е) кепілдік және кепілзат
4. Банктік заем операциясының нысаны - бұл процесс несие аударымдары:
А) қолма-қол ақша;
В) жылжымайтын мүлік;
С) қымбат металдар;
D) тауарлық-материалдық құндылықтар;
Е) дұрыс жауап жоқ.

5. Бұл несие қағидаты несие берушінің Қарыз алушыға ақша қаражатын беру процесін көрсететін құжатта белгіленген мерзімде және тәртіппен қайтарылуы тиіс дегенді білдіреді:

- A) қайтарымдылық;
- B) жеделдік;
- C) білім беру;
- D) тығыздық;
- E) дифференциалдық.

6. Несиелік қызығушылықты белгілеу механизмі арқылы іс жүзінде қандай принципті іске асыру жүзеге асырылады?

- A) өтеу;
- B) жеделдік;
- C) қауіпсіздік;
- D) төлемдер;
- E) дифференциация

7. Осы принцип банкке қарыз алушы жүргізіп отырған қызметтің шынайылығына және несие қаражатын уақтылы қайтаруына көз жеткізуге мүмкіндік береді:

- A) жеделдік;
- B) несие беру кезінде сараланған тәсіл;
- C) тығыздығы;
- D) қайтарымдылық;
- E) пайдаланудың мақсатты сипаты.

8. Егер кәсіпорын өзіне қажетті құндылықтарды өзінің қаржы көздері есебінен сатып алса және тек содан кейін ғана банкке оларды қамтамасыз ету үшін несие алу үшін өтініш жасаса, сол арқылы жұмсалған шығындарды өтей отырып, онда ол:

- A) айналым бойынша;
- B) қалдық бойынша;
- C) айналмалы-сальдолық;
- D) несие желісі;
- E) жобалық қаржыландыру.

9. Бұл әдіс нақты мерзімге несие беру кезінде қолданылады, яғни жедел несие:

- A) айналым бойынша;
- B) қалдық бойынша;
- C) жеке тәртіппен несие беру;
- D) несие желісін ашу;
- E) нақты жобаларға несие.

10. Тәжірибе көрсеткендей, несиенің осы нысанын пайдаланған кезде капиталдың айналымы бәсеңдейді, төлем тәртібі әлсірейді, ал несиеор өз өндірісінің қажеттілігін қамтамасыз ету үшін қосымша қаражатқа мұқтаж, бұл айналымдағы ақша массасының ұлғаюына әкеледі және т.бұл нысанды атаңыз.

- A) ақша;
- B) тауар;
- C) тауар-ақша;
- D) білім беру;
- E) тұтыну.

2 Банктік ссуданың топтасуы

2.1 Банктік ссудаларының жіктелуі

Шаруашылық жүргізудің қазіргі жағдайында несиенің негізгі нысаны банктік несие, яғни әр түрлі және түрлі коммерциялық банктер беретін несие болып табылады.

Банктік несие саласындағы несиелік қатынастардың субъектілері кәсіпорындар мен ұйымдар, халық, мемлекет және банктердің өздері болып табылады. Белгілі болғандай, несие мәмілесінде несиелік қатынастар субъектілері әрдайым несиелер да, қарыз алушылар да болады. Несие берушілер өзінің уақытша бос қаражатын қарыз алушының иелігіне белгілі бір мерзімге берген тұлғалар (заңды және жеке тұлғалар) болып табылады.

Қарыз алушы-пайдалануға (несие) қаражат алатын және оларды белгіленген мерзімде қайтаруға міндетті несие қатынастарының тарабы. Банк несиесіне келетін болсақ, мұнда несие мәмілелерінің субъектілері міндетті түрде екі тұлғаны құрайды, яғни несие беруші ретінде және қарыз алушы ретінде. Бұл банктердің негізінен тартылған қаражатта жұмыс істейтіндігіне байланысты, демек, кәсіпорындар мен ұйымдарға, халыққа, банктегі шоттарда орналастырылған осы қаражаттың иесі мемлекетке қатысты қарыз алушы ретінде әрекет етеді. Өздерінде шоғырланған ресурстарды оларға мұқтаждар пайдасына қайта бөле отырып, банктер несиелер ретінде әрекет етеді. Несие мәмілелерінің екінші жағына қатысты - халық, шаруашылық, мемлекет байқалады; банктегі шоттарда өзінің ақша қаражатын орналастыра отырып, олар несиеор ретінде әрекет етеді, ал несие сұрай отырып, қарыз алушыларға айналады.

Коммерциялық банктер өз клиенттеріне әртүрлі белгілері бойынша жіктеуге болатын несиелердің алуан түрлерін ұсынады:

- қарыз алушылардың негізгі топтары бойынша:
 - ✓ несие шаруашылығы;
 - ✓ халыққа;
 - ✓ мемлекеттік билік органдарын.
- мақсаты (бағыты) бойынша несиені ажыратады:
 - ✓ тұтыну;

- ✓ өнеркәсіптік;
- ✓ сауда;
- ✓ ауыл шаруашылығы;
- ✓ инвестициялық;
- ✓ бюджет.
- қызмет ету саласына байланысты:
 - ✓ негізгі қорларды кеңейтілген молықтыруға қатысатын несиелер;
 - ✓ айналым қорларын ұйымдастыруға қатысатын несиелер;
- өндіріс саласына жіберілетін несиелерге;
- айналым саласына қызмет көрсететін несиелер.
- пайдалану мерзімі бойынша:
 - талап етілгенге дейінгі несиелер;
 - жедел болып бөлінеді:
 - қысқа мерзімді (1 жылға дейін);
 - орта мерзімді (1 жылдан 3 жылға дейін);
 - ұзақ мерзімді (3 жылдан астам).

Әдетте, айналым қорларын қалыптастыратын несиелер қысқа мерзімді болып табылады, ал негізгі қорларды кеңейтілген жаңғыртуға қатысатын несиелер орта және ұзақ мерзімді несиелерге жатады.

- мөлшері бойынша:
 - ✓ ірі;
 - ✓ орта;
 - ✓ ұсақ.
- қамтамасыз ету бойынша:
 - ✓ кепілсіз несиелер (бланк) ;
 - ✓ қамтамасыз етілген, олар, өз кезегінде, :
- кепілдік;
- кепілдендірілген;
- сақтандырылған адамдар.
- беру тәсілі бойынша:
 - ✓ өтемақы несиелері;
 - ✓ төлем қарыздары.

Бірінші жағдайда несие тауар-материалдық құндылықтарға не шығындарға салынған оның меншікті қаражатын өтеу үшін қарыз алушының есеп айырысу шотына жіберіледі. Екінші жағдайда банк несиесі несие берілетін іс-шаралар бойынша қарыз алушыға төлеуге ұсынылған есеп айырысу-ақша құжаттарын төлеуге тікелей жіберіледі.

- өтеу әдістері бойынша:
 - ✓ бөліп-бөліп өтелетін банк несиелері (бөліктермен, үлестермен);
 - ✓ бір уақытта өтелетін несиелер (бір белгілі бір күнге).

Қазіргі заманғы коммерциялық банктер несие үшін төлемді белгілеген кезде ескеретін негізгі факторлар:

- ОДБ коммерциялық банктеріне берілетін несиелер бойынша пайыздың базалық ставкасы;

- банкаралық несие бойынша, яғни өзінің белсенді операциялары үшін басқа коммерциялық банктерден сатып алынатын ресурстар үшін орташа пайыздық мөлшерлеме;
- банк өз клиенттеріне әр түрлі депозиттік шоттар бойынша төлейтін орташа пайыздық мөлшерлеме;
- банктің несие ресурстарының құрылымы (тартылған қаражаттың үлесі жоғары болған сайын, несие қымбатырақ болуы тиіс);
- шаруашылықтар тарапынан несиеге сұраныс (сұраныс аз болса, несие арзанырақ);
- несие сұралатын мерзім және несие түрі, дәлірек айтқанда, қамтамасыз етуге байланысты банк үшін оның тәуекел дәрежесі.

Кәсіпорындарға және басқа да ұйымдық-құқықтық құрылымдарға өндірістік және әлеуметтік қажеттіліктерге банктік несие беру несие беру принциптерін қатаң сақтай отырып жүзеге асырылады. Соңғылары несие беру жүйесінің негізін, басты элементі болып табылады, өйткені несиенің мәні мен мазмұнын, сондай-ақ объективті экономикалық заңдардың талаптарын, соның ішінде Несиелік қатынастар саласындағы талаптарды көрсетеді.

2.2 ҚР Ұлттық Банкінің әдістемесіне сәйкес банк несиелерін жіктеу

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Басқармасы 27.04.1995 жылғы № 245 «Банк несиелерін жіктеу» қаулысын бекітті.

Осы Ережеге сәйкес банк несиелері әртүрлі белгілері бойынша жіктеледі: несиелерға, қарыз алушыларға, пайдалану мерзімінен, мақсаты мен пайдалану сипатынан, қамтамасыз етудің болуы мен түріне, қайтарымдылық дәрежесіне, валютаға және беру шарттарына, несие беру объектісіне.

1. Несиелерға байланысты:

- орталықтандырылған;
- бюджеттік;
- банктік;
- банктік емес қаржы мекемелері;
- коммерциялық;
- сыртқы.

2. Қарыз алушыларға байланысты:

Қаржы институттарына несиелер:

- Үкіметіне (Қаржымині));
- бюджеттен тыс қорларға;
- банктерге;
- банктік емес қаржы мекемелеріне;

Қаржылық емес агенттерге несиелер:

- барлық меншік нысанындағы экономика салалары бойынша:

- а) өнеркәсіп;
- б) ауыл шаруашылығы;
- в) сауда;

- г) дайындау ұйымдары;
- д) жабдықтау-өткізу ұйымдары;
- е) кооперативтер;
- ж) жеке кәсіпкерлер (өз қызметін заңды тұлға құрмай жүзеге асыратын).

Тұтынушылық мақсаттарға несиелер.

3. Пайдалану мерзіміне байланысты:

- қысқа мерзімді;
- орта мерзімді;
- ұзақ мерзімді.

4. Пайдалану мақсаты мен сипатына байланысты:

- негізгі қорларға несиелер;
- айналым капиталына несиелер.

5. Қамтамасыз етудің болуы мен түріне байланысты:

Қамтамасыз етілген:

- айып төлеу;
- кепілдік;
- кепілгерлікпен;
- кепілмен.

Сақтандырылған.

Қамтамасыз етілмеген:

- бланктік (сенімді).

6. Қайтарымдылық дәрежесіне байланысты:

Жедел жұмыс:

- а) стандартты;

Мерзімі өткен:

- стандартты емес;
- қанағаттанарлықсыз;
- күмәнді;
- шығынды.

7. Ұсыну валютасына байланысты:

- валютада;
- теңгеде.

8. Ұсыну шарттарына байланысты:

- үймелі;
- акцептілік;
- акцептно - рамбурсный;
- аукциондық;
- валюталық;
- ипотекалық несие;
- консорциалды;
- дебеттік сальдоны жабуға арналған несие (овердрафт);
- лизингтік;
- ломбардный;
- жеңілдік;

- онкольдық;
- тұтынушылық несие;
- револьверлік;
- резервтік;
- маусымдық несие;
- факторинг;
- форфейтинг.

9. Несие беру объектісіне байланысты:

- меншікті айналым қаражатының жетіспеушілігін толықтыруға;
- материалдық қорлар мен өндірістік шығындар жиынтығына;
- тауарлардың экспорттық және импорттық жеткізілімдері және сыртқы экономикалық қызмет бойынша шығындар;
- жеке еңбек қызметімен айналысатын азаматтар сатып алатын шикізат, материалдар, құралдар және өзге де мүлік;
- ломбардтардың кепілдік-несие операциялары;
- театрлардың, саябақтардың, аттракциондардың табыстары мен шығыстары арасындағы маусымдық алшақтық;
- күрделі салымдарды қаржыландыруға;
- жалақыны төлеуге;
- тез өтелетін және тиімділігі жоғары іс-шараларға арналған несиелер.

Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 2006 жылғы 25 желтоқсандағы № 296 қаулысымен активтерді, шартты міндеттемелерді жіктеу және оларға қарсы провизиялар (резервтер) құру ережесі (25.11.2011 ж.жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) бекітілді.

Осы Ережелерге сәйкес несиелерді жіктеу оларды қамтамасыз ету сапасына, қарыз алушының қаржылық жағдайына, оның несиелік тарихына, қарыз алушының Банктерден бұрын алған несиелердің жіктеу санатына және есептелген сыйақымен олардың толық қайтарылу ықтималдығына әсер ететін басқа да факторларға байланысты жүзеге асырылады.

Банкаралық несие басқа банктерде орналастырылған депозит ретінде жіктеледі.

Банктерге арналған пруденциалдық нормативтерді есептеу әдістемесі бойынша уәкілетті органның талаптарына сәйкес есептелген банктің меншікті капиталы шамасының 0,02% - нан асатын бөлігінде айналым капиталына берілген несиелер активтерді, шартты міндеттемелерді жіктеу және оларға қарсы провизиялар (резервтер) құру туралы Ереженің 2-қосымшасына сәйкес жіктеледі.

Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде орналасқан (тіркелген) тауарлар, жылжымайтын, жылжымалы мүлік түрінде қамтамасыз ету қабылданған несие қамтамасыз етілмеген деп есептеледі.

Тиісті валюталық түсімі жоқ және (немесе) валюталық тәуекелдері қарыз алушы тарапынан хеджирлеудің тиісті құралдарымен жабылмаған қарыз алушыларға шетел валютасымен берілген несиелер бойынша осы Ереженің 2-

қосымшасына немесе 3-қосымшасына сәйкес айқындалған қарыз алушылардың қаржылық жай-күйінің жіктеу санаты бір санатқа төмендетіледі.

Бақылау сұрақтары

1. Банктік несие классификациясының қандай критерийлерін білесіз?
2. Қарыз алушының түрі бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
3. Пайдалану мерзімі бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
4. Қамтамасыз ету сипаты бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
5. Пайдалану шарттары бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
6. Өтеу тәсілі бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
7. Пайыздық ставканың сипаты бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
8. Пайыз төлеу тәсілі бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
9. Несие валютасы бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.
10. Несиелер саны бойынша банктік несие жіктемесін келтіріңіз.

Тесттік сауалдар

1. Несие сапасының нашарлау индикаторы болып табылмайды:
А) банк шоттары арқылы өтетін түсім және ақша қаражаты көлемінің төмендеуі;
В) қарыз алушының несие ресурстарын мақсатсыз пайдалануы;
С) жалақы, бюджетке және бюджеттен тыс қорларға төленетін төлемдер бойынша берешектің пайда болуы;
D) несие бойынша мерзімі өткен пайыздық төлемдердің болуы;
Е) қарыз алушының несие ресурстарын мақсатсыз пайдалануы және түсім мен ақша қаражатының көлемін төмендету.
2. ... коммерциялық банктер беретін несиелер, тұтынушылық, өнеркәсіптік, сауда, ауыл шаруашылығы, инвестициялық және бюджеттік болып бөлінеді.
А) еңбек;
В) қолдану саласы;
С) мақсатты;
D) пайыз мөлшері;
Е) мәмілеге қатысушыларға.
3. Шоғырлану дәрежесі бойынша несиелеу объектілері:
А) қолма-қол және қолма-қол ақшасыз;
В) бір-бірлі-жарым және жиынтық қажеттілік;
С) ішкі және сыртқы;
D) қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді;
Е) қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді.

4. ... банк несиелері, әдетте, инвестициялық мақсаттар үшін пайдаланылады.

- A) қысқа мерзімді;
- B) орта мерзімді;
- C) ұзақ мерзімді;
- D) жеке тұлға;
- E) қысқа мерзімді және орта мерзімді.

5. ... банк несиелері несиелерден ресми хабарлама келіп түскеннен кейін белгіленген мерзімде қайтарылуы тиіс.

- A) сыртқы;
- B) қыңыр;
- C) әлеуметтік;
- D) кепілденген;
- E) атаулы.

6. Қазіргі заманғы несие ...

- A) несиенің мемлекеттік нысаны;
- B) несиенің шаруашылық (коммерциялық) нысаны;
- C) несиенің азаматтық (жеке) нысаны;
- D) халықаралық несие нысаны;
- E) банк несиесі.

7. Несиелік мәміле субъектілері бойынша тұтыну несиелері ажыратылады

- A) банктік емес үлгідегі банктік, Несиелік мекемелер;
- B) жеке немесе жеке;
- C) Қарыз алушыларға тікелей олар жұмыс істейтін кәсіпорындарда берілетін;
- D) халыққа сауда ұйымдары ұсынатын;
- E) барлық жауаптар дұрыс.

8. Тұтыну несиелерін беру тәсілі бойынша:

- A) мақсатты және мақсатты емес;
- B) қамтамасыз етілмеген және қамтамасыз етілген;
- C) бір жолғы өтелетін және ақысы мәулетпен төленетін несиелер;
- D) бір жолғы және жаңартылатын;
- E) қысқа мерзімді, орта мерзімді, ұзақ мерзімді.

9. Қаражат айналымының сипаты бойынша тұтынушылық несие:

- A) мақсатты және мақсатты емес;
- B) қамтамасыз етілмеген және қамтамасыз етілген;
- C) бір жолғы өтелетін және ақысы мәулетпен төленетін несиелер;
- D) бір жолғы және жаңартылатын;
- E) қысқа мерзімді, орта мерзімді, ұзақ мерзімді.

10. Тұтыну несиелерін қамтамасыз ету бойынша:
- А) мақсатты және мақсатты емес;
 - В) қамтамасыз етілмеген және қамтамасыз етілген;
 - С) бір жолғы өтелетін және ақысы мәулетпен төленетін несиелер;
 - Д) бір жолғы және жаңартылатын;
 - Е) қысқа мерзімді, орта мерзімді, ұзақ мерзімді.

3 Несиелік үдерістің кезеңі

3.1 Несие қозғалысының сатылары

Аталған құн қозғалыстағы өзінің ерекше мазмұнын көрсетеді. Несиелік қатынастардың ажырамас атрибуты бола отырып, несие құнының қозғалысы оған тән ерекшелікпен сипатталады. Құн қозғалысы мынадай кезеңдермен берілуі мүмкін (формула 1):

КО-Кан-Кп...РБ...ҚАҚ... - ККН, (1)

мұнда КО - несиеті орналастыру;

Кан -қарыз алушылардың несие алуы;

Кп-несиеті пайдалану;

РБ-ресурстарды босату;

ҚАҚ-уақытша қарызға алынған құнды қайтару;

ККН-несиелердің несие нысанында орналастырылған қаражатты алуы.

Несиені орналастыру. Несие беру өздігінен аяқталмауы мүмкін, ол қайтарылатын қозғалыспен байланысты және қарызға алынған құнды қайтармай-ақ мүмкін емес. Несие беру тек қана құндылықтың тұтынушылық қасиеттерін пайдалану, оның бастапқы нүктесіне қайтару үшін ғана мүмкін. Дегенмен, несие түрінде қарыз беру несие қозғалысының бастапқы кезеңі болып табылады. Бұл, әдетте, құндылық жинақтау процесі алдында болады. Біреуге ақша немесе құндылықтарды аудару үшін олар жинақталуы керек. Дегенмен, қарызға тауарларды сату процесінде иесінен «кетіп» кететін шығындар беріледі.

Несиелер қосымша ресурстарды қажет ететін барлық несие құнын бере алмайды. Әрбір жеке жағдайда қабылданған шешім несиелік ресурстарды неғұрлым ұтымды салу болып табылатынына сенім болуы тиіс. Банктер несие берушілер ретінде несие қозғалысы талаптарына сәйкес, соңғы сатының талаптарын ескере отырып, тұтас процесс ретінде, несиені қайтару, оны тиімді пайдалану талаптарын ескере отырып береді.

Қарыз алушының несие алуы әртүрлі мақсаттарға қол жеткізу үшін, оның ішінде бұрын пайда болған қарыздарды өтеу үшін пайдаланылмайды. Іс жүзінде қарыз алушының несие алуы оның қажеттілігінің жалпы көлеміне сәйкес келмеуі, жаңа несие үшін несие берушіге немесе жаңа несие берушілерге жүгіну қажеттілігін тудыруы мүмкін. Барлық осы және басқа да жағдайлар осы сатының бір іргелі қасиеттерін жоймайды: қарыз алушының

несие алуы оның уақытша қажеттіліктерін қанағаттандырады, өйткені несиелік қатынастардың басқа жағы иеліктен айырады, белгілі бір уақытқа арналған құнды талап етеді. Құнның қарыз алушының иелігіне өтуі оған несиеті пайдалану процесінде беру объектісінің қажетті құнын сатуға мүмкіндік береді.

Қарыз алушыдан ресурстардың босатылуы қаражатты пайдалану кезінде құн айналымының аяқталуын сипаттайды. Уақытша бос ақша қаражатын шоғырландыру несие берушінің несиеті орналастыруының алдында, сондай-ақ құнын босатудың алдында сияқты, оның шоғырлануы қарыз алушыға уақытша алынған құнды қайтаруға мүмкіндік береді. Алайда, несие қозғалысының осы сатысы несиеор мен қарыз алушы арасындағы қатынастардан тыс жатыр. Қарыз алушының несиеті босатуы оның уақытша қажеттіліктерін қанағаттандыру мүддесінде құнды пайдалану процесін көрсетеді. Бұл кезең несиенің келесі фазаға енуі үшін материалдық база болып табылады.

Несиені қайтару қарыз алушыдан несиелерге уақытша алынған құнның ауысуын білдіреді. Сипатына байланысты босату қаражатының қайтарымдылығын осы кезеңде қозғалыс несие болуы мүмкін сапалы түрлі. Егер қайтару қаражаттың нақты босатылуы салдарынан туындаса, онда қарыз алушының несиеор алдындағы міндеттемелерін нақты орындау. Бұл жағдайда алынған қаражатты қайтару олардың нақты қайтарымдылығын көрсетеді. Егер босату құны жоқ, ал қарыз алушы емес, өз міндеттемелерін орындайды есебінен өзге де қосалқы көзі, онда формальды қайтарымдылығы. Соңғысы несиені пайдаланудан шынайы экономикалық әсерді уақтылы алуды қамтамасыз етпейді, өйткені оның көмегімен табыс, пайда қарыз беру сәтінде көзделгендей көлемде жасалмайды.

Несиелердің уақытша пайдалануға берілген қаражатты алуы несие қозғалысының соңғы сатысы болып табылады. Уақыт бойынша несиені қайтару және несие берушінің қарызға берілген қаражатты алуы сәйкес келуі мүмкін. Сатылардың деректерін және бұл жағдайда бағаның бірдей массасы туралы сөз болып отырғандығын біріктіреді: қарыз алушы борыштың белгілі бір соммасын қайтарады, борыштың осындай соммасын (пайыз түрінде айнала отырып) несиеор алады. Алайда, несиеор мен қарыз алушы мүдделерінің айырмашылығы несие қозғалысының соңғы фазасын бір мәнді етеді. Мысалы, қарыз алушы үшін несиеор алдындағы міндеттемелерді орындау, оған несиенің барлық соммасын қайтару маңызды. Несие беруші үшін бұрын несие құнын қайтарудың толықтығы ғана емес, оның тұтынушылық қасиеттерін сақтау да маңызды.

Несие құнының қозғалу сатысын бөлу шартты түрде жеткілікті, өйткені несие қозғалысы өз мәні бойынша тұтас бірыңғай процестің сипатына ие. Алайда, несие қозғалысының реттілігін қарау оның мәнін неғұрлым толық сипаттау үшін маңызды, өйткені несие құнының бір немесе бірнеше қозғалу сатыларына қатысты көзқарастар бар (мысалы, несиені орналастыру, тек несие құнын қайтару және т.б.). Сонымен қатар, несие құн қозғалысының ерекше түрі ретінде әрекет етеді және бұл қозғалыстың ерекше, қайтарымды сипаты оның барлық кезеңдерімен ғана ұсынылуы мүмкін.

Несие қозғалысының бастапқы сатысын анықтау несиенің негізгі теориялық концепциялары шеңберінде әртүрлі шешілетін пікірталас проблемасын білдіреді. Несие қозғалысының бастапқы кезеңі ретінде ресурстардың шоғырлануын негізінен айырбастау сатысымен тұйықталатын қайта бөлу процесі ретінде несиенің мәнін түсіндіретін қайта бөлу теориясының жақтастары бөледі.

Қайта құру және қор теориясының жақтаушылары кредиттің қайта бөлу функциясын жоққа шығармайды және уақытша босатылған ресурстарды жұмылдырмай несиелік қатынастардың мәндік сәті ретінде қарастырмайды және бастапқы кезең ретінде несиені орналастыруды бөледі.

Берілген тұжырымдамалар несиелік теориясының кейбір аспектілері бойынша оларды келісуге мүмкіндік беретін бірқатар жалпы сәттерге ие. Сонымен қатар, несиелік қозғалысының бастапқы сатысын және несиелік қатынастар объектісінің сипатын түсіндіруде олар айтарлықтай ерекшеленеді. Екі жағдайда да дәлел жеткілікті сенімді болып табылмайды, өйткені несиелік қозғалысының бастапқы сатысын анықтау проблемасын шешу қазіргі заманғы ақшаның мәнін және олардың қозғалысы мен несиелік қозғалысымен өзара байланысының сипатын түсінумен байланысты.

3.2 Несиелік процестің сатылары

«Несиелік процесс» сияқты тұтас ұғымды бөлу және қарау банктік несиелеу тетігінің барлық құрамдас бөліктері мен кезеңдерін кешенді талдауға мүмкіндік береді.

Несиелік процесс—бұл банктік несиелік қозғалысы оның ұйымдастырушылық сатыларының (кезеңдерінің) дәйекті барысы. Несиелік процесс барысында банк несиелік механизмінің кезеңдерін біртіндеп ауыстыру жүргізіледі. Коммерциялық банктер барлық шаруашылық қызмет субъектілеріне олардың салалық тиімділігіне, мәртебесіне, меншік нысанына қарамастан, оларда несиенің уақтылы қайтарылуын және несиеті пайдаланғаны үшін пайыздарды төлеуді қамтамасыз етудің нақты мүмкіндіктері мен құқықтық нысандары болған жағдайда несиелер бере алады.

Несие берудің теориясы мен тәжірибесінде банк мұқият ұйымдастыруы тиіс несиелік процестің жеті негізгі сатысы бөлінеді:

- 1) қарыз алушының несиелік алуға өтінімін қарау;
- 2) клиенттің қаржылық жағдайын (несиелік қабілеттілігін) талдау;
- 3) қарыз талаптарын әзірлеу; несиелік шартты дайындау және жасасу;
- 4) несиеті қамтамасыз ету тәртібін, қарызды қайтару кепілдігін айқындау;
- 5) қарыз беру рәсімі;
- 6) қарызды өтеу рәсімі;
- 7) Несиелік операцияны бақылау.

Несиелік процестің бірінші сатысы несиелік алуға өтінімдерді талдау мен алдын ала іріктеуді қамтиды. Бұл үшін қарыз берудің орындылығына ғылыми

негізделген сараптама жүргізіледі. Коммерциялық банктің несие қызметкерлерінің осы кезеңдегі басты міндеті - әлеуетті қарыз алушы туралы неғұрлым толық ақпарат жинау.

Несие процесінің екінші сатысында банк клиенттің несие қабілеттілігі мен қаржылық жағдайын анықтайды. Несие қызметкерлері: әлеуетті қарыз алушы өзінің қарыз міндеттемелері бойынша толық және мерзімінде есептесуге қаншалықты қабілетті екенін бағалауы тиіс. Дәлірек айтқанда, банк клиенттің несие қабілеттілігін анықтаған сайын, несиелік тәуекелді төмендету үшін банктің мүмкіндігі соншалықты кең.

Несие процесінің үшінші сатысында банк қарыз беру мүмкіндігі, шарттары мен нысандары туралы түпкілікті шешім қабылдайды. Болашақ несиелік операцияны бағалау қарыздың техникалық-экономикалық негіздемесін жүргізу негізінде жүзеге асырылады. Бұл кезең банк үшін несиелік процестің одан әрі сатыларын басқару құралы болып табылатын несиелік шартты ресімдеумен және жасаумен аяқталады.

Несиелік процестің төртінші сатысы несиені қайтаруды қамтамасыз ету шарттарын анықтаумен байланысты. Осы проблеманы шешу орталығында кепіл объектісін (нысанасын) негізделген таңдау бар. Бұл үшін кепілдік заң құжаттарының дұрыс ресімделуі, банктің және қарыз алушының қолданыстағы кепілдік құқығының нормаларына сәйкес құқықтары мен міндеттемелерін нақты айқындау қамтамасыз етілуі тиіс. Банктік қарызды қайтаруды қамтамасыз ету құралы кепілдік болуы мүмкін.

Несиелік процестің бесінші сатысында банк несиелік шарт негізінде қарыз беру рәсімін жүзеге асырады. Несие берудің нақты тәсілі, сондай-ақ несие шотының түрі осы несие операциясының ерекшеліктерімен анықталады. Қарыз беру рәсімі банк пен қарыз алушы үшін ыңғайлы, жедел және өзара тиімді болуы тиіс.

Несие процесінің алтыншы сатысы-пайыздық қарызды қайтару және несие мәмілесін аяқтау. Қарызды өтеудің нақты тәсілі несие шартының мәтінінде айтылады. Қаржы дағдарысы жағдайында және шаруашылық субъектілерінің өзара дебиторлық-несиелік берешегін ұлғайту банк берілген қарыздарды өтеуге қатысты несиелік шарттардың толық және уақтылы орындалуына тұрақты назар аударуы тиіс. Заемдарды өтемеудің барлық жағдайлары болашақта мұндай жағдайға жол бермеу үшін несие қызметкерлерінің егжей-тегжейлі талдануына болады.

Жетінші кезең банктік бақылау және несиелік процесті басқару оның әрбір сатысында жүзеге асырылатыны тұрғысынан ерекше болып табылады. Банктің несиелік қоржынының сапасын тұрақты талдаумен ұштасатын несиелік процесс жағдайының жүйелі мониторингі банктік менеджмент жүйесіндегі орталық орындардың бірін алады. Қорытынды кезеңде шешілетін басты міндет - коммерциялық банктің несиелік саясатын жетілдіру бойынша өзекті практикалық ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу.

Кез келген коммерциялық банктің құрылымында несие беру мәселелері бойынша клиенттермен тікелей жұмыс жүргізетін несиелік басқарма (бөлім) жұмыс істейді.

Бақылау сұрақтары

1. Несиe қозғалысының кезеңдерін атаңыз.
2. Несиe процесі дегеніміз не?
3. Несиe берушінің уақытша пайдалануға берілген қаражатты алуы несиe қозғалысының қандай кезеңіне жатады?
4. Несиe процесінің қатысушыларын атаңыз.
5. Несиe процесінің қорытынды сатысының басты міндетін атаңыз.

Тесттік сауалдар

1. Ұсыну бойынша алдын- ала жұмыс кезеңіне несиe жатады:
А) қарыз алушылардың несиe қабілеттілігін бағалау;
В) несиe берудің технологиялық рәсімі;
С) несиені дұрыс ресімдеуді бақылау;
D) несиe қоржынын басқару;
E) несиені өтеуді есепке алу және бақылау.
2. Несиe қозғалысының бастапқы кезеңі болып табылады:
А) қарыз алушының несиe алуы;
В) несиені орналастыру;
С) несиені пайдалану;
D) ресурстарды босату;
E) несиелердің уақытша пайдалануға берілген құнды алуы.
3. Несиeге қызмет көрсету келесі кезеңдерді қамтиды:
А) несиенің уақтылы өтелуін және сыйақы төленуін бақылау;
В) қарыз алушының қаржылық жағдайын және кепіл мүлкін қадағалау;
С) несиенің мақсатты пайдаланылуын тексеру;
D) несиe шартына өзгерістер мен толықтырулар, оның ішінде несиe шартының мерзімін ұзарту;
E) барлық жауаптар дұрыс.
4. Несиe шартын дайындау және жасау сатысының маңызды рәсімі болып табылады:
А) бағдарламалау;
В) банк несиесін беру;
С) несиені пайдалануды бақылау;
D) банк несиесін қайтару;
E) несиені орналастыру.

5. Несие қызметкері қандай құжаттың негізінде қарыз алушымен алдын ала әңгіме өткізеді, оның барысында клиент, оның кәсіпорнының қызметі, несиенің мақсаты, кепіл түрі туралы барлық ақпаратты анықтайды, сондай-ақ банктің ықтимал несие беру үшін негізгі шарттарын хабарлайды?

- A) бизнес-жоспар;
- B) техникалық-экономикалық негіздеме;
- C) өтінім;
- D) несие шарты;
- E) бухгалтерлік есеп.

6. Егер клиенттің қызметі несие беру талаптары бөлігінде Банк талаптарына жауап берсе, өтініш беруші толтырады:

- A) өтінім;
- B) сауалнама;
- C) несие шарты;
- D) жеке тұлға;
- E) декларация.

7. Мазмұны мен нысаны бойынша несиелік шарт мынадай негізгі қағидаттарға негізделеді::

- A) берік құқықтық негіз;
- B) мәмілеге кіру еріктілігі;
- C) тараптардың әрқайсысының бір-біріне өзара мүдделілігі;
- D) мәміле шарттарының келісілуі;
- E) барлық жауаптар дұрыс.

8. Несиелік мәміленің құқықтық негізін құрайды:

- A) клиент несие алуға жүгінген банкті таңдау еркіндігі;
- B) банк қызметі саласына жататын заңдар мен басқа да заңды, сондай-ақ жалпы шаруашылық маңызы бар нормативтік актілер;
- C) банктің осы клиентпен несиелік қатынастарға кіру мүмкіндігі туралы шешімі;
- D) барлық жауаптар дұрыс;
- E) дұрыс жауап жоқ.

9. Елеулі несиелік шарт талаптары жатпайды:

- A) тараптардың атауы;
- B) шарт мерзімі;
- C) шарттың мәні мен соммасы;
- D) банктік бақылау ережелерін сақтау;
- E) несие беру және өтеу тәртібі.

10. Несиелік шартты әзірлеу деп аталады:

- A) маркетинг-микс;
- B) несие құрылымы;
- C) маркетинг-Макспен;
- D) бизнес жоспарлау;
- E) несие шартын ұзарту.

4 Коммерциялық банктің несиелік саясаты және оны жүзеге асыру механизмі

4.1 Банктер стратегиясының несиелік саясаты

Несие саясаты-бұл банктің несие операциялары саласындағы стратегиясы мен тактикасы. Барлық банктер үшін бірыңғай несие саясаты жоқ. Әрбір банк өзінің қызметіне әсер ететін экономикалық, саяси, географиялық, ұйымдастырушылық және өзге де факторларды ескере отырып, өзінің несиелік саясатын қалыптастырады. Банк тәуекелдері, егер оның өзінің несиелік саясаты болмаса; егер оның бар болса, бірақ барлық орындаушылардың назарына жеткізмесе; егер оның қарама-қайшы немесе құпия емес саясаты болса, артады деп есептеледі.

Стратегия бөлігінде несиелік саясат несиелік нарықтағы нақты банктің басымдықтарын, қағидаттарын және мазмұнды мақсаттарын, ал тактика бөлігінде - осы банк несиелік мәмілелерді жүзеге асыру кезінде оның мақсаттарын іске асыру үшін пайдаланатын қаржылық және өзге де құралдарды, оларды жасау ережелерін, несиелік процесті ұйымдастыру тәртібін өзіне таңдайды. Осылайша, несиелік саясат банктің несиелік бөлімшесі қызметкерлерінің тиімді жұмысының қажетті жалпы алғышарттарын жасайды (несие мәмілелерін ұйымдастыру басымдықтарын, мақсаттарын, құралдарын, әдістерін түсіну), персоналдың күш-жігерін біріктіреді және ұйымдастырады, қателіктер ықтималдығын азайтады және ұтымсыз шешімдер қабылдайды.

Шетелдік банк практикасында несиелік саясатты қалыптастыру біріншіден, директорлар кеңесі (басқарма) бекітетін стратегияны айқындауды; екіншіден, осы саладағы банк қызметінің стратегиялық бағыттарын іске асыруды қамтамасыз етуге арналған несиелік операцияларды жүзеге асыру жөніндегі егжей-тегжейлі басшылықты әзірлеуді қамтиды. Мұндай басшылықты дайындау, әдетте, қызметтік міндеттері осы құжат талаптарының орындалуын бақылау кіретін арнайы бөлімше айналысады. Басшылық құпия құжат болып табылады және тіпті банк ішінде несие процесіне қатысатын қызметкерлердің назарына жеткізіледі.

Әрине, әрбір банк қандай да бір нысанда өз несие саясатына келеді.

Несиелік саясат банктің несиелік қызметінің міндеттері мен басымдықтарын, оларды іске асырудың құралдары мен әдістерін, сондай-ақ несиелік процесті ұйымдастырудың принциптері мен тәртібін айқындайды. Ол несие беру процесін регламенттейтін құжаттар жүйесін әзірлеудің қажетті

шарты бола отырып, оның қызметінің жалпы стратегиясына сәйкес банктің несиесі жұмысын ұйымдастырудың негізін құрайды.

Коммерциялық банктің несиесі саясаты несиесі беру мақсаттарын нақты айқындауға, нақты мақсаттарды іске асыру ережелерін қамтуға, оның ішінде оны іске асыруды әдістемелік қамтамасыз етуді білдіретін стандарттар мен нұсқаулықтарды қамтуға тиіс. Қазақстан Республикасындағы коммерциялық банктің несиелік саясатын банктің жоғары басшылығы (көбінесе банк президенті, вице-президенттер, несиесі комитеті) әзірлеп, жетілдіреді және несиелік қызметтің негізгі бағыттарын қалыптастырады: банк қызметкерлері басшылыққа алуы тиіс объективті стандарттар мен өлшемдер; несиесі беру саласында стратегиялық шешімдер қабылдайтын тұлғалардың негізгі іс-әрекеттері; банктегі несиелік қызметті басқару сапасын және ішкі және сыртқы аудит қызметтерінің жұмысын бақылау қағидаттары.

Банктің несиесі саясаты тұрақты түрде қайта қаралуға және қажет болған жағдайда түзетуге жатады. Банктің несиелік жұмысын ұйымдастыру, несиелік мәмілелердің жекелеген түрлерін жүзеге асыру мәселелері ережелермен, тәртіптермен, нұсқаулықтармен және басқа да нормативтік - технологиялық құжаттармен регламенттеледі. Бұл құжаттар банктің несиесі саясатының бір бөлігі болып табылады.

Коммерциялық банктер өзінің ерекшелігіне сәйкес несиелік саясаттың жалпы принциптерін (әлемдік тәжірибеде - несиелік саясат туралы меморандум) әзірлейді, оның басты мақсатын, несиелендірудің негізгі бағыттарын қалыптастырады. Несиелік операциялар Қазақстан Республикасында өндірістің құлдырауы, экономиканың тұрақсыздығы жағдайында дәрежесі өсіп келе жатқан тәуекелмен байланысты. Бұл банктің сапалы несиелік қоржынын қалыптастыру қажеттілігін айқындайды, онда бірқатар жағдайларда мұндай операциялар банк үшін неғұрлым тиімді болуы мүмкін екеніне қарамастан, неғұрлым тәуекелді операциялардың үлесі аз болуы тиіс. Тәуекел дәрежесі банктің несиелік ресурстары мен әкімшілік шығындарының құнын ескере отырып, несиелер бойынша кірістіліктің әдеттегі нормасына сәйкес келуі тиіс. Несиелік саясатты айқындау кезінде несиелік стратегияны клиенттердің құрамын да, оларға берілетін несиесі спектрін да әртараптандыруға бағыттау керек, бұл бәсекелестік жағдайында қажет.

Несиелік саясаттың басты мақсаттарының бірі ретінде банктің несиелік портфелі сапасының белгілі бір деңгейін бір уақытта ұстап тұру кезінде банк пассивтерін (оның ішінде тартылған салымдар мен депозиттерді) несиелік өнімдерге жоғары табысты орналастыру болып табылады.

Несиелік қоржынның сапасына проблемалы және мерзімі өткен несиелік берешектің ағымдағы деңгейі әсер етеді. Қарыз алушының несиесі бойынша міндеттемелерінің мерзімінде өтелмеген берешегі мерзімі өткен болып есептеледі. Проблемалық берешек-бұл қарыз алушының несиесіге қызмет көрсетуінде және қарыз алушының банк-несиелер алдындағы міндеттемелерін уақтылы орындауда нақты бар немесе ықтимал проблемалар туындауының тікелей немесе жанама белгілері бар берешек. Банктің несиелік қоржынындағы

проблемалық және мерзімі өткен берешектің үлесі төмен болған сайын, тиісінше несиелік қоржынның сапасы да жоғары. Сапалы несие-қарыз алушыда проблемалар мен қиындықтар тудырмай белгіленген мерзімде өтелетін қамтамасыз етілген несие.

Банк кірістілік пен тәуекел арасындағы ақылға қонымды теңгерімді сақтауы қажет. Несиелік саясатты әзірлеу және сақтау арқылы банк операциялардың барынша рұқсат етілген кірістілігін ала отырып, тәуекелдерді барынша азайтуға ұмтылады.

Несиелік саясаттың басты міндеттерінің бірі несие беру операцияларына, әсіресе несиелік ұйымда филиалдық желі болған жағдайда бірыңғай тәсілді әзірлеу болып табылады.

Осылайша, несиелік саясат тәсілдерді белгілейді, коммерциялық банктің клиентурасына несие берудің жалпы принциптерін айқындайды, берілетін несиелердің (несие) түрлерін, осы мәселелерді қабылдау бойынша банктің түрлі деңгейлерінің өкілеттіктерін, несиелік рәсімдердің кейбір операциялық бөлшектерін айқындайды.

Коммерциялық банктің несиелік саясатының мәнінің көрінісі оның функцияларында. Шартты түрде оларды екі топқа бөлуге болады:

- Жалпы, банк саясатының түрлі элементтеріне тән;
- Нақты, несие саясатын банк саясатының басқа элементтерінен ажырата білу.

Жалпы функцияларға жатады:

- *коммерциялық функция* банктің түрлі операцияларды, атап айтқанда, несие операцияларын жүргізуден пайда алуы болып табылады.

- *ынталандыру функциясы* уақытша бос ақша қаражатын банктерге шоғырландыруды ынталандыру және оларды ұтымды пайдалану болып табылады. Банк клиенті үшін ағымдағы тұтырудан белгілі бір мерзімде қалыс қалуды ынталандыру банкке депозитке салынған қаражатқа қосымша кіріс алу мүмкіндігі болып табылады, ал банктен несие алу мүмкіндігі

4.2 Несиелік саясатының бағыттары. Несиелік саясатты жүзеге асырудың механизмдері

Қазақстанда банк жүйесін реформалау экономикасын дамытудың қазіргі жағдайлары несие беруге байланысты барлық мәселелерді екінші деңгейдегі банктер өздерінің несиелік саясатына сәйкес дербес бағалайды және шешім қабылдайды.

Несиелік саясат банктің жалпы даму стратегиясы шеңберінде несиелік қызметін ұйымдастырудың негізін, несиелік процесті жүзеге асырудың принциптері мен тәртібін, оны іске асырудың құралдары мен әдістерін, сондай-ақ тиісті құжаттаманы әзірлеудің қажетті шарттарын айқындайды.

Тәжірибе көрсеткендей, банктің несие саясаты көп жағдайда, кем дегенде, мынадай элементтерді қамтуы тиіс:

- несиелеу бойынша бірқатар банкішілік нормативтік құжаттарды әзірлеу;

- несие тәуекелін басқару;
- несие портфелін басқару.

Қазіргі уақытта несие саясатын әзірлеу қажеттілігі туралы мәселе өткір күйінде қалып отыр және оған әлі күнге дейін нақты жауап жоқ. Банктердің көпшілігі жеке даму стратегиясын әзірлеуге формальды түрде қарайды, банктің стратегиялық міндеттерін тұжырымдамай және нарыққа тиісті зерттеулер жүргізбей, негізінен несие беру саласындағы ағымдағы мақсаттарды айқындайды. Алайда ағымдағы үрдістерге ғана бағдарланатын даму келешектілігін ойламайтын банк барабар өзгеріп отырған экономикалық жағдайды дамыта алмайды.

Банктің несиелік саясатты әзірлеуі және жүргізуі мынадай мақсаттарға қол жеткізуге бағытталуы тиіс:

- жоғары сапалы активтерді құруға және кірістіліктің тұрақты мақсатты деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін тәуекелдің тек осындай сипатына жол беру;
- банктің несиелік портфелінің жоғары сапасын қамтамасыз ететін жоғары кәсіби несиелік қызметкерлер ұжымын құру;
- банктің стратегиялық мақсаттарына сәйкес келетін экономикалық келешектілігі, рентабельді жобаларды қаржыландыруға несие беру;
- табыс әкелетін клиенттермен ұзақ мерзімді қатынастарды дамытуға ықпал ету;
- несиелендірудің жоғары бәсекеге қабілетті, бірақ ақталмаған әдістерін қолданудан аулақ болу.

Ішкі несие саясатының мақсаты-банктің өз мүдделерін қорғау, белсенді несиелік операцияларды жүргізу кезінде тәуекелдерді азайтуды қамтамасыз ету.

Әрбір банк еліміздің несиелік қызмет мәселелері жөніндегі заңнамасына, соның ішінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес өзінің несие беру ережелерін әзірлейді. Ереже несиелік қызмет саласындағы жалпы басымдықтарды, стандарттар мен шешімдердің параметрлерін, несиелік тәуекелдерді басқарудың негізгі қағидаттарын айқындайды және банктің несиелік қызметін мынадай міндеттерді шешуге бағыттайды:

- тұрақты жұмыс істейтін шаруашылық қызмет субъектілерін несиелеу және келешекті жобаларды қаржыландыру есебінен сапалы несие қоржынын қалыптастыру;
- несие портфелінің, баланстан тыс міндеттемелердің оңтайлы құрылымы мен мөлшерін қамтамасыз ету;
- банк активтерін орналастыру қауіпсіздігінің жоғары деңгейін және кірістілігін қамтамасыз ету.

Банк Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына, Жарғыға және ішкі ережелерге сәйкес экономиканың барлық секторларында және елдің өңірлерінде несиелік қызметті жүзеге асырады. Несиелер банк клиенттері болып табылатын, тұрақты қаржылық жағдайы бар, өндіретін тауарларға

немесе ұсынылатын қызметтерге тұрақты сұранысы бар және қамтамасыз етілген банкке, жоғары өтімді кепілдік берген кәсіпорындарға, ұйымдарға және т.б. беріледі.

Банктің қабылданған даму стратегиясын және елде қалыптасқан экономикалық жағдайды ескере отырып, несиелік саясаттың негізгі басымдықтары болып табылады:

1) коммерциялық қысқа мерзімді несие беру саласында:

- сауда, өндіріс салаларында шағын және орта бизнесті дамыту;
- сауда;
- өнеркәсіп, энергетика, байланыс, көлік;
- денсаулық сақтау;
- ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және қайта өңдеу;

– қысқа мерзімді теңгерімталдық несиелер беру;

2) құжаттамалық несиелік операциялар саласында:

– банк-контрагенттердің кепілдігін беру және қабылдау;

– аккредитивтерді ашу және серіктес банктермен шығарылған аккредитивтерді растау;

- клиенттердің вексельдерін авалирлеу;
- клиенттердің вексельдерін есепке алу;

3) инвестициялық несиелеу саласында:

– күнделікті сұраныстағы тауарлар өндірісін дамытудың қысқа мерзімді және орта мерзімді жобаларын қаржыландыру;

– әлемдік стандарттарға сәйкес келетін өнім өндірісін дамытудың орта және ұзақ мерзімді салааралық жобаларын қаржыландыру.

Тиімді несиелік саясатты құру кезінде менеджерлер бағалау бойынша әртүрлі әдістемелерді: несиелік тәуекел деңгейін, тәуекелді диверсификациялауды, несиелік портфель концепциясын таңдап алуы тиіс.

Осыған байланысты теорияда және тәжірибеде *несие беру саласындағы тәуекел стратегияларының үш түрі* бар:

1. *Жоғары тәуекелді стратегия* - жоғары тәуекелді және бір мезгілде жоғары табысты операциялардың айтарлықтай салмағына бағдарлануды болжайды. Мұндай стратегия салыстырмалы түрде тұрақты макроорта, банкте тиімді маркетингтік қызмет пен жоғары білікті қызметкерлер болған жағдайда қысқа уақыт кезеңі ішінде мүмкін.

2. *Тәуекелді әртараптандыру стратегиясы*- банктің табыстылығы мен сенімділігінің ұтымды арақатынасына мүмкіндік береді. Алайда мұндай стратегияны жүзеге асыру кезінде банк тәуекелдің салыстырмалы жоғары дәрежесімен жоғары табысты мәмілелерден жиі бас тартуға мәжбүр.

3. *Тәуекелді азайту стратегиясы*-бір жағынан банктің сенімділігін арттырады,бірақ жоғары табысты несиелік операциялардан іс жүзінде бас тартуды білдіреді, бұл соңында, банктің рентабельділік көрсеткіштерін нашарлатады.

Елдегі экономикалық жағдайға, банк нарығындағы бәсекелестіктің жай-күйіне және өзінің қаржылық жағдайына қарай банк уақыттың сол немесе өзге сәтінде несие беру саласындағы бәсекелестік стратегиясын таңдайды.

Банктер әдетте несие саясатында аймақтық басымдықтарды белгілемейді.

Банктің несиелік стратегиясы қамтамасыз етеді:

- банктің тәуекелдерді мұқият талдағаннан кейін ғана қабылдауы;
- банктің бір немесе бірнеше ірі клиенттеріне тәуелді болатын тәуекелдердің қабылданбауы;

- несиенің сапасын, активтер мен пассивтердің құрылымын жақсарту және негізгі қаражатқа инвестицияларды қысқарту бойынша белсенді жұмыс жүргізу;

- кепілді бағалау негізінде ғана емес, сонымен қатар болашақ ақша ағындарын және қарыз алушының әлеуетті пайдалылығын есептеу, сондай-ақ ұсынылған жобаның құқықтық тарапын мұқият талдау негізінде несие беру туралы шешім қабылдау;

- тәуекелдерді азайту мақсатында несие мөлшері, қарыз алушылар қызметінің салалары мен түрлері бойынша несие портфелін саралау;

- қабылданған тәуекелдерге байланысты үлкен шығындарға ұшырау қауіптерін болдырмау. Алынатын табыстар тәуекелдің жалпы сомасын жабуы тиіс;

- Несиелік комитеттің несиелік тәуекел лимиттерін белгілеуі және оларға тұрақты бақылауды жүзеге асыруы;

- банктің халықаралық несие рейтингін алуы;

Ішкі несиелік саясатты жүзеге асыратын негізгі орган, әдетте, Банк Басқармасы айқындаған және директорлар Кеңесі бекіткен өкілеттіктер шеңберінде әрекет ететін - Банктің несиелік комитеті (БНК).

Несиe саясаты несиенің бағасы мен валютасы сияқты несиелендірудің аса маңызды шарттарын айқындайды.

Несиенің бағасы басқа қаржы институттары ұсынатын банктің активтері мен пассивтерінің экономикалық құнына, ҚР Ұлттық Банкін қайта қаржыландыру мөлшеріне, несиеленетін жобаның мазмұнына және басқа да факторларға байланысты қалыптастырылады.

Сыйақы мөлшерлемесін Несиe комитеті, Басқарма немесе директорлар Кеңесі оның өкілеттіктерін анықтау шеңберінде белгілейді және несиe шартында немесе Қарыз туралы шартта айтылады.

Несиелік тәуекелдерді басқару қағидаттарына сәйкес несиe валютасын банктер дербес айқындайды. Әдетте, банктер ҚР Ұлттық банкінің бағамы бойынша валюталық баламасын белгілей отырып, ұлттық валютада, сондай-ақ шетел валютасында, сондай-ақ АҚШ долларында және Еуроода несиелер береді.

Бақылау сұрақтары

1. Банктің несиe саясаты дегеніміз не?
2. Несиe саясатының принциптерін атаңыз.

3. Несие саясатының мақсаттары мен міндеттерін атаңыз.
4. Несие саясатының негізгі бағыттарын білесіз бе?
5. Несие саясаты меморандумы дегеніміз

Тесттік сауалдар

1. Несие саясаты-коммерциялық банктің қызметі, онда ол:

- A) еңбек;
- B) қарыз алушы;
- C) несие беруші;
- D) несие беруші мен қарыз алушы;
- E) бақылаушы.

2. Коммерциялық банктің несиелік саясатына әсер ететін ішкі факторлар қатарына:

- A) банк аралық бәсекелестіктің жай-күйі;
- B) банк инфрақұрылымының даму деңгейі;
- C) банк заңнамасының даму деңгейі;
- D) Банктің өтімдігі;
- E) мемлекеттің экономикалық жағдайы және банк заңнамасының даму деңгейі.

3. Макроэкономикалық факторлар санына қарай коммерциялық банктің несие саясатын:

- A) әлеуметтік - экономикалық даму;
- B) банктің клиенттік базасы;
- C) банк пассивтерінің құрылымы;
- D) экономиканың жалпы жағдайы;
- E) аймақтағы экономиканың жағдайы және банктің клиенттік базасы.

4. Коммерциялық банктің несие саясатына әсер ететін сыртқы факторлар қатарына:

- A) банктің ресурстық базасы және оның құрылымы;
- B) банктің өтімдігі;
- C) банктің мамандануы;
- D) банк пассивтерінің құрылымы;
- E) банк персоналының біліктілік деңгейі, оның тәжірибесі.

5. Коммерциялық банктің несие саясатын анықтайтын банкішілік факторлар қатарына:

- A) білім беру;
- B) клиент базасы;
- C) банк-бәсекелестердің болуы;
- D) орталық банктің ақша-несие саясаты;

Е) мемлекеттің экономикалық жағдайы және банк заңнамасының даму деңгейі.

6. Банктің несие саясатын қалыптастыруға әсер ететін макроэкономикалық факторларды көрсетіңіз:

- А) қызметкерлердің қабілеті мен тәжірибесі;
- В) банк менеджментінің сапасы;
- С) ҚР ҰБ нормативтері және қайта қаржыландыру ставкасы;
- Д) білім беру;
- Е) клиенттік база.

7. Несие жүйесі қанша блоктарға ие:

- А) төрт;
- В) бес;
- С) үш;
- Д) алты;
- Е) жеті.

8. Несие беру-бұл:

- А) нәтижесінде несиелерден қарыз алушыға дейінгі құн қозғалысы болатын процесс;
- В) несиенің қайтарымдылығын қамтамасыз ету нысаны;
- С) жылжымайтын мүлік кепілі;
- Д) кепіл туралы шартты дайындау процесі;
- Е) өнімді сатудан түскен түсім.

9. Банктік несие-бұл:

- А) берілген несие, жеткізуші сатып алушыға;
- В) халыққа банк берген несие;
- С) ақшалай несие түрінде берілген несие;
- Д) кәсіпорын берген несие;
- Е) сатып алушы берген несие.

10. Коммерциялық банктің несие саясатының мәнін толық сипаттайтын анықтаманы көрсетіңіз:

- А) несие саясаты – банктің несие қоржынын қалыптастыру саясаты;
- В) несие саясаты-банктің несие бөлімдері қызметкерлерінің несие беру стандарттары мен рәсімдерін және мінез-құлқын анықтау;
- С) несиелік саясат – несиелік операциялардың кірістілігін арттыруға және несиелік тәуекелді азайтуға бағытталған банктің іс-шаралар кешені.
- Д) барлық жауаптар дұрыс;
- Е) дұрыс жауап жоқ.

11. Коммерциялық банктің несие саясатын анықтайтын банкішілік факторлар қатарына:

- A) қызметкерлердің қабілеті мен тәжірибесі;
- B) клиент базасы;
- C) банк-бәсекелестердің болуы;
- D) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ақша-несие саясаты;
- E) дұрыс жауап жоқ.

12. Банктің несие саясатын қалыптастыруға әсер ететін аймақтық факторларды көрсетіңіз:

- A) бәсекелес банктердің болуы;
- B) ҚР ҰБ ақша-несие саясаты;
- C) банк менеджментінің сапасы;
- D) білім беру;
- E) дұрыс жауап жоқ.

13. Банктің жұмыс істеп тұрған несиелері-бұл...

- A) несиелер бойынша шығындардың орташа көлеміне азайтылған несие көлемі;
- B) капиталға қажетті пайда мөлшеріне азайтылған несие көлемі;
- C) несие бойынша шығындардың орташа көлеміне азайтылған несие беруден қажетті кіріс;
- D) табыс әкелетін несиелер;
- E) дұрыс жауап жоқ.

14. Банктің несие қоржыны-бұл...

- A) әрбір қазіргі сәтте оларға берілген несиелердің барлық жиынтығы;
- B) тауар КЕПЛІ кезіндегі қоржын;
- C) әрбір несиеке құрылатын резерв;
- D) әр түрлі топтардың жалпы соммадағы үлесі;
- E) депозиттер мен берілген несиелер арасындағы айырмашылық.

15. Банктің несиелік қоржынын қалыптастырудың негізгі принципі:

- A) кірісті қамтамасыз ететін активтер жиынтығы;
- B) тәуекелді ескере отырып сараланған несиелер жиынтығы;
- C) несие саясаты табыстылығының берілген деңгейін қамтамасыз ету;
- D) мемлекеттік және жергілікті басқару;
- E) дұрыс жауап жоқ.

16. Несие қоржынының ішінде ақша қаражатын бөлуге әсер ететін факторлар (барлық дұрыс жауаптарды көрсетіңіз):

- A) несие сапасын бағалау әдістері;
- B) қарыздардың жекелеген түрлерінің табыстылығы;
- C) несие бойынша шығындарды жабуға арналған резерв мөлшері;

- D) әр түрлі несие түрлеріне сұраныс;
- E) несие ресурстарының мөлшері мен құрылымы.

17. Несиелікқоржынның абсолюттік құрылымдық көрсеткіштеріне жатады (барлық дұрыс жауаптарды көрсетіңіз):

- A) валюталық несиелердің көлемі;
- B) жеке тұлғаларға берілген несиелер көлемі;
- C) банк активтері соммасындағы несиелікқоржынның үлесі;
- D) дұрыс жауап жоқ;
- E) барлық жауаптар дұрыс.

18. Несиелікқоржынның салыстырмалы көрсеткіштеріне жатады (барлық дұрыс жауаптарды көрсетіңіз):

- A) несие қоржынының сенімділік коэффициенті (ТТК);
- B) жеке тұлғаларға несиелер үлесі;
- C) ұзақ мерзімді несие көлемі;
- D) жеке тұлғаларға берілетін несие көлемі;
- E) берілген несие көлемі.

19. Банктің несиелік әлеуеті-бұл:

- A) банк жұмылдырған қаражаттың жалпы соммасы;
- B) банк тартқан қаражат соммасы;
- C) өтімділік резервін шегергендегі банк жұмылдырған қаражаттың жалпы шамасы;
- D) банктің жұмылдырылған және тартылған қаражатының жалпы соммасы;
- E) провизияларды шегергендегі коммерциялық банктің тартылған қаражатының жалпы соммасы.

20. Несие шарты қандай данада жасалады?

- A) 3;
- B) 2;
- C) 1;
- D) 4;
- E) 5.

5 Қарыз алушының несие қабілеттілігі және төлем қабілеттілігіне баға беру

5.1 Несие қабілеттілікті анықтайтын түсініктер мен факторлар

Коммерциялық банктің қарыз алушының несие қабілеттілігі ұғымы несиелік қатынастарда орталық рөл атқарады және қазіргі заманғы экономикаға тән болып табылады.

Несие төлеу туралы ақпарат маңызды мәні несиелер үшін де, қарыз алушы үшін де. Бірінші үшін ол кәсіпорында қаржылық қиындықтардың туындау ықтималдығына байланысты шығын тәуекелін азайтуды білдіреді, Екінші үшін-кәсіпорынның одан әрі дамуын қамтамасыз ету бойынша тактикалық және стратегиялық шешімдер қабылдау үшін өзінің төлем қабілеттілігі мен ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылығын білу.

Кәсіпорынның несие қабілеттілігі оның экономикалық қызметінің нәтижесінде қалыптасады және қаржы ресурстарын басқару қаншалықты дұрыс болып табылатынын, меншікті және қарыз көздерінің қаншалықты ұтымды үйлесімділігін, меншікті капиталдың қаншалықты тиімді пайдаланылатынын және өндірістік қызметтен қайтарым қандай екенін көрсетеді.

Несие қабілеттілігі кәсіпорынның серіктестермен, несиелермен, бюджетпен, акционерлермен және т.б. өзара қарым-қатынасын көрсетеді, ол едәуір дәрежеде кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін, оның іскерлік ынтымақтастықтағы әлеуетін айқындайды.

Кәсіпорынның несие қабілеттілігін ғалымдар немесе қарыз алушының несие алу және оны пайыздармен белгіленген мерзімде толық көлемде қайтару қабілеті ретінде, немесе тиесілі пайыздармен несиені уақтылы және толық өтеу қабілеті ретінде түсіндіреді.

Атап айтқанда, М. И. Баканов, А. Д. Шеремет: «несие қабілеттілігі - несие алуға және оны уақытында қайтаруға мүмкіндік беретін кәсіпорынның қаржылық жағдайының жағдайы. Несие қабілеттілігін бағалау кезінде қарыз алушының несие тарихы мен беделі, оның мүлкінің болуы мен құрамы, экономикалық және нарықтық конъюнктураның жағдайы, қаржылық жай-күйінің тұрақтылығы және кәсіпорын қызметінің басқа да көрсеткіштері назарға алынады».

Басқа авторлар «несие қабілеттілігі - бұл белгіленген мерзімде және алынған қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді несиелер бойынша несие берушілермен (банктермен және т.б.) толық есептесу қабілеті» деп есептейді.

Е. С. Стоянова және т. б. атап өткендей, «жоғары несие қабілеттілігі - пайыздармен және басқа да қаржылық шығасылармен несиелерді өтеудің лайықты мүмкіндігі». Қарыз алушының несие қабілеттілігін анықтау қарыз алушының негізгі борышты және несиелерге тиесілі проценттерді төлемеу қаупін білдіретін несиелік тәуекелді бағалау үшін қажет.

Банктердің несие беруі В. И. Колесниковтың, Л. П. Кроливецкаяның пікірінше, несие қабілеттілігін зерделеуді, яғни олардың өтелмеген факторларын зерделеуді негіздейді. Несие қабілеттілігін талдаудың мақсаттары мен міндеттері қарыз алушының несие бойынша берешекті уақтылы және толық көлемде өтеу қабілетін; банк өзіне алуға дайын тәуекел дәрежесін, осы жағдайларда берілуі мүмкін несие мөлшерін және ақырында, оны беру шарттарын айқындаудан тұрады. Бұдан әрі аталған авторлар: «несие қабілеттілігі - қарыз алушыда несие алу және оны мерзімінде қайтару мүмкіндігі, алғышарттарының болуы» деп нақтылайды.

О. И. Лаврушин атап өткендей, «Коммерциялық банк клиентінің несиесі қабілеттілігі-қарыз алушының өзінің қарыз міндеттемелері (негізгі борыш пен пайыздар) бойынша толық және мерзімінде есептесу қабілеті. Қарыз алушының несиесі қабілеттілігі оның төлем қабілеттілігіне қарағанда өткен кезеңдегі немесе қандай да бір күнге төлем жасамауды белгілемейді, ал жақын болашақта қарызды өтеу қабілетін болжайды».

Кәсіпорынның несиесі қабілеттілігін толық және мерзімде несиесі берушілермен есептесу қабілеті ретінде анықтау күмән тудырмайды. Алайда, біздің пікірімізше, несиесі қабілетін неғұрлым кең мағынада түсіндірген жөн, яғни оны әлеуетті қарыз алушының несиесі алу қабілеті сияқты анықтау керек.

Несие қабілеттілігі, әдетте, кәсіпорынның өтімділігімен және төлем қабілеттілігімен байланыстырады. Алайда, қарыз алушының несиесі қабілеттілігі оның төлем қабілеттілігіне қарағанда өткен кезеңдегі немесе қандай да бір күнге төлем жасамауды белгілемейді, ал жақын болашақта борышты өтеу қабілетін болжайды. Өткен жылғы төлем қабілетсіздігі дәрежесі клиенттің несиесі қабілеттілігін бағалау кезінде сүйенетін формальды көрсеткіштердің бірі болып табылады. Егер қарыз алушының мерзімі өткен берешегі болса, ал баланс жойылса және меншікті капиталдың мөлшері жеткілікті болса, онда банкке төлемдерді бұрын бір жолғы кідірту клиенттің несиесі төлеуге қабілетсіздігі туралы қорытынды жасауға негіз болып табылмайды.

Сонымен, қарыз алушының (шаруашылық жүргізуші субъектінің) несиелік қабілеттілігі - оның болашақта толық және несиелік шартта көзделген мерзімде несиесі берушінің алдындағы борыштық міндеттемелер бойынша есептесу мүмкіндігін бағалауға мүмкіндік беретін қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштермен ұсынылған кешенді құқықтық және қаржылық сипаттамасы, сондай-ақ нақты қарыз алушыға несиесі беру кезінде банктің тәуекел дәрежесін айқындайтын (кесте 1-ді қараңыз).

Кесте 1-Қарыз алушының несиесі қабілеттілігін бағалаудың мақсаттары мен міндеттері

<i>Несие қабілеттілігі</i>	
<i>Мақсаты</i>	<i>Міндеті</i>
Несие шартының талаптарына сәйкес қарыз алушының сұратылған несиені қайтару қабілеті мен дайындығын анықтау	Әлеуетті қарыз алушының жалпы сипаттамасын қалыптастыру
Осы ұйымға несиесі беруге байланысты тәуекелді бағалау	Ұйымға экономикалық талдау жүргізу
Ұсынылатын несиесі мөлшерін және оны ұсыну шарттарын анықтау	Несие қамтамасыз ету сапасын бағалау

Әлемдік және отандық банктік практика клиенттің несиесі қабілеттілігінің критерийлерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: клиенттің сипаты, қаражатты қарызға алу қабілеті, борышты өтеу үшін ағымдағы қызмет барысында қаражат табу қабілеті (қаржылық мүмкіндіктер), капитал, несиені қамтамасыз ету,

несиелік мәміле жасалатын шарттар, бақылау (қарыз алушы қызметінің заңнамалық негізі, несие сипатының банк және қадағалау органдарының стандарттарына сәйкестігі).

Банк клиентінің несие қабілеттілігін бағалаудың аталған критерийлері оны бағалау тәсілдерінің мазмұнын анықтайды. Бұл тәсілдердің қатарына жатады:

- іскерлік тәуекелді бағалау;
- менеджментті бағалау;
- қаржылық коэффициенттер жүйесі негізінде клиенттің қаржылық тұрақтылығын бағалау;
- ақша ағынын талдау;
- клиент туралы ақпарат жинау;
- орынға шығу арқылы клиенттің жұмысын қадағалау.

Бағалау өлшемдері мен тәсілдерінің біртұтастығына қарамастан, заңды және жеке тұлғалардың, ірі, орта және ұсақ клиенттердің несие қабілеттілігін талдауда ерекшелік бар. Бұл ерекшелік бағалаудың қолданылатын тәсілдерінің комбинациясы, сондай-ақ олардың мазмұны болып табылады.

Қарыз алушының несие қабілеттілігі әр қайсысы бағалануы және зерттелуі тиіс көптеген факторларға байланысты. Талдау үшін маңызды және өте күрделі мәселе келешекте несие қабілеттілігіне әсер ететін барлық факторлардың, себептер мен жағдайлардың өзгеруін анықтау болып табылады. Сондықтан қарыз алушының несие қабілеттілігін талдау мақсаты оған берілген ресурстарды қайтару мүмкіндігін негізді бағалау үшін оның қызметін кешенді зерделеуден тұрады және мынадай міндеттерді шешуді көздейді:

- несиелер ұсынатын қаржы ресурстарының оңтайлы шамасын және оларды өтеу тәсілдерін негіздеу;
- қарыз алушының несие ресурстарын пайдалану тиімділігін анықтау;
- қарыз алушының қаржылық жағдайын ағымдағы бағалауды жүзеге асыру және несие ресурстарын ұсынғаннан кейін оның өзгеруін болжау;
- бақылаушы тарапынан ағымдағы бақылау (мониторинг) жүргізу қарыз алушының оның қаржылық жай-күйінің көрсеткіштеріне қатысты талаптарды сақтауына;
- ұйым-қарыз алушының несие қабілеттілігінің қолайлы деңгейінде қол жеткізу және қолдау бойынша менеджмент қабылдайтын шешімдердің орындылығы мен нәтижелілігін талдау;
- несиелік тәуекел факторларын анықтау және олардың қарыз алушыға несие беру туралы шешім қабылдауға әсерін бағалау;
- қарыз алушы берген қамтамасыз етудің жеткіліктілігі мен сенімділігін талдау.

Қарыз алушының несиелік міндеттемелер бойынша төлем жасау қабілетін бағалау осы кәсіпорын жұмыс істейтін өңірдегі және саладағы оның қаржылық жай-күйі мен жалпы экономикалық ахуалын жан-жақты талдауды көздейді. Дайындығы бойынша міндеттемелерді орындауға несие болып табылады,

көбінесе, тек қана экономикалық сипаттамасы және сондай-ақ байланысты беделі мен парасаттылық қарыз алушының.

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігі әр қайсысы бағалануы және зерттелуі тиіс көптеген факторларға байланысты. Практикада банктер қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалау үшін олардың қаржы-шаруашылық қызметінің барлық салалары бойынша оларға қол жетімді барлық ақпаратты пайдаланады, бұл әртүрлі несиелік ұйымдарда қолданылатын сауалнаманың немесе несиелік өтінімдердің әр түрлі нысандарымен расталады (кесте 2-ні қараңыз).

Кесте 2-Қарыз алушының несиелік қабілеттілігіне әсер ететін факторлар

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігіне әсер ететін факторлар	
Жеке қасиеттері	Материалдық жағдайы
Сенімділік	Табыс
Шынайылық	Меншік
Өмір сүру жағдайы	Міндеттеме
Шаруашылық тәжірибе	Қарыз

Әлеуетті қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін бағалаудың кең кешенді тәсілі шетелдік банктерге де тән, бұл туралы қарыз алушыларды бағалаудың кеңінен танымал өлшемдері куәландырады. Практика қарыз алушының Қаржы-шаруашылық, құқықтық факторларының және оның беделін зерделеудің негізінде неғұрлым толық несиелік қабілеттілігінің анықталуы мүмкін екендігін көрсетеді (кесте 3-ті қараңыз).

Кесте 3- Қарыз алушы кәсіпорынның несиелік қабілеттілігін анықтайтын факторлар

Факторлар	Мазмұны
	- өтімділікті, төлем қабілеттілігін және т.б. анықтайтын қаржы коэффициенттерін есептеу
Несиені өтеудің экономикалық мүмкіндіктері	- сатылатын активтердің болуы; - қосымша қаражат тарту қабілеті (басқа банктердің несиелері, қарыздар, борыштық бағалы қағаздар шығару, акциялар эмиссиясы).
Занды шарттар	- құқық қабілеттілігі; - әрекет қабілеттілігі.
Қарыз алушының несиені қайтару ниеті	- беделі; - адалдық.
Несиені қамтамасыз ету	- кепіл; - кепілдік; - кепілгерлік; - сақтандыру.
Дефолт ықтималдығы	- банкроттықты болжау моделін пайдалану.

Қарыз алушының маңызды сипаттамасы оның құқықтық қабілеттілігі болып табылады, ол заңды тұлға тіркелген сәттен бастап әрекет қабілеттілігімен бір мезгілде туындайды. Ұйымды тіркеудің заңдылығын, несие беру туралы келіссөздер жүргізетін тұлғалардың өкілеттіктерін, сондай-ақ несиелік мәмілені жасасу туралы шешім қабылдаудың белгіленген рәсімдерінің сақталуын несиені банк тексереді.

Осы факторды сипаттайтын қандай да бір экономикалық көрсеткіштердің болмауына байланысты несие ұйымы үшін өте қиын міндет қарыз алушының несиені қайтару ниетін бағалау болып табылады. Бірақ қарыз алушының несиені қайтаруға дайындығы-несиe мәмілесін жүзеге асыру үшін басты шарттардың бірі. Әрбір несиелік өтінім бірегей және әрбір жағдайда несиe беру туралы оң шешім қабылдау үшін ең маңызды фактор болып табылады.

Қарыз алушының беделі, оның несиe тарихы маңызды рөл атқарады, алайда бірнеше жыл бойы өзіне қомақты беделге ие кәсіпорындардың ірі несиелерді әдейі қайтармауы жағдайлары аз емес. Дегенмен, қайтарымды қамтамасыз етуге қатысты сауатты жасалған несиелік шарт пен шарттар қарыз алушы өзінің жеке ниетінен тыс несиені қайтаруға мәжбүр болатын жағдайды жасауға мүмкіндік береді. Қарыз алушының экономикалық ортасын, оның қызметінің салалық және өңірлік факторларын талдау өте маңызды.

Несиe қабілеттілігіне сондай-ақ ол қатысатын сот талқылаулары, түрлі деңгейдегі билік органдарымен артықшылықты қатынастардың болуы, ірі компаниялармен аффилиирленуі және басқа да осындай жағдайлар әсер етеді. Ықтимал қарыз алушының дефолт ықтималдығын несиелік ұйым да бағалауы тиіс. Кәсіпорындардың банкроттығын бағалаудың әртүрлі әдістері бар.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын қорытындылай келе, "несиe қабілеттілігі" ұғымы банктік несиe беру процесінің ажырамас бөлігі және жалпы несиe жүйесінің қызмет етуі болып табылатынын атап өтуге болады.

5.2 Қарызалушының несиeқабілеттілігін талдау үшін қажет ақпарат алу әдістері

Несиe қабілеттілігін зерттеу шекарасы несиe мөлшері мен мерзіміне, фирманың бұрынғы қызметінің нәтижелеріне, банк пен қарыз алушының өткендегі қамтамасыз етілуіне және өзара қарым-қатынасына байланысты. Өтінімді талдау кезінде банк фирманың бұрынғы табыстары, еңбек қатынастары, жаңа тауарларды әзірлеу және өткізу тәжірибесі, сату мен пайданы өсіру көздері және т. б. туралы бірдеңе анықтауға тырысады.

Банктер фирманың қызмет түрін білуі тиіс. Жабдықтау және іске асыру шарттары, өткізу әдістері, өндіріс сипаты, нарықтың белгісіздік дәрежесі және фирманың экономика үшін маңызы - осының барлығы фирманың даму перспективасын тиісті түрде бағалауға мүмкіндік беретін маңызды сәттер.

Банкке фирманың қаржылық жағдайы туралы ақпарат талап етіледі, бұл қаржылық есептерді зерттеу қажеттілігін негіздейді. Фирма ісі болған басқа банктермен, сондай-ақ оның сатып алушыларымен және жеткізушілерімен

пайдалы байланыс болуы мүмкін. Фирманың келешегін бағалау үшін саладағы бәсекелестік, өткізу үрдістері мен табыстылық туралы ақпарат маңызды.

Қарыз алушының несиесіне қабілеттілігін зерделеу кезінде ақпарат көздері мыналар болып табылады: несиесіне алуға өтініш берушімен әңгімелесу; жеке деректер базасы; жергілікті жердегі инспекция; қаржылық есептерді талдау және сыртқы көздер.

Несиелік өтінім берген фирманың өкілдерімен жеке әңгімелесу барысында банк қызметкері несиесіне алу үшін жүгіну себептерін, сондай-ақ өтінімнің банктің несиесіне саясатынан туындайтын талаптарына жауап беретіндігін анықтайды. Әңгімелесу негізінде ол өтінім берушінің адалдығы мен мүмкіндіктері туралы және қамтамасыз ету талап етілетіндігі туралы белгілі бір түсінік ала алады. Әдетте, банктер қарыз алушының несиесіне қабілеттілігін бағалау кезінде қарыз алушының несиелік рейтингін мынадай мәселелерді зерделеу негізінде қалыптастырады:

- қарыз алушы жататын саланы дамытудың жалпы деңгейі;
- қарыз алушының саладағы бәсекелестік жағдайы;
- нарықтық конъюнктураның өзгеруінің өндіріс және өткізу көлеміне әсері;
- фирма менеджментінің сапасы;
- фирманың жекелеген сатып алушылар мен жеткізушілерге тәуелділік дәрежесі;
- ұқсас фирмалармен бәсекелестіктің өткірлігі;
- шығарылатын өнімнің сапасы және ассортименті;
- несиелер мен қарыз алушының қарым-қатынас деңгейі;
- қарыз алушының қысқа мерзімді жоспарлары және ұзақ мерзімді даму келешегі;
- қарыз алушының үлестес тұлғаларға тәуелділік дәрежесі және шешім қабылдауда дербестік;
- қарыз алушының қаржы топтары мен холдингтерге тиістілігі;
- қарыз алушының сот талқылауына тартылуы;
- қарыз алушының мемлекеттік дотацияларға тәуелділік дәрежесі;
- жақын болашақта ашу ықтималдығы немесе қарыз алушының банкроттық және (немесе) тарату рәсімінің нақты басталуы.

Фирманың тарихы мен өсуі, басшы тұлғалардың біліктілігі, өнімдер мен қызметтердің сипаты, шикізат көздері, бәсекелестік ұстанымдары мен болашаққа арналған жоспарлар туралы ақпаратты сұхбат барысында алуға болады.

Банк барлық салымшылар мен заемшыларға орталық картотекаға ие болуы тиіс, одан олардың несиесіне қабілеттілігі туралы ақпаратты алуға болады.

Жергілікті жердегі инспекция осы мақсат үшін арнайы құрылған топтың фирманың қаржы-шаруашылық қызметінің жағдайын анықтау үшін тексеру және тексеру жүргізу мақсатында тікелей фирмаға шығуы болып табылады.

Бухгалтерлік есептер мен баланстардың дұрыстығын тексеру үш кезеңде жүзеге асырылады. Бірінші кезеңде-есептіліктің әртүрлі нысандары

көрсеткіштерінің келісілуі анықталады; екінші кезеңде-бухгалтерлік есеп тіркелімдеріндегі жазбалармен жекелеген есептік көрсеткіштерді салыстыру жүзеге асырылады; үшінші кезеңде - бастапқы құжаттардың деректері бойынша есептік жазбалардың негізділігі анықталады.

Қарыз алушылардың қаржылық есептері-банк қызметкеріне қолжетімді несие қабілеттілігі туралы ең маңызды ақпарат көздерінің бірі. Өткен кезеңдер үшін қаржылық есептер, алдын ала ағымдағы есептер және ақша ағындарының болжамдары қарыз алушы фирманың қаржылық жағдайы мен пайдалылығын бағалау және оның болашақта ағымдағы шығындарды өтеу және несиені өтеу үшін жеткілікті табыс алу перспективасы үшін негіз болып табылады.

Қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалау үшін пайдаланылатын бухгалтерлік ақпараттың көлемі клиенттің түріне (жеке тұлға немесе заңды тұлға), заңды тұлғаның меншік нысанына, салалық тиістілігіне, шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне және оған әлеуетті сатып алушылардың сұранысына және т. б. байланысты болады.

Қарыз алушы-заңды тұлға үшін (несиелік ұйымдарды қоспағанда) әдетте банкке есептіліктің мынадай нысандарын ұсыну талап етіледі:

- жылдық бухгалтерлік есеп толық көлемде;
- соңғы аяқталған үш қаржы жылы үшін жарияланатын есептілік;
- соңғы есепті кезеңдегі бухгалтерлік баланс;
- соңғы есепті күнге пайда мен шығындар туралы есеп.

Қарыз алушы-жеке тұлға:

- жұмыс беруші растаған жұмыс орнынан анықтама және жеке тұлғаның табысы туралы анықтама;
- жеке тұлғаның табысын растайтын өзге де құжаттар.

Бұдан басқа, Ресей банкі коммерциялық банктерге қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалау кезінде оның қол жетімділігі жағдайында келесі ақпаратты назарға алуды ұсынады:

- халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (ХҚЕС) сәйкес жасалған есептілік;
- басқарушылық есептілік және басқа басқарушылық ақпарат;
- ағымдағы қаржы жылына арналған бюджет немесе бизнес-жоспар;
- бағалы қағаздар эмитентінің қаржы-шаруашылық қызметіне қатысты елеулі фактілер туралы тоқсан сайынғы есебі (егер қарыз алушы бағалы қағаздардың эмитенті болып табылса);
- ақша қаражатының қозғалысы туралы деректер;
- мерзімі өткен дебиторлық және несиелік берешек, мерзімінде өтелмеген несиелер мен қарыздар, қарыз алушының мерзімі өткен меншікті вексельдері туралы деректер;
- несиелік ұйымдарда ашылған есеп айырысу (ағымдағы) шоттары туралы анықтамалар;
- қарыз алушыда барлық ашық есеп айырысу (ағымдағы) шоттары бойынша төленбеген есеп айырысу құжаттарының картотекасының жоқтығы

туралы анықтамалар, сондай-ақ салық органдарынан барлық деңгейдегі бюджет пен бюджеттен тыс қорлар алдында берешектің жоқтығы туралы анықтамалар;

- несиелік бюролардан және коллекторлық агенттіктерден басқа ақпарат.

Кәсіпорынның өзінің өндірістік және қаржылық қызметінің сипаты бойынша айтарлықтай айырмашылығы болуына байланысты, банк тәжірибесінде несие қабілеттілігін бағалаудың бірыңғай стандартталған жүйесі жоқ.

Кәсіпорынның өзінің өндірістік және қаржылық қызметінің сипаты бойынша айтарлықтай айырмашылығы болуына байланысты, банк тәжірибесінде несие қабілеттілігін бағалаудың бірыңғай стандартталған жүйесі жоқ. Әр түрлі елдердің банктері қарыз алушылардың несие қабілеттілігін талдаудың түрлі жүйелерін пайдаланады. Мұндай алуан түрліліктің себептері болып табылады:

- несие қабілеттілігі факторларын бағалаудың сандық және сапалық тәсілдеріне сенімнің әртүрлі дәрежесі;

- жеке несиелік мәдениеттің және несиелік қабілеттілікті бағалаудың тарихи қалыптасқан тәжірибесінің ерекшеліктері;

- жеке көрсеткіштерге назар аудара отырып, несиелік тәуекелді барынша азайту құралдарының белгілі бір жиынтығын пайдалану;

- несие қабілеттілігінің деңгейіне әсер ететін факторлардың әртүрлілігі, ол оларға несие рейтингін беру кезінде әртүрлі көңіл бөледі;

- қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалау қорытындысы әр түрлі нысандарды қабылдайды: кейбір банктер қаржылық коэффициенттердің қарапайым есебінде тоқтайды, басқалары – несиелік рейтингтерді береді және несиелік тәуекел деңгейін есептейді.

Несиелік тәуекелді бағалаудың барлық мүмкін модельдерінің әр түрлілігі кезінде көрсеткіштер жүйесі мынадай өлшемдерге жауап беруі тиіс:

- көрсеткіштер барынша ақпараттық болуы және қарыз алушының жай-күйі туралы тұтас түсінік беруі тиіс;

- көрсеткіштер қарыз алушының рейтингін кеңістікте да, уақытта да анықтауға мүмкіндік беруі тиіс;

- барлық көрсеткіштер үшін қанағаттанарлық деңгейдің немесе өлшеу диапазонының нормативтері көрсетілуі тиіс;

- несиелік тәуекелді бағалаудың соңғы үлгісі дұрыс құрастырылуы және экономикалық негіздемесі болуы тиіс.

Сыртқы ақпарат көздері ретінде несиелік өтінім берушімен қарым-қатынаста болған басқа банктердің деректері, осы фирманың және басқа да тәуелсіз ұйымдардың (несиелік бюро) әр түрлі жеткізушілері мен сатып алушыларының деректері қызмет ете алады.

Шетелдік практикада қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалау үшін ақпарат алу, осындай деректердің ең танымал көзі америкалық «Dun & Bradstreet» фирмасы болып табылады, ол шамамен 3 миллион АҚШ және Канаданың фирмалары туралы ақпаратты жинайды және оны жазылу бойынша ұсынады. Қысқаша мәліметтер және әрбір фирманың несие қабілеттілігін

бағалау жалпыұлттық және аймақтық анықтамаларда жарияланады. Жекелеген фирмалар туралы егжей – тегжейлі ақпарат қаржылық есептер түрінде хабарланады, олардың ішінде ең көп таралған – «іскерлік кәсіпорын туралы ақпарат». Бұл есеп алты бөлімнен тұрады.

Бірінші бөлімде фирманың атауы мен мекен-жайы, сала мен кәсіпорынның коды, өндіріс сипаты, меншік нысаны, несие қабілеттілігінің жиынтық бағасы (рейтинг), фирманың есеп-шоттарын төлеу жылдамдығы, сату көлемі, меншікті капитал, жұмыспен қамтылғандар саны, фирманың жалпы жағдайы мен даму тенденциялары сияқты жалпы сипаттағы мәліметтер бар. Несие қабілеттілігінің жиынтық бағасы екі бөліктен тұрады – екі әріп (немесе сандар мен әріптер) және сандар. Алғашқы екі белгі фирманың қаржылық тұрақтылығын бағалауды, ал соңғысы - оның несие қабілеттілігін бағалауды білдіреді.

Есептің екінші бөлімінде фирманың жеткізушілерінен алынған, шоттарды төлеу ұқыптылығына қатысты және жыл ішінде алынған ең жоғары несие туралы мәліметтер бар.

Үшінші бөлім соңғы балансты және фирманың сатылуы мен табыстылығы туралы ақпаратты қамтиды.

Төртінші бөлім депозиттік шоттағы қалдықты және несие бойынша төлемдерді көрсетеді.

Бесінші бөлімде фирманың басшылары мен иелері туралы деректер бар.

Алтыншы бөлімде фирманың қызмет түрі, оның клиентурасы және өндірістік қуаттары егжей-тегжейлі сипатталған.

Көрсетілген есептерден басқа, «Dun & Bradstreet» құжаттардың бірнеше түрін жариялайды. Ең пайдалы бірі – «негізгі қаржы баптары туралы есеп» - фирма туралы анағұрлым толық ақпаратты қамтиды. «Dun & Bradstreet» - тен басқа, арнайы коммерциялық агенттіктер деп аталатын бірнеше Несиелік бюро бар. «Dun & Bradstreet» кең ауқымда қамтылуына қарағанда, олар әдетте бір сала немесе қызмет түрімен шектеледі.

Несиелік бюролар банктер мен қарыз алушы кәсіпорындар арасындағы ақпараттық делдалдар болып табылады. Бұл ұйымдар несиелерға тиесілі немесе дербес ұйымдар болып табылады және қызмет көрсеткені үшін пайда алады.

Коммерциялық банктер несиелік бюроларға өзінің қарыз алушылары туралы ақпаратты береді, алынған деректер басқа көздерден алынған ақпаратпен (соттар, мемлекеттік тіркеу органдары, салық органдары және т.б.) салыстырылады, қалыптасқан деректер базасының негізінде әрбір қарыз алушыға картотека жасалады.

Несиелер белгілі бір ақы үшін қарыз алушыға ішкі рейтинг беру үшін несиелік бюродан өзінің әлеуетті клиенттері туралы есептер ала алады. Осылайша, несиелік бюроның қызметі бюро мен несиелер арасында жасалатын келісімде белгіленетін өзара алмасу қағидатына негізделген. Несиелік бюролар әлеуетті қарыз алушы туралы ақпараттың болуына, берілетін несиенің түріне және несиелерге қажетті егжей-тегжейлі дәрежесіне байланысты несиелік операциялар туралы әртүрлі есептер береді. Ең қарапайым есеп «қара» немесе

«теріс» деректер деп аталатын өткен қайтарылмаған және мерзімі өткен қарыздар туралы ақпаратты қамтиды. Ең егжей - тегжейлі есептер –«ақ» немесе «позитивті» несие алушының активтері мен пассивтері, кепілдіктер, өтеу мерзімі мен уақыты, оның жұмыспен қамтылуы және т. б. бойынша берешектің құрылымы туралы барлық ақпарат кешенін қамтиды.

5.3 Клиенттің несиеқабілеттілігін талдау және оның қаржылық жағдайын бағалау

Әр түрлі әдістері несие төлеу, олардың әрқайсысы өзара толықтырады бір-бірін.

Баланстық нысандар бойынша айқындалатын қаржылық коэффициенттер жүйесінің негізінде қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалау әдісі: өтімділік коэффициенттері; қаржылық леверидж коэффициенттері; пайдалылық коэффициенттері; Борышқа қызмет көрсету коэффициенттері. Бұл әдіс, тек қаржылық коэффициенттердің әр түрлі таңдау деңгейінде, іс жүзінде, қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалаудың әрбір қазіргі заманғы әдістемесін пайдаланады. Бұл әдістің көптеген коэффициенттері заемшының ағымдағы жай-күйін оларды нормативтік критерийлермен салыстыру негізінде бағалауға мүмкіндік береді. Қарыз алушылар бірнеше топқа бөлінеді және банк қарыз алушы тобының нөмірін және саланың ерекшелігін ескере отырып несиелейді.

Динамикадағы коэффициенттерді есептеу қарыз алушы істерінің жай-күйіне кешенді көрініс беруі мүмкін, бірақ несие қабілеттілігін бағалау кезінде тиісті көрсеткіштердің болашаққа жүгінуі болжанып отырғандықтан, осыған байланысты әдіс мамандардың болжамды бағаларымен толықтырған жөн. Бұл әдіс банкті қызметті жүзеге асыру процесін емес, тек қаржылық нәтижені қарауға бағыттайды, өйткені ақырында несиені нақты қайтару маңызды.

Талдаудың коэффициенттік әдісінің елеулі кемшіліктерінің бірі елдегі саяси және жалпы экономикалық өзгерістер, кәсіпорынды басқарудың ұйымдық құрылымының өзгеруі, меншік нысандарының ауысуы сияқты факторларды ескеруге мүмкіндік бермейтіні болып табылады. Бұл әдістің тағы бір кемшілігі, коэффициенттердің алдыңғы кезеңдегі ұйым істерінің жай-күйін сипаттайтын есептілік деректері бойынша есептеледі. Осылайша, қарыз алушының қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижесін көру үшін бағдарлана отырып, банк осылайша оны жалпы коммерциялық табыс немесе таза пайда сияқты көрсеткіштердің өсуіне ынталандырады.

Ақша ағындарын талдау негізінде несие қабілеттілігін бағалау әдісі. Мұндай тәсіл клиенттің ақша ағындарын талдау арқылы, атап айтқанда белгілі бір кезеңдегі оның әртүрлі түсімдері мен шығыстарының таза сальдосын анықтау арқылы (қаражаттың ағынын және ағынын жасау) жүзеге асырылуы мүмкін.

Ағын элементтері:

- 1) осы кезеңде алынған пайда;
- 2) амортизациялық аударымдар;

3) қаражатты босату (қорлардан, дебиторлық берешектен, негізгі қорлардан, өзге де активтерден);

4) несиелік берешекті ұлғайту;

5) өзге активтердің өсуі;

6) жаңа несие алу.

Шығару элементтері:

1) салыктарды, проценттерді, дивидендтерді, айыппұлдар мен өсімпұлдарды төлеу;

2) қорларға, дебиторлық берешекке, басқа активтерге қосымша қаражат салу;

3) несиелік берешекті қысқарту;

4) басқа пассивтердің азаюы;

5) несиені өтеу.

Қаражаттың ағыны мен кетуінің арасындағы айырмашылық жалпы ақша ағынының (ЖАА) шамасын сипаттайды. Қорлардың, дебиторлық және несиелік берешектің, өзге де активтер мен пассивтердің, негізгі қорлардың мөлшерінің өзгеруі жалпы ақша ағынына әртүрлі әсер етеді. Бұл әсерді анықтау үшін қорлардың, дебиторлардың, несиелердің және т.б. баптары бойынша қалдықтарды кезеңнің басы мен соңына салыстырады. Кезең ішінде қорлар, дебиторлар және өзге де активтер қалдығының өсуі қаражаттың кетуін білдіреді және «—» белгісімен есеп айырысу кезінде көрсетіледі, ал азаю — қаражат ағыны және «+» белгісімен белгіленеді. Несиелер мен өзге де пассивтердің өсуі қаражат ағыны ретінде, төмендеу—кету ретінде қарастырылады.

Негізгі қорлардың өзгеруіне байланысты қаражаттың ағыны мен кетуін анықтауда кезең ішіндегі олардың қалдығы құнының өсуі немесе төмендеуі және кезең ішіндегі негізгі қорлардың бір бөлігінің іске асырылу нәтижелері ескеріледі. Сату бағасының теңгерімдік бағадан асып кетуі қаражат ағыны бар, ал кері жағдай — кету.

Негізгі қорлар құнының өзгеруіне байланысты қаражаттың құйылуы (кетуі) = кезең соңындағы негізгі қорлардың құны — кезең басындағы негізгі қорлардың құны + кезең ішіндегі негізгі қорларды іске асыру нәтижелері.

Осылайша, ақша ағыны кәсіпорынның өз шығындарын өтеу және қарызды өз ресурстарымен өтеу қабілетін анықтайды. Қаражаттың ағыны мен кетуінің арасындағы айырмашылық жалпы ақша ағынының (ЖАА) шамасын анықтайды.

Ақша ағынын талдау үшін кем дегенде өткен үш жыл ішінде деректерді алады. Қаражаттың жылыстауынан ағымның тұрақты артуы қарыз алушының қаржылық тұрақтылығы мен несие қабілеттілігін куәландырады. Жалпы ақша ағыны шамасының ауытқуы, қаражаттың ағынынан кетудің қысқа мерзімді асып кетуі қарыз алушының несие қабілеттілігінің неғұрлым төмен деңгейін білдіреді. Қаражаттың ағынынан кетудің жүйелі түрде артуы қарыз алушыны несие беруге қабілетсіз деп сипаттайды. Жалпы ақша ағынының орташа оң шамасы (қаражаттың жылыстауынан ағымның артуы) жаңа несие беру шегі

ретінде пайдаланылады. Көрсетілген асып кету қарыз алушының борыштық міндеттемелер кезеңінде қандай мөлшерде өтей алатынын көрсетеді.

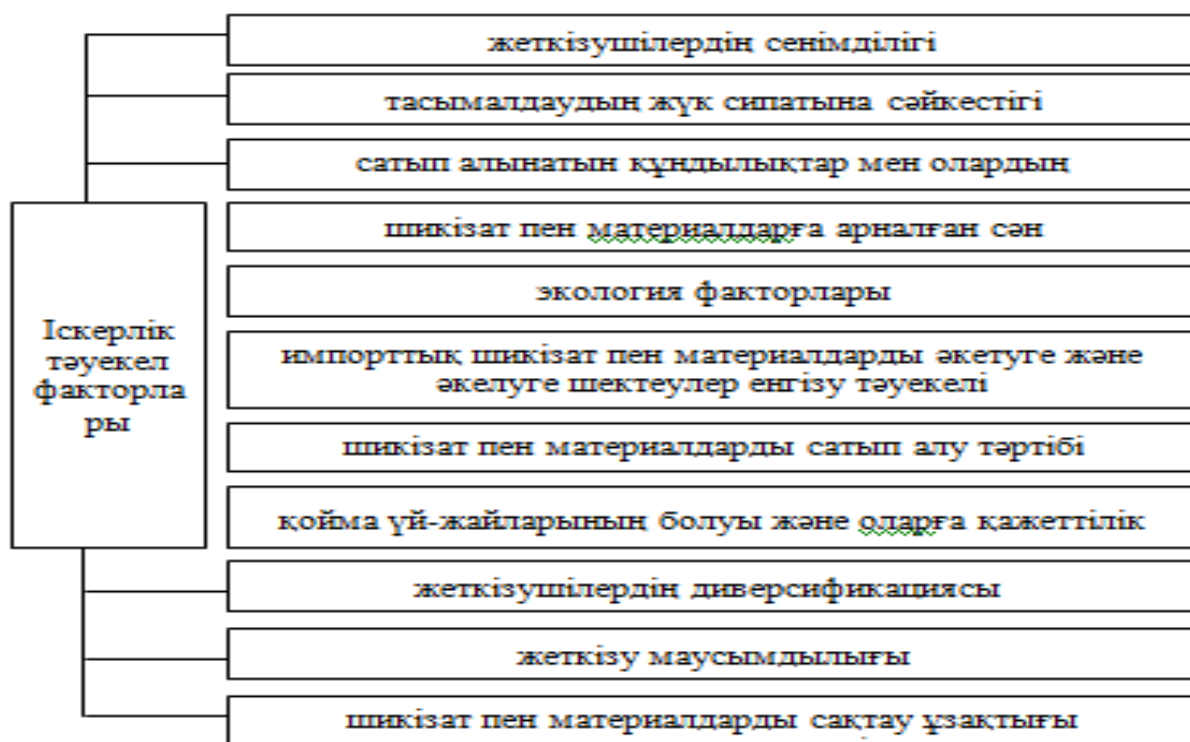
Жалпы ақша ағыны шамасының және қарыз алушының борыштық міндеттемелері мөлшерінің арақатынасы негізінде (ақша ағынының коэффициенті) оның несие қабілеттілігінің сыныбын анықтайды.

Коэффициенттердің нормативтік мәні:

- I класс -0,75;
- II класс-0,3;
- III класс -0,25;
- IV класс -0,2;
- V класс-0,15.

Ақша ағынын талдау кәсіпорынды басқарудың әлсіз орындары туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Талдаудың анықталған нәтижелері несие беру шарттарын әзірлеу үшін пайдаланылады. Несие берудің орындылығы және көлемі туралы мәселені шешу үшін салыстырмалы түрде ұзақ мерзімге ақша ағынын талдау тек өткен кезеңдердегі нақты деректер негізінде ғана емес, сондай-ақ жоспарланған кезеңге арналған болжамды деректер негізінде жасалады.

Іскерлік тәуекелді талдауда несие қабілеттілігін бағалау әдісі. Іскерлік тәуекелді талдау несиені өтеу көздерінің жеткіліктілігін болжауға мүмкіндік береді, сол арқылы ол банк клиенттерінің несие қабілеттілігін бағалау тәсілдерін толықтырады. Іскерлік тәуекел факторлары қорлар айналымының жекелеген кезеңдерімен байланысты. Осы факторлардың жиынтығы мынадай түрде ұсынылуы мүмкін (сурет 2-ні қараңыз).

Сурет 2- Іскерлік тәуекел факторлары

Іскерлік тәуекел несиетелетін мәмілені жасау үшін заңнамалық негіздің кемшіліктерімен, сондай-ақ қарыз алушы саласының ерекшелігімен байланысты. Баламалы салалардың осы саласының дамуына, тұтастай экономикамен салыстырғанда жүйелі тәуекелдің әсерін, саланың сұраныстың циклділігіне ұшырауын, сала қызметіндегі және т.б. нәтижелердің тұрақтылығын ескеру қажет.

Несие қабілеттілігін бағалау әдістерінен басқа, қарыз алушының несие қабілеттілігі деңгейін модельдеудің үш тәсілі бар:

- бағалаудың статистикалық әдістеріне негізделген модельдер;
- шектеулі сараптамалық бағалау үлгілері;
- тікелей сараптамалық бағалау үлгілері.

Несие қабілеттілігін бағалаудың статистикалық модельдері-бұл несиелік рейтингті тек сандық, статистикалық талдау беру процесі. Тек банктердің аз ғана саны статистикалық модельдерге сүйенеді. Мұндай модельдер белгілі бір формула бойынша несиелік рейтинг есебіне негізделген. Бұл формула сандық факторларды да - қаржылық коэффициенттерді да, кейбір сапалық факторларды да, бірақ стандартталған және қарыз алушы қызметінің сандық мәніне келтірілген аспектілерді де қамтиды.

Шектеулі сараптамалық бағалау үлгілері статистикалық әдістерді қолдануға негізделген. Мысалы, рейтингтің баллдық мәні несиелік инспектордың пікіріне байланысты бірнеше баллға түзетілуі мүмкін. Тікелей сараптамалық бағалау үлгілері ірі және орта қарыз алушылардың несие қабілеттілігін анықтау кезінде банктердің 50% - ын пайдаланады. Мұндай бағалау кезінде қандай да бір фактордың несиелік рейтинг көлеміне әсерін анықтау мүмкін емес.

Мамандар қаржылық коэффициенттерді есептейді, бірақ мәндер әрбір қарыз алушы бойынша жеке белгіленеді. Дегенмен, кейбір жағдайларда бағалаудың бастапқы кезеңінде одан әрі талдау бағыттарын қоя отырып, нақ статистикалық модельдер пайдаланылады.

Әрбір коммерциялық банк әлеуетті қарыз алушыларды барабар бағалауға ықпал ететін өзінің белгілі бір дәрежеде өзіндік әдістемесін пайдаланады.

Осылайша, қарыз алушының несие қабілеттілігі-бұл қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштермен ұсынылған, қарыз алушының болашақта толық және мерзімінде несие беруші алдындағы өзінің борыштық міндеттемелері бойынша есептесу мүмкіндігін бағалауға мүмкіндік беретін, сондай-ақ нақты қарыз алушыға несие беру кезінде банктің тәуекел дәрежесін айқындайтын кешенді тексеру және қаржылық сипаттама.

Өтімділік коэффициенттері, қаржылық левередж коэффициенттері, пайдалылық коэффициенттері, борышқа қызмет көрсету коэффициенттері клиенттердің несие қабілеттілігін коэффициенттердің олардың нормативтеріне сәйкестігі негізінде ғана емес, олардың кезең ішіндегі өзгерістерінде қалыптасқан үрдістерді де бағалауға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштердің барлығы өзара байланысты және несиеке қабілеттілікті бағалаудың бірыңғай жүйесін құрайды.

Қарыз алушының несиесіне қабілеттілігін талдау әдістемесінің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі оның ақпараттық базасы болып табылады, оның ерекшелігі, қалыптасуы және пайдаланылуы онсыз сол немесе өзге шаруашылық жүргізуші субъектіге несиелік ресурстардың болашақтағы қаржылық салымдарының тәуекел дәрежесін нақты және тиімді бағалау мүмкін емес болып табылады.

Несиелік қабілеттілікті талдауда пайдаланылатын ақпарат мынадай негізгі сипаттамаларға ие болуы тиіс: толықтығы, сенімділігі, қол жетімділігі және жеделдігі. Қарыз алушының банкке ақпараттың қандай сапасы мен шынайылығына және несиелердің өзі алуына, көп жағдайда қарыз алушының Несиелік міндеттемелерді орындау ықтималдығын бағалау байланысты болады.

Қарыз алушының несиесіне қабілеттілігі оның төлем қабілеттілігіне қарағанда өткен кезеңдегі немесе қандай да бір күнге төлем жасамауды белгілемейді, ал жақын болашақта борышты өтеу қабілетін болжайды. Өткен жылғы төлем қабілетсіздігі дәрежесі коммерциялық банк өз клиентінің несиесіне қабілеттілігін бағалау кезінде сүйенетін формальды көрсеткіштердің бірі болып табылады. Мысалы, егер қарыз алушының мерзімі өткен берешегі болса, бірақ оның балансы жойылса, сондай-ақ меншікті капиталдың мөлшері жеткілікті болса, онда банкке төлемдерді бұрын бір жолғы кідірту клиенттің несиесіне төлеуге қабілетсіздігі туралы қорытынды жасауға жеткілікті негіз болып табылмайды. Несиесіне қабілеті бар клиенттер сенімді қарыз алушының мәртебесін жоғалтпау үшін өз міндеттемелері бойынша ұзақ төлем жасамауға жол бермейді.

Ең бастысы, несиесіне қабілеттілігі анықталатын – бұл кәсіпорынның ағымдағы қаржылық жағдайы, сондай-ақ оны өзгертудің ықтимал перспективалары.

Несиелік қабілеттілікке әсер ететін критерийлер

Қарыз алушының сенімділігін тек бір көрсеткіш бойынша анықтауға болмайды. Несиесіне қабілеттілігі-бұл күрделі, кешенді көрсеткіш. Клиенттің несиесіне қабілеттілігінің бірқатар маңызды критерийлерін бөліп көрсетеді: клиенттің сипаты, қаражатты қарызға алу қабілеті, қарызды өтеу үшін ағымдағы қызмет барысында қаражат табу қабілеті (қаржылық мүмкіндіктер), қарыз алушының капиталы, алынған несиені қамтамасыз ету, несиелік мәміле жасалатын шарттар, бақылау (қарыз алушы қызметінің заңнамалық негізі, несиесіне сипатының банк стандарттарына сәйкестігі) және кейбір басқалар.

Клиенттің сипаты деп оның заңды тұлға ретіндегі беделі және менеджерлердің беделі, клиенттің борышты өтеу үшін жауапкершілік дәрежесі, оның несиесіне мақсаты туралы ұсынуының айқындығы, осы мақсаттың банктің Несиелік саясатына сәйкестігі түсініледі. Клиенттің заңды тұлға ретіндегі беделі оның осы салада жұмыс істеу ұзақтығынан, оның экономикалық көрсеткіштерінің сала бойынша орта көрсеткішіне, оның Несиелік тарихынан, оның серіктестерінің (жеткізушілердің, сатып алушылардың, несиелердың) іскерлік әлеміндегі беделінен құралады. Менеджерлердің беделі олардың кәсібилігі, білімі, моральдық қасиеттері, жеке қаржылық және отбасылық

жағдайы, өздері басқаратын құрылымдардың банкпен өзара қарым-қатынасы нәтижелері негізінде бағаланады.

Қаражатты қарызға алу қабілеті клиенттің несиеке өтінім беру құқығының, несиелік шартқа қол қою немесе келіссөздер жүргізу құқығының болуын, яғни ұйым өкілінде белгілі бір өкілеттіктің болуын, қарыз алушы - жеке тұлғаның кәмелетке толуын немесе басқа да әрекет қабілеттілігінің белгілерін білдіреді. Уәкілетті емес немесе әрекетке қабілетсіз адамның шартқа қол қоюы банк үшін несиеті жоғалту ықтималдығын білдіреді.

Клиенттің несиеке қабілеттілігінің негізгі критерийлерінің бірі-ағымдағы қызмет барысында қарызды өтеу үшін қаражат табу қабілеті. Несие қабілеттілігі жылжымайтын мүлікке капиталды салу дәрежесімен байланысатын экономикалық әдебиетте баяндалған басқа да ұстаным бар. Бұл инфляция жағдайында қаражаттың құнсыздану тәуекелінен қорғау нысаны болып табылатынына қарамастан, сондай-ақ қарыз алушының несие қабілеттілігінің негізгі белгісі бола алмайды, өйткені жылжымайтын мүліктен ақша қаражатын босату үшін несиені мерзімінде өтеуге кедергі келтіруі мүмкін уақыт талап етіледі. Сондықтан баланстың өтімділігіне, қарыз алушының қызметінің тиімділігіне (пайдалылығына) және оның ақша ағындарына бағдарланған жөн.

Клиенттің капиталы клиенттің несие қабілеттілігінің маңызды өлшемі болып табылады. Бұл ретте оны бағалаудың келесі екі аспектісі маңызды:

- Орталық Банктің жарғылық қордың (акционерлік капиталдың) ең төменгі деңгейіне талаптары негізінде талданатын жеткіліктілік);
- несие берілетін операцияға меншікті капиталды салу дәрежесі, бұл банк пен Қарыз алушы арасында тәуекелді бөлу туралы куәландырады.

Меншікті капиталды салу неғұрлым көп болса, соғұрлым қарыз алушының Несиелік тәуекел факторларын мұқият қадағалауға қызығушылығы және несие толық және мерзімінде қайтарылатын ықтималдық соғұрлым көп.

Несиені қамтамасыз ету деп қарыз алушы активтерінің құны және несиелік шартта көзделген борышты өтеудің нақты қайталама көзі (кепіл, кепілдік, кепілгерлік, сақтандыру) түсініледі. Қарыз алушы банкрот деп жарияланған жағдайда, нақты қайталама көздің сапасы қаржылық қиындықтар кезінде оның өз міндеттемелерін мерзімінде орындауына кепілдік береді.

Несиелік операция жасалатын шарттарға елдегі, өңірдегі және саладағы ағымдағы немесе болжамды экономикалық жағдай, саяси факторлар жатады. Бұл шарттар банктің сыртқы тәуекел дәрежесін анықтайды және ақша ағынын, баланстың өтімділігін, капиталдың жеткіліктілігін, қарыз алушының менеджмент деңгейін бағалау үшін банк стандарттары туралы мәселені шешу кезінде ескеріледі.

Соңғы критерий-қарыз алушы қызметінің заңнамалық негіздерін және несие сипатының банк стандарттарына сәйкестігін бақылау. Оны талдау келесі сұрақтарға жауап алуды талап етеді:

- қарыз алушының жұмыс істеуі және несиетелетін іс-шараларды жүзеге асыру үшін заңнамалық және нормативтік негізі бар ма;

– қарыз алушы қызметінің нәтижелеріне қалай әсер етеді, заңнаманың, мысалы салық;

– несие өтініміндегі қарыз алушы мен несие туралы мәліметтер несие саясаты туралы құжатта тіркелген банк стандарттарына, сондай-ақ несие сапасын бақылайтын банктік қадағалау органдарының стандарттарына қаншалықты жауап береді.

Осылайша, қарыз алушының несиелік қабілеттілігі негізделеді бірқатар өлшемдерін, олардың әрқайсысы белгілі бір тараптар сипаттайды кәсіпорын алдында банктің көмектеседі қаншалықты үлкен мүмкіндік қайтармаған несие. Бұл сындарды қабылдау міндетті емес. Әрбір банк оны өзінің несиелік саясатына сәйкес дербес қалыптастырады.

Бақылау сұрақтары

1. Қарыз алушының несие қабілеттілігі дегеніміз не?
2. Қарыз алушының несие қабілеттілігіне әсер ететін критерийлерді атаңыз.
3. Қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалаудың статистикалық моделінің мәні неде?
4. Несиені өтеу көздерінің жеткіліктілігін болжауға мүмкіндік беретін іскерлік тәуекел факторларын атаңыз.
5. Қарыз алушының несие қабілеттілігін талдаудың мақсаты неде?

Тесттік сауалдар

1. Әлсіз және күшті анықтауға мүмкіндік беретін талдау әдісі қарыз алушының тараптары, оның әлеуетті мүмкіндіктері мен тәуекелдері:
А) жедел талдау;
В) негізгі талдау;
С) SWOT-талдау;
D) техникалық талдау;
Е) экономикалық талдау.
2. Клиенттің несие қабілеттілігін талдауда қолданылатын ақпаратқа ие болуы тиіс негізгі сипаттамаларды атаңыз:
А) толық;
В) қол жетімділік;
С) шынайылық;
D) жеделдік;
Е) барлық жауаптар дұрыс.
3. Клиенттің несие қабілеттілігін талдау үшін ішкі ақпаратқа:
А) құрылтай құжаттары, статистикалық есептілік, бизнес-жоспарлар және техникалық-экономикалық негіздемелер;

В) жобалық-сметалық құжаттама, бухгалтерлік есептілік, бастапқы құжаттар, ревизиялар, аудиторлық және салықтық тексерулер актілері;

С) макроэкономикалық және арнайы ақпарат, қарыз алушының іскерлік беделі туралы мәліметтер, ұйым қызметінің экологиялық аспектілері туралы ақпарат;

Д) құрылтай құжаттары, статистикалық есептілік, бизнес-жоспарлар және техникалық-экономикалық негіздемелер, жобалау-сметалық құжаттама, бухгалтерлік есептілік, бастапқы құжаттар, ревизия, аудиторлық және салықтық тексеру актілері;

Е) дұрыс жауап жоқ.

4. Банк клиентінің несие қабілеттілігін бағалау тәсілдері

А) іскерлік тәуекелді бағалау, менеджментті бағалау;

В) қаржы коэффициенттері жүйесі негізінде клиенттің қаржылық тұрақтылығын бағалау;

С) ақша ағынын талдау, клиент туралы ақпарат жинау;

Д) клиенттің жұмысын бақылау;

Е) барлық аталғандар.

5. Банктің ұсақ қарыз алушылардың несие қабілеттілігін бағалау жүйесі мынадай элементтерден құралады:

А) іскерлік тәуекелді бағалау;

В) клиенттің жұмысын бақылау;

С) банкирдің кәсіпорын иесімен жеке сұхбаттасуы;

Д) меншік иесінің жеке қаржылық жағдайын бағалау;

Е) жоғарыда аталғандардың барлығы.

6. Ірі және орта кәсіпорындардың несие қабілеттілігін бағалау

А) баланстың, пайда туралы есептің нақты деректері;

В) несие өтінімі;

С) клиенттің тарихы және оның менеджерлері туралы ақпарат;

Д) баланстың, пайда туралы есептің, несиелік өтінімнің және клиенттің тарихы және оның менеджерлері туралы ақпараттың нақты деректері;

Е) баланстың, пайда туралы есептің және клиенттің тарихы және оның менеджерлері туралы ақпараттың нақты деректері.

7. Ірі және орта кәсіпорындардың несие қабілеттілігін бағалау тәсілі ретінде

А) қаржылық коэффициенттер жүйесі;

В) ақша қаражатын талдау;

С) іскерлік тәуекел мен менеджментті талдау;

Д) іскерлік тәуекел мен менеджментті талдау және ақша ағынын талдау;

Е) қаржылық коэффициенттер жүйесі, іскерлік тәуекел мен менеджментті талдау және ақша ағынын талдау.

8. Жеке тұлғаның несие қабілеттілігін бағалау

- A) несие және жеке табыс қатынасы;
- B) қаржылық жағдай мен мүлікті жалпы бағалау;
- C) отбасы құрамы, тұлғалық сипаттамалары;
- D) несие тарихы;
- E) барлық жауаптар дұрыс.

9. Егер абсолюттік өтімділік коэффициентінің шамасы 0,17-ге тең болса, қарыз алушыға қандай класс беріледі?

- A) 1;
- B) 2;
- C) 3;
- D) 4;
- E) 5.

10. Егер автономия коэффициентінің шамасы 0,9 тең болса, қарыз алушыға қандай класс беріледі?

- A) 1;
- B) 2;
- C) 3;
- D) 4;
- E) 5.

11. Егер ағымдағы өтімділік коэффициентінің шамасы 2,0-ден жоғары болса, қарыз алушыға қандай класс беріледі?

- A) 1;
- B) 2;
- C) 3;
- D) 4;
- E) 5.

12. Мерзімді өтімділік коэффициентінің пайыздық үлесі қандай?

- A) 1;
- B) 20;
- C) 30;
- D) 40;
- E) 50.

13. Ағымдағы өтімділік коэффициентінің пайыздық үлесі қандай?

- A) 10;
- B) 20;
- C) 30;
- D) 40;
- E) 50.

14. Несие қабілеттілігі бойынша бірінші сыныпқа балл соммасы бар қарыз алушылар жатады:

- A) 100-ден 150-ге дейін;
- B) 150 - ден 250-ге дейін;
- C) 100-ден 100-ге дейін;
- D) 50-ден 100-ге дейін;
- E) 101-ден 151-ге дейін.

15. Несие қабілеттілігі бойынша екінші сыныпқа балл соммасы бар қарыз алушылар жатады:

- A) 100-ден 150-ге дейін;
- B) 150 - ден 250-ге дейін;
- C) 100-ден 100-ге дейін;
- D) 50-ден 100-ге дейін;
- E) 101-ден 151-ге дейін.

6 Проблемалық несиені жұмыс ұйымы

6.1 Проблемалық (мәселелік)несиелерге қатысты қолданатын түсініктер, белгілер және шаралар

Проблемалық берешек ұғымы банктің несиелік қоржынының сапасын бағалау үшін пайдаланылады.

Несиелік тәуекелдің әртүрлі топтары бойынша несиелердің жіктелуіне сәйкес проблемалық берешек айқындалады. Резерв құруды талап ететін III-V топтарға жатқызылған несиелер жоғары тәуекелге ие және проблемалық ретінде қарастырылады.

Проблемалық несиені банкке үнемі шығын әкелмейді. Осылайша, тәуекелдерді ерте анықтаған және олардың қолайсыз салдарларын барынша азайту жөнінде дереу шаралар қабылдаған жағдайда болдырмауға болады.

Проблемалық несиелер-бұл қайтарымдылығы күмәнді несиелер және олар қарыз алушының ақшалай дағдарысының нәтижесі болып табылады. Сондықтан банк несиені бергеннен кейін несиелер бойынша шығындарды болдырмау үшін шаралар қабылдауы тиіс. Осы мақсатта банктер несиені проблемаларының белгілерін анықтау үшін аудит бөлімдерінің мерзімді тәуелсіз және объективті шолуларын жүргізеді. Проблемалық несиелерді анықтауға қадағалау және реттеу органдары жүргізетін тексерулер де ықпал етеді.

Банкте сауатты ұйымдастырылған несиелік тәуекелдерді бақылау жүйесі сапасыз несиелердің пайда болуын болдырмауға ғана емес, сонымен қатар ерте кезеңде төмен тәуекелді несиелердің проблемалық белгілерінің пайда болуын анықтауға көмектесуге тиіс.

Несие беру сатысындағы банктің несиені саясатының «алтын ережелерінің» қатарына несиені алушы тарапынан асықпауға жол бермеу, сондай-ақ

департамент (басқарма) бастығынан төмен лауазымдағы банк қызметкерлерінің бастамалары мен өнерпаздары жатқызуға болады. Банк, белгілі болғандай, ұйым консервативті және ол «дәстүрлі емес схемаларға» жол бермей, әсіресе басшылықпен әзірленген және бекітілген ережелер бойынша қатаң түрде берілетін несие беру кезінде болуы тиіс. Қарыз алушының (оның ішінде жеке тұлғаның да) несие қабілеттілігін талдай отырып, банкир өзі жұмыс істейтін компанияның қаржылық жағдайын міндетті түрде анықтауы тиіс.

Кәсіпорындардың қаржылық дәрменсіздігінің негізгі себептері:

- басқарудағы кемшіліктер;
- басқару ақпаратының тиімді жүйелерінің болмауы;
- нарық жағдайларының өзгеруіне және бәсекелестікке ден қоюға қабілетсіздігі;
- кәсіпорын мөлшерін ескере отырып, нақты емес жобаларда шоғырлану;
- өз мүмкіндіктерін асыра пайдалану, яғни барабар ресурстар болмаған кезде тым жылдам кеңейту;
- акционерлік капиталдың жетіспеушілігі;
- қарыз қаражатының жоғары үлесі.

Алайда несиелік тәуекелдерді бақылау жүйесіндегі неғұрлым жауапты бөлігі несие берілгеннен кейінгі кезең болып табылады, өйткені банк оны қайтаруды қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдау қажет.

Күмәнді қарыздардың пайда болу себептері сыртқы, *ішкі немесе олардың комбинациялары* болуы мүмкін. Несие беруге екі тарап қатысатындықтан, ішкі себептер қарыз алушының де, несиелердің да жағында көрсетіледі.

Қарызалушы қиындықтарының *сыртқы себебі*:

- оның табысына, оған тиесілі активтердің құндылығына, яғни оның несие өтеу қабілетіне әсер ететін экономиканың жағдайы;
- сала мен өңірдегі өсу қарқынының төмендеуі;
- бәсекелестік;
- табиғи апаттар (мысалы, құрғақшылық);
- технологиялық прогресс;
- мемлекеттік реттеу әдістерін өзгерту;
- салалық өзгерістер;
- демографиялық және әлеуметтік үрдістер.

Басқару сапасы істің табысты болуын және несиені өтеу мүмкіндігін анықтайтын ішкі фактор болып табылады. Істің табысы менеджерлердің біліміне, дайындығына, уәждемесіне, тәжірибесіне және беделіне тікелей байланысты; жанама түрде - бизнес-жоспарларға, сондай - ақ қызмет нәтижелеріне-өнім сапасы мен қаржылық жай-күйіне байланысты.

Несиелік процесті жүзеге асыру кезінде банк тарапынан ағымдағы бақылау жеке несиелер бойынша несиелік тәуекелдерді қадағалау және бағалау жолымен, сондай-ақ барлық несиелік қоржынның сапасын ағымдағы бағалау және жиынтық тәуекелді реттеу жолымен жүзеге асырылуы тиіс.

Проблемалы несиелердің пайда болуы клиенттің ақшалай дағдарысының нәтижесі болып табылады (клиент мүмкін, бірақ несиені өтегісі келмейтін жағдайлар болуы мүмкін). Ақша қаражатымен дағдарыс кенеттен басталуы мүмкін, бірақ ол біртіндеп дамиды. Оның дамуына қарай әлсіз, бірақ оның пайда болу белгілері пайда болады. Банктің несие бөлімінің қызметкерлері келе жатқан дағдарыстың алғашқы белгілерін танып, талдай алады. Несиe бөлімінің қызметкерлері мен клиенттің тығыз қарым-қатынасы болған сайын, клиенттің қаржылық әл-ауқаты туралы ақпарат соғұрлым көп.

Проблемалық несиелерді анықтаудың негізгі элементі банктің ішкі бақылау жүйесі болып табылады. Бұл ретте проблемалық несиелер қаржылық және қаржылық емес сипаттағы белгілер бойынша танылады.

Несие проблемасының қаржылық емес белгілері:

- қарыз алушының қаржылық есеп беруді негізсіз кешіктіруі;
- клиенттің қызмет жоспарларындағы күрт өзгерістер;
- басшылық құрамындағы түбегейлі өзгерістер;
- қарыз алушы нарығындағы қолайсыз даму үрдістері және т. б.

Несие проблемасының қаржылық белгілері қаржылық талдауды жүзеге асыру кезінде, сондай-ақ қарыз алушыға берілетін несиелерді түрлендіру арқылы (мысалы, маусымдық несиелер жаңартылып отыратын кезде) көрінеді.

Несиенің проблемалық белгілері болған жағдайда банктің несиелік бөлімі шаралар қабылдауы тиіс (кесте 4-тіқараңыз).

Кесте 4 - Несиенің проблемалық белгілері болған кезде бөлім қызметкерлері қолданатын шаралар

Проблемалық несиелерге қатысты шаралар	- қарыз алушының проблемаларын талдау
	- несиені неғұрлым төмен санатқа ауыстыру
	- болашақта қарыз алушымен жұмыс істеу кезінде ықтимал тәуекелдер туралы ақпарат жинау
	- банк кірістерінде несиe бойынша пайыздарды көрсетуді тоқтату
	- овердрафттың пайда болу мәніне қарыз алушының шотын күн сайын бақылауды жүзеге асыру
	- барлық несиелік құжаттама шолу жасау
	- қамтамасыз етуді алу мүмкіндігін талдау (егер қамтамасыз етілмеген несиe орын алған жағдайда)
	- «құтқару» несиe стратегиясын әзірлеу

Проблемалық несиелердің қаржылық белгілері:

- несиені мақсатсыз пайдалану;
- несиені жиі ұзарту;
- овердрафттың болуы және т. б.

Оны әзірлеу кезінде, әдетте, қандай да бір әмбебап әдістер жоқ, өйткені әрбір проблемалық несиe мәні бойынша бірегей. Алайда, мыналарды қамтитын жалпы тәсілдер бар:

- 1) несиe құрылымын өзгерту бағдарламасын әзірлеу;

- 2) қосымша құжаттама мен кепілдіктер алу;
- 3) қосымша қаражат салу;
- 4) қамтамасыз етуді және өзге де активтерді сату;
- 5) проблемаларды анықтау және олардың шешімдерін іздеу;
- 6) банк атынан қарыз алушылармен жұмыс істеу үшін басқарушылар мен консультанттарды тағайындау;
- 7) заемшыны қайта ұйымдастыру және т. б.

6.2 Проблемалық несиелермен жасалатын жұмыстардың процедуралары

Несиенің проблемалық белгілері қаржылық немесе қаржылық емес болып табылатынына қарамастан, олар банктің несие бөлімінің қызметкерлерін сақтандыруы тиіс. Банктің проблемалық берешекпен негізгі жұмысы несиелік мониторинг және проблемалық берешектің пайда болу себептерін талдау сатысында оның анықталуына қарай жүргізіледі. Жасалған талдау негізінде несие алушының қаржылық жағдайын, оның несие қабілеттілігін қалпына келтіру жөніндегі шаралар кешені әзірленеді.

Оларды ерте анықтау қажетті ақпаратты жинау мен стратегияны әзірлеуге уақыт алуға мүмкіндік береді. Мұнда қандай да бір әмбебап шаралар жоқ, барлығы байланысты осы нақты несие. Тиімді кәсіпорындар өз құлдыраулары мен мәселелерін өздері шешеді. Тиімділік деңгейі төмен кәсіпорындарда осыған байланысты күрделі проблемалар туындайды. Аса күрделі жағдай өзінің бәсекеге қабілеттілігін Жоғалтатын қарыз алушылар болып табылады, өйткені егер стратегия мен шаралар дұрыс болмаған жағдайда, олар қарыз алушының жағдайын қиындатады.

Несиелік операциялар бойынша проблемалық берешекпен жұмыс банктің жергілікті құжаттарына сәйкес жүзеге асырылады, олар проблемалық берешек туындаған кезде пайдаланылатын рәсімдер тізбесін қамтиды.

Несие бөлімінің қызметкері нашарлаған несиені байқағанда, ол келесі шараларды қабылдауы тиіс:

- қарыз алушының проблемаларын талдау;
- проблемалық несиелермен айналысатын бөлім қызметкерлерімен немесе басшылықпен кеңесу;
- банктің осы клиентпен жұмыс істеу қаупіне тап болуы мүмкін екендігі туралы ақпарат жинау;
- күн сайын клиенттің шотын овердрафттың пайда болуына бақылау;
- барлық несие құжаттамасын, кепілдігін, кепілдігін, қамтамасыз етілуін қарау;
- түзету шараларының жоспарын әзірлеу.

Борышкердің несие қабілеттілігін қалпына келтіру жөніндегі шаралардың пәрменді кешенін әзірлеу мүмкін болмаған жағдайда келісу рәсімдерін пайдаланудың орындылығы айқындалады. Бір мезгілде берешекті қайта құрылымдау үшін нұсқаларды іздеу жүзеге асырылуы мүмкін. Қайта

құрылымдауды жүргізу мүмкіндіктері де, болжамды шаралардың тиімділігі де ескеріледі. Бұл ретте несиені өтеудің қайталама көздерін іздестіру бойынша жұмыс жүргізіледі, негізінен несие шарты бойынша міндеттемелерді орындаудың әртүрлі тәсілдері есебінен.

Келісу рәсімдері кезеңінде Банк пен несие алушы серіктес ретінде әрекет етеді. Банк пен несие алушыда несиеті өтеудің бастапқы көздерін қалпына келтіру мүмкіндігі сақталады. Несие желісі бойынша несие берудің аралық мерзімін немесе несиеті өтеудің соңғы мерзімін өзгерту бойынша несие шартына толықтырулар енгізу туралы сөз болуы мүмкін. Бұдан басқа, егер банк бар қамтамасыз ету оның мүдделерін жеткіліксіз қорғайды деп есептесе, несиеті қосымша қамтамасыз ету туралы мәселе қозғалуы мүмкін.

Келісім тәртібінің рәсімдеріне кепілгерден немесе кепілгерден белгіленген тәртіппен берешекті өндіріп алу, сақтандырушыға хабарлай отырып жүгіну енгізіледі.

Берешекті өтеу талап етуді басқаға беру туралы шарттарды, борышты аудару туралы шартты жасасу немесе қарсы біртекті талаптарды есепке алу жолымен жүргізілуі мүмкін. Банк пен борышқор арасында берешек бойынша міндеттемелердің орнына бас тарту беру туралы келісім жасалуы мүмкін.

Проблемалық несиелермен жұмыс істеу несие алушылардың берешегін қаржылық қайта құрылымдауды қамтиды. Берешекті қаржылық қайта құрылымдау деп Банк пен несие алушының өндіріп алудың сипаты мен шарттарын өзгерту не өзге түрдегі міндеттемелерге конверсиялау жолымен несие алушылардың мерзімі өткен берешегін өтеуге бағытталған шаралар кешенін жүргізуінің соттан тыс рәсімі түсініледі.

Шаруашылық жүргізу субъектілерінің банк алдындағы берешегін қаржылық қайта құрылымдау әртүрлі нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін, мысалы:

1) бағдарлама негізінде несие алушының шаруашылық-қаржылық қызметін ағымдағы сауықтыру;

2) бөліп төлеуді ұсыну, яғни мерзімі өткен берешекті есепке алу бойынша шоттарда көрсете отырып, мерзімі өткен берешекті өтеудің бірнеше мерзіміне бөлу;

3) банкке несие алушының жарғылық қорындағы акцияларды не үлесті беру арқылы несиелік берешектің бір бөлігін немесе бүкіл несиелік берешекті өтеу;

4) мерзімі өткен банк берешегінің талаптарын жаңа несиелерге беру.

Несиені өтеуге байланысты міндеттемелер бойынша қаржылық шығындардың ауыртпалығын төмендету үшін белгілі бір табыстар болған жағдайда, банк несиені одан әрі қайтаруды қамтамасыз ету үшін өз табыстылығының кейбір шығындарына бара алады. Бұл үшін ол бар несиелік қарыз бойынша пайыздық ставканы төмендетуге немесе белгілі бір уақыт ішінде пайыздарды төлеуден бас тартуға құқылы. Банк пайыздар бойынша барлық берешекті немесе оның бір бөлігін банк балансынан есептен шығара алады.

Егер шаруашылық-қаржылық қызметті сауықтыру жөніндегі шаралар нәтиже әкелмесе, банк қабылданған қамтамасыз етуді іске асыру рәсімдеріне көшеді.

Қамтамасыз етуді іске асыру-бұл несиені қамтамасыз ету туралы шарт бойынша банк үміткер активтердің бір бөлігін қолма-қол ақшаға айналдыру процесі.

Банк тиісті қамтамасыз етусіз несие берген немесе қамтамасыз етуді іске асыру проблемалы несиені толық өтеуге мүмкіндік бермеген жағдайда, нотариаттық кеңсенің және атқару жазбасын оқып-үйрену, сондай-ақ сотқа жүгіну арқылы несие өндіріп алудың мәжбүрлеп тәртібінің кезеңі басталады.

Нотариустың атқарушылық жазбасының болуы атқару құжаты болып табылады және заңнамаға сәйкес даусыз тәртіппен орындауға жатады. Мұндай жазба бұрын нотариалды куәландырылған несие шарттары, кепіл шарттары бойынша ескерілуі мүмкін.

Қайталама өтеу көздерін іздестірудің барлық қабылданған рәсімдері бойынша қаражат болмаған немесе жеткіліксіз болған кезде сотқа жүгіну үшін материалдар дайындалады. Сот банкке несие алушының кіріс көздері мен активтерін несиені өтеуге қандай аудару алатынын анықтауға көмектеседі. Берешекті өндіріп алу туралы атқарушылық құжатты алғаннан кейін банк борышкердің шотына атқарушылық құжаттың негізінде даусыз тәртіппен төлем талабын дербес қояды. Борышкерде қаражат болмаған жағдайда банк атқарушылық құжаттардың негізінде атқарушылық іс жүргізуді қозғау және борышкердің мүлкінен өндіріп алу туралы өтінішпен шаруашылық сотқа жүгінуге тиіс. Борышкерден қаражатты өндіріп алу барысын бақылауды әдетте банктің заң қызметі немесе қауіпсіздік қызметі жүзеге асырады.

Бақылау сұрақтары

1. Проблемалы несиелер деп нені білдіреді?
2. Проблемалық несиелердің негізгі белгілерін атаңыз.
3. Проблемалық несиелердің қаржылық белгілерін атаңыз.
4. Несие проблемасының белгілері болған жағдайда бөлім қызметкерлерінің қолданатын шараларын атаңыз.
5. Шаруашылық жүргізу субъектілерінің банк алдындағы берешегін қаржылық қайта құрылымдау қандай нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін?

Жағдайлық есептер

1. Сіздің шешіміңіз бес жылдық мінсіз несие тарихы бар ең сенімді клиенттердің біріне үлкен несие берілді. Клиент ізсіз жоғалып кетті. Сіздің бөлім бастығының лауазымы туралы бұрыннан армандаған орынбасарыңыз осы адаммен сіздің келісіміңіз туралы болжам айтады, соның нәтижесінде банкке айтарлықтай зиян келтірілген.

Сіздің әрекетіңіз?

2.Сізге үш несиелік өтінім түсті:

- тұрақты ірі корпоративтік клиенттен;
- кәсіпкер-сізге бірнеше рет қолдау көрсеткен ескі досыңыз;
- Басқарма Төрағасының орынбасарларының бірінің туысы.

Сіз кімге артықшылық білдіресіз?

3. Сіздің алдыңыздағы үстелде - екі несиелік өтінім. Бірі дәстүрлі, басқа тәуекелді, бірақ соңғы табыстарда әсерлі етеді.

Сіздің шешіміңіз?

4.Жақсы несие тарихы бар клиент соңғы қарызды уақытында қайтармайды.

Сіздің әрекетіңіз?

5.Ірі қарыз алушы жоғалды. Ол әрдайым қарыз қаражаты мен пайыздарды төлеуде ұқыптылықпен ерекшеленді.

Сіздің әрекетіңіз?

6. Азамат А. шарт бойынша банктен несие алды. Белгілі себептерге байланысты А. несиені уақытында өтемеген, келісім-шарт бойынша азамат С. кепілгер болған. Шартқа сәйкес С. несиені өтеуге міндетті. С. азаматы несиені өтеуден бас тартады.

Қандай қажет іс-әрекеттер.

7.Кәсіпкер Б. банктен 4 жылға 1 млн. теңге несие алды. Кепіл 3 бөлмелі пәтер болды. Кәсіпкер Б. 1 жыл несиені төледі. Кенеттен ол қайтыс болды.

Сіздің әрекетіңіз?

8.Кәсіпкерлер тобы банктен несие алды. Бірақ банкроттықтың нәтижесінде кәсіпкерлер банктегі несиені уақытында өте алмады.

Сіздің әрекетіңіз?

7 Несиелік үдерісіндегі тәуекелді басқару

7.1 Несиелік тәуекелдердің қалыптасу алғышарттары және олардың түрлері

Банктердің, тауар өндірісі мен айналысының дамуы қатар жүрді және тығыз түптелді. Бұл ретте банктер ақшалай есеп айырысуларды жүргізе отырып, шаруашылықты несиелей отырып, капиталдарды қайта бөлуде делдал

бола отырып, өндірістің жалпы тиімділігін айтарлықтай арттырады, қоғамдық еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді. Банк қызметінде соңғы уақытта оңтайлы несиелік саясатты қалыптастыруға және қаржы мекемесі ретінде несиелік мәдениетті құруға көп көңіл бөлінеді. Банктердің бәсекелестігінің күшеюі, несиелік нарықтың тұрақты өсуі қазіргі заманғы банктердің алдына өздерінің жиынтық резервтерінде жоғары сапалы активтерді қалыптастыру және ұстап тұру жөнінде, олардың табыстылығының бір мезгілде қолайлы деңгейімен қатаң талаптар қояды. Банктің меншікті рентабельділігінің тұрақты деңгейіне қол жеткізу үшін банктің өзі жүргізетін барлық операциялар бойынша тәуекелдің қолайлы деңгейін мақсатты қамтамасыз етумен объективті байланысты. Бұл мақсатқа хеджирлеуге және банк тәуекелдерінің негізгі түрлерін азайтуға практикада қолданылатын бірқатар базалық тәсілдерді пайдалану кезінде қол жеткізілуі мүмкін. Тәуекелдерді азайту проблемасы банк қызметінде жетілдіру мен ұтымды етудің негізгі мәселелері арасында маңызды орын алады. Қазіргі жағдайда кез келген банк алдында тәуекелдерді және олардың салдарларын алдын алуға бағыттау мақсатында инвестициялық шешімдердің тиімділігін барынша сапалы бағалаудың өзекті міндеті тұр. Бұл ретте заңды тұлғаларды банктік несиелеу кезінде несиелік тәуекелдерді азайту әдістеріне байланысты мәселелер экономикалық әдебиетте жеткілікті әзірленбеген. Қызметтің осы саласы банк саласында маңызды орын алады, бұл ретте үлкен ақша соммаларын қаржыландыруға және несиелеудің ұзақ мерзімдеріне байланысты заңды тұлғаларға несие беру тұтастай алғанда банк қоржынының сапасына және оның тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Осылайша, несиелік нарықты дамытудың қазіргі кезеңіндегі несиелік тәуекелдің мәні мен мазмұны туралы барлық білімдерді жинақтау және жүйелеу, сондай-ақ заңды тұлғаларды банктік несиелеу кезінде тәуекелдерді азайту және бейтараптандыру жоспарында практикалық ұсынымдар ұсыну маңызды.

Несиелік тәуекел-бұл қарыз алушының негізгі борышты және ол бойынша пайыздарды төлемеу тәуекелі. Несиелік тәуекел оны бағалау және болжау кезінде ескеру қажет көптеген факторлардың әсеріне байланысты. Тәуекелді басқаруды ұйымдастырудың алдын ала кезеңінде оны талдау маңызды кезең болып табылады. Бұл ретте осы тәуекелдің туындауына әсер ететін несиелік тәуекел туралы барынша айқын түсінік қалыптастыруға мүмкіндік беретін тәуекел факторлары айқындалады. Экономикалық әдебиетті зерттеу нәтижесінде жоғарыда көрсетілген факторлардың жіктелуі туралы бірқатар пікірлер бар екендігі туралы қорытынды жасауға болады (кесте 5-ті қараңыз).

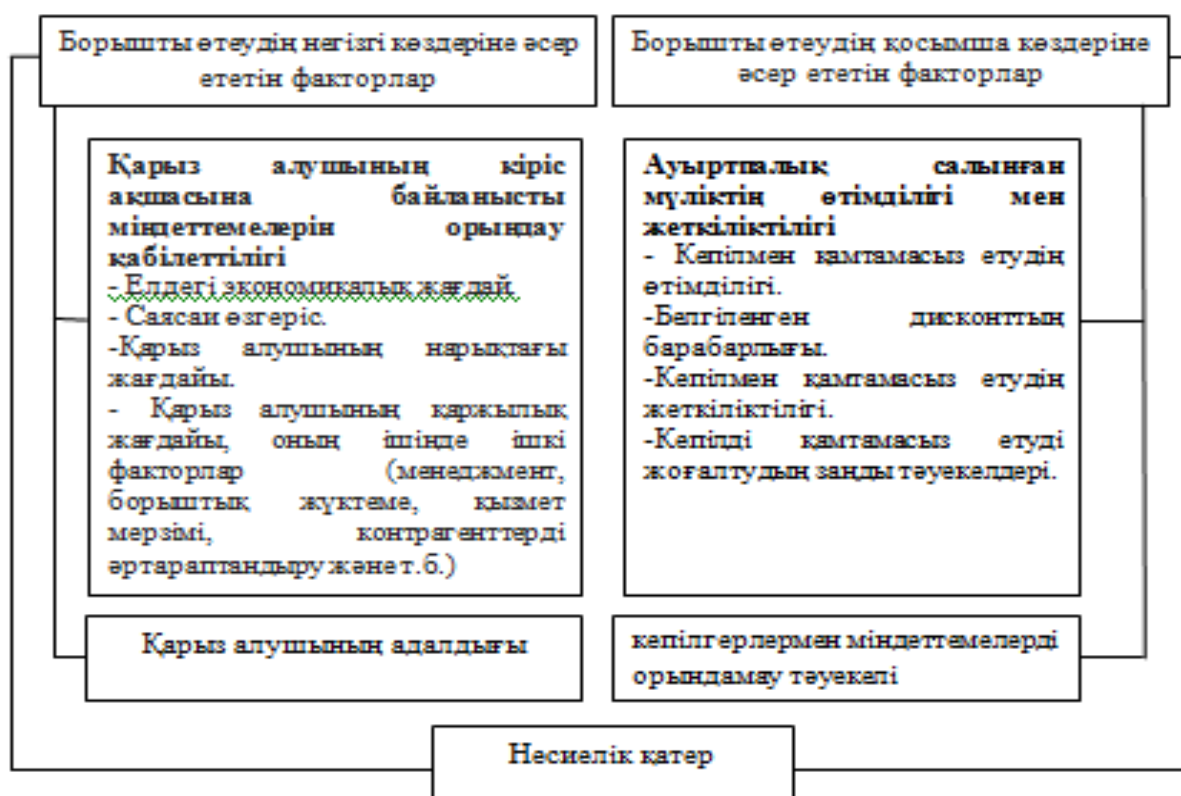
Кесте 5-Несиелік тәуекелдің туындау факторларының жіктелуі

Жіктеу белгісі	Тәуекел факторларын жіктеу
1	2
Пайда болу көзі бойынша	- ішкі - сыртқы

1	2
Пайда болу ауқымы бойынша	- макроэкономикалық факторлар - банкпен байланысты факторлар - заемшымен байланысты факторлар
Берешекті өтеу қаражатының көзі (авторлық сыныптау белгісі) бойынша)	-бастапқы көздер есебінен міндеттемелерді орындау -қайталама көздер есебінен міндеттемелерді орындау

Қазіргі жіктеу белгілері несиелік мекемеде шығынның пайда болу себептерін толық сипаттайды. Бірақ берешекті өтеудің болжамды көздері тұрғысынан тәуекелдің пайда болу себептерін дұрыс бағалау, яғни анықталған тәуекел болашақта қандай өтеу көзіне әсер ететіндігіне байланысты.

Несиелік тәуекелдің туындау себептерін сипаттау үшін несиеті өтеудің «бастапқы» және «қайталама» көздері ұғымдарын пайдалану ұсынылады (сурет 3-тіқараңыз).

Сурет 3- Несиелік тәуекелдің пайда болу факторлары

Берешекті өтеу көзі бойынша несиелік тәуекелдің туындау себептерін жіктей отырып, несие беруге арналған өтінімді қарау кезеңінде Қарыз алушының түсім есебінен қаражатты қайтарудың төмен перспективасы бар Несиелік талаптарды бөліп тастауға болады.

Шаруашылық жүргізуші субъектіде бар банк алдындағы берешекті өтеудің бастапқы көзі кәсіпорынның еркін ақша ағыны болып табылады. Егер еркін ақша ағынының өтеу үшін жеткіліксіз болса, негізгі қарыз соммасын және (немесе) пайдаланғаны үшін пайыз қарыз құралдарымен, алғашқы көздері болып табылуы мүмкін түсімдер есеп айырысу шотына кәсіпорынның жеткізілген өнім үшін, көрсетілген қызмет және т. б.

Қарыз алушы мен банк арасындағы несиелік шарт бойынша ауыртпалығы бар мүлікті, сондай-ақ кепілгерлер қаражатын сатудан түсетін түсімдер берешекті өтеудің қайталама көздері болып табылады.

Макроэкономикалық тұрақсыздық бастапқы өтеу көздерінде де, қайталама да теріс әсер етуі мүмкін. Қарыз алушының қаржылық жағдайының нашарлауы (ірі контрагент тарапынан төлем жасамау себебі бойынша) қайталама өтеу көздеріне ешқандай әсер етпеген, ал керісінше, кепілдің әділ құны нарықтағы оң үрдістер аясында өсіп отырған басқа жағдай да мүмкін.

Қарыздың құнсыздануының бастапқы себептері:

1) қарыз алушының қолда бар несие берешегіне қызмет көрсету және қайтару үшін қажетті ақша ағынын жасауға қабілетсіздігі;

2) Қарыз алушының жосықсыз болуы, несиеті пайдалануды теріс пайдалану, атап айтқанда, қарыз қаражатын заңсыз байыту мақсатында мақсатсыз пайдалану.

Несиелік тәуекелдің туындауының екінші себептері:

1) кепілмен қамтамасыз етуге байланысты тәуекелдер;

2) несие бойынша жауапты үшінші тұлғалардың міндеттемелерді орындамау тәуекелі.

Несиелік тәуекелдің туындау себептерінің жіктеу критерийі ретінде берешекті өтеу көзін қабылдаудың орындылығы:

– бастапқы көздер есебінен қарыз алушының банк алдындағы міндеттемелерін тиісінше орындау тәуекелі болған жағдайда Несиелік мекеме қамтамасыз етуді (кепіл, кепілгерлік) күшейте отырып, анықталған қатерді барынша азайту жөнінде уақтылы шаралар қабылдай алады.

– бастапқы көздердің есебінен қарыз алушының банк алдындағы міндеттемелерін толық және уақтылы орындауына оң болжам жасалған жағдайда банк кәсіпорынға қосымша қамтамасыз етумен ауыртпалық сала алмайды, бұл төлем қабілетті қарыз алушылардың ағымына оң әсер етуі тиіс. Жоғарыда келтірілген сурет 5-ті негізге ала отырып, қарыз алушының бастапқы көздер есебінен несие шартының талаптарын орындау қабілетіне әсер ететін негізгі факторларды қарастырайық.

1. Қарыз алушының жеткілікті ақша ағынын генерациялау қабілеті мынадай мән-жайлармен төмендетілуі мүмкін:

– экономиканың дағдарыстық жай-күйі, өндірістің жалпы экономикалық құлдырауы, елдегі жалпы экономикалық алғышарттарға (өнімді жеткізу және өткізу жүйесінің бұзылуы, тұрақсыз нарықтық конъюнктураның, ішкі және сыртқы нарық қажеттілігінің қысқаруы) байланысты өнім шығаруды және сатуды қысқарту);

– Саяси тәуекел-мемлекеттік саясат салдарынан қарыз алушы шығындарының пайда болу немесе пайда (кіріс) мөлшерінің азаюы ықтималдығы. Саяси тәуекел үкімет бағытындағы ықтимал өзгерістерге, оның қызметінің басым бағыттарындағы өзгерістерге байланысты. Осы санатқа сондай-ақ қарыз алушының мүддесін қорғайтын әкімшілік ресурстың жоғалуы да жатады;

– қарыз алушының нарықтағы жағдайы: - саяси тәуекел-мемлекеттік саясат салдарынан қарыз алушы шығындарының пайда болу немесе пайда (кіріс) мөлшерінің азаюы ықтималдығы. Саяси тәуекел үкімет бағытындағы ықтимал өзгерістерге, оның қызметінің басым бағыттарындағы өзгерістерге байланысты. Осы санатқа сондай-ақ қарыз алушының мүддесін қорғайтын әкімшілік ресурстың жоғалуы да жатады;

– қарыз алушының нарықтағы жағдайы:

а) шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі, нарықта ұқсас тауарлардың болуы және соның салдарынан сатудан түскен түсімнің қысқаруы;

б) тұтынушылық артықшылық маркетингтік зерттеулерінің болмауы, шығарылатын өнім ассортиментін жаңартуды, баға белгілеуді, нарық талаптары мен бәсекелестікті ескере отырып өткізуді жылжыту және ынталандыру жүйесін нашар басқару;

в) коммерциялық жұмыстың әлсіздігі, меншікті өткізу желісінің және тұрақты өткізу арналарының болмауы;

- қарыз алушының тұрақсыз қаржылық жағдайы. Мұнда бірнеше негізгі себептерді атап көрсетуге болады:

1) қарыз алушының қаржылық жағдайының негізгі көрсеткіштерін және қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігінің қосымша көрсеткіштерін талдау процесінде анықталған тәуекел факторлары;

2) ұйымның жоғары борыштық жүктемесі, әдетте, тәуекел деңгейін анықтау кезінде шешуші фактор болып табылады.

Борыштық жүктеме көрсеткіштері жоғарыда қарастырылған қаржылық жағдайдың стандартты көрсеткіштеріне қосылмағанын ескере отырып (борыштық жүктемені талдау кезінде қарыз алушыға жеке көзқарас қолданылады), ақпаратты жинауға және өңдеуге өте жауапкершілікпен қарау қажет:

а) қарыз алушының ағымдағы несиелік қоржыны бойынша (бұл жағдайда үшінші тұлғалар алдындағы несиелер мен қарыздар бойынша қолда бар міндеттемелердің жиынтығы түсініледі);

б) борыштық міндеттемелердің түрлері, мерзімдері және соммалары бойынша;

в) пайыздық мөлшерлемелер және қамтамасыз ету түрлері бойынша;

г) өтеу кестелері мен траншеялардың болуы бойынша;

д) кепілгерлік түріндегі баланстан тыс міндеттемелер бойынша;

е) несиені қайта құрылымдау мүмкіндігі бойынша және т. б.;

3) қызметіне елеулі әсер етуі мүмкін қарыз алушының негізгі контрагенттерінің қанағаттанғысыз қаржылық жағдайы. Әдетте, контрагенттердің төлем тәуекелдері ірі жеткізушілер мен сатып алушылар болған жағдайда талданады (үлесі 25-35% - дан астам).

2. *Қарыз алушының адалдығы.* Осы фактор шеңберінде екі фактор бөлінеді:

- қарыз алушының ашық емес қаржылық жағдайы. Банкке қарыз алушының қызметіне елеулі әсер етуі мүмкін үлестес құрылымдардың қаржылық жағдайы туралы толық емес ақпаратты ұсыну немесе қаржылық есептілікті ұсынбау тәуекел деңгейін жете бағалауға немесе дұрыс бағаламауға әкеп соғады;

- қарыз алушының теріс пиғылы, бұл заңсыз байыту мақсатында қарыз қаражатын мақсатсыз пайдаланудан көрінеді.

Қарыз алушының қайталама көздер есебінен несиелік шарт талаптарын орындау қабілетіне әсер ететін факторлар.

1. *Кепілмен қамтамасыз етуге байланысты тәуекелдер:*

- *кепілдің өтімділігі.* Берілетін несиелер бойынша қамтамасыз ету болып табылатын активтерді кепілге қабылдау орындылығының негіз қалаушы критерийі олардың өтімділігі, оның ішінде қайталама нарықта өткізудің объективті мүмкіндігі болып табылады. Өтімділік дәрежесін айқындау кезінде кепілді іске асыру үшін кедергілердің болуы немесе болмауы қағидатын негізге алу қажет. Тәжірибеде кепіл заты кепілге өндіріп алу үшін негіз пайда болған сәттен бастап 180 күнтізбелік күннен аспайтын мерзімде іске асырылуы тиіс деп есептеледі;

- *белгіленген дисконттың жеткіліктілігі.* Дисконт кепілдік қамтамасыз етудің әрбір түрі үшін оның өтімділігіне және банктің нормативтік құжаттарына байланысты жеке анықталады. Дисконтты белгілеу кезінде мыналарды ескеру қажет: а) қамтамасыз етуді іске асыру бойынша шығындар; б) несиелік шарт аяқталған сәттегі ақшалай мәндегі тозу (физикалық және моральдық); в) кепіл затының болжамды құны – өндіріп алу мүмкін болатын сәттегі кепілдің нарықтық құнына қатысты бағаның төмендеу коэффициенті;

- *кепілмен қамтамасыз етудің жеткіліктілігі.* Кепілмен қамтамасыз етудің жеткіліктілігін анықтау үшін мыналарды ескеру қажет: кепіл берушінің соңғы есепті күнге бухгалтерлік есебі бойынша кепіл затының баланстық құны; ең қысқа мерзімде оны сату мүмкін болатын кепілге ұсынылатын мүліктің нарықтық құны; кепілдің әділ құны; кепілдің кепіл құны;

- *кепілдік қамтамасыз етуді жоғалтудың заңды тәуекелі.* Осы тәуекелді анықтау кезінде есепке алу қажет:

1) кепіл беруші үшін осы мүлікке билік ету рәсімін күрделендіруі мүмкін кепілге салынған ауыртпалықтар мен шектеулердің болмауы (шектеулер мүлікке тыйым салу не үшінші тұлғалардың осы мүлікке құқықтарының болуы түрінде көрсетілуі мүмкін). Мүлікке тыйым салу фактісі мүлікке сот приставтарының мөрленуі бойынша; мүлікке тыйым салу туралы сот приставы қаулысының болуы бойынша; акционерлер тізілімінен немесе депозитарийден

үзінді көшірме бойынша (эмиссиялық қағаздар үшін) белгіленуі мүмкін; жылжымайтын мүлік үшін-куәлік бойынша жылжымайтын мүлікке құқықтарды және онымен жасалатын мәмілелерді бірыңғай мемлекеттік тізілімнен;

2)кепілдіктің атауы және тіркеу құжаттарының болуы.

2. *Несие бойынша жсауапты үшінші тұлғалардың міндеттемелерді орындамау тәуекелі (кепілдемелер).* Қарыз алушыда шоғырланған тәуекелдің жоғары деңгейі анықталған кезде банк байланысты тұлғалардың кепілгерлігін сұрай алады.

Несиелік процестің бұзылуына әкеп соғатын факторлардың әсер ету сипатына байланысты несиелік тәуекелдерді кесте 6-да берілген әртүрлі өлшемдер бойынша жіктеуге болады.

Кесте 6-Несиелік тәуекел түрлерінің жіктелуі

Жіктеу сыныптары	Несиелік тәуекелдердің түрі
Тәуекел деңгейі	- макродеңгейдегі тәуекелдер (сыртқы); - қарым-қатынастың микродеңгейіндегі тәуекелдер (ішкі).
Тәуекелдің банктен тәуелділік дәрежесі	- Несиелік ұйымның қызметіне тәуелсіз; - Несиелік ұйымның қызметіне тәуелді.
Несие берудің салалық бағыты	- өнеркәсіптік; - сауда; - ауылшаруашылық және т. б .
Несие беру ауқымы	- кешенді тәуекел; - жеке тәуекел.
Несие түрлері	- субъектілер бойынша тәуекелдер; - объектілер бойынша тәуекелдер; - мерзімі бойынша тәуекелдер; - қамтамасыз ету бойынша тәуекелдер.
Несие құрылымы	- несие беру сатысындағы тәуекелдер; - қарыз алушының несиені пайдалануы; - борышты өтеу үшін қажетті ресурстарды босату; - несиені қайтару.
Шешім қабылдау сатысы	- алдын ала несие беру сатысындағы тәуекелдер; - несие берудің кейінгі сатысындағы тәуекелдер.
Рұқсат ету дәрежесі	- ең аз (есептік пайданың 0-25% шығыны) - жоғары (есептік пайданы жоғалту кезінде 25-50 %); - критикалық (есептік пайданы жоғалту кезінде 50-75 %); - жол берілмейтін (шығындар есептік пайданың 75-100% - на жетеді).

Тәуекел пайда болатын факторлардың ұсынылған құрылымына сәйкес берілетін несиелерді уақтылы, егжей-тегжейлі талдау банктің несиелік процесіне осы факторлардың әсерін азайту бойынша барабар шаралар қабылдау үшін несиені қайтармау тәуекелінің туындау ықтималдығын төмендетуге бағытталған. Сонымен бірге нақты берілетін несие тәуекелінің ұсынылатын факторларын бағалау, оларды жан-жақты, жүйелі талдау және басқарудағы

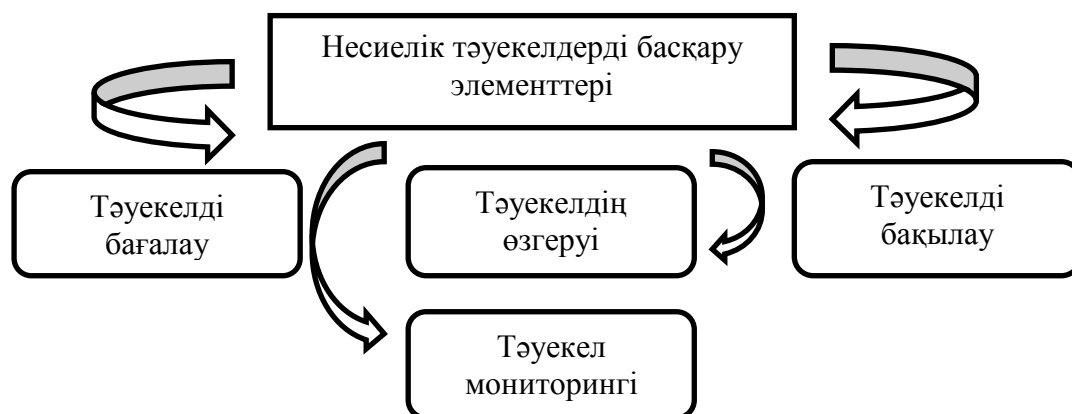
есепке алу банктерге осы факторлардың өзінің болашақ қызметінің нәтижелеріне қайта әсерін болдырмауға нақты мүмкіндік береді.

7.2 Несиелік тәуекелдерді басқарудың теориялық негіздері және базалық көзқарастары

Банктер өздері қабылдаған тәуекелдер ақылға қонымды, бақыланатын және олардың қаржылық мүмкіндіктері мен құзыреті шегінде болған кезде табысқа ие болады. Активтер, негізінен несиелер, қаражаттың кез келген ағынын жабу үшін жеткілікті дәрежеде өтімді болуы тиіс, шығыстар мен шығындар және бұл ретте акционерлер үшін қолайлы пайда мөлшерін қамтамасыз ету. Осы мақсаттарға қол жеткізу тәуекелдерді қабылдау және оларды басқару жөніндегі банк саясатының негізінде, сондай-ақ жекелеген контрагенттерді несиелеу кезінде тәуекелді бағалаудың қабылданған әдіснамасы негізінде жатыр.

Несие саясаты несиелерді басқарудың барлық процесінің негізін құрайды, ол заемдарды беру мен ресімдеу, оларды басқару үшін жауап беретін банк қызметкерлері басшылыққа алуы тиіс объективті стандарттар мен параметрлерді анықтайды. Несиелік саясат дұрыс тұжырымдалған, жоғарыдан анық жүргізіліп, банктің барлық деңгейінде жақсы түсініледі, ол банк басшылығына несиелер саласындағы дұрыс стандарттарды қолдауға, артық тәуекелден аулақ болуға және бизнесті дамыту мүмкіндіктерін дұрыс бағалауға мүмкіндік береді.

Несиелік тәуекелдерді басқару сурет 4-те көрсетілген төрт негізгі элементті қамтиды.

Сурет 4-Несиелік тәуекелдерді басқарудың негізгі элементтері

Банк қандай несиелер береді, ал қандай жақ, оның әрбір түрі қанша несие береді, ол кімге несие береді және қандай жағдайда несиелер беріледі. Банк саясатының мақсаты несиелер, депозиттер және басқа да міндеттемелер мен меншікті капитал арасындағы оңтайлы қатынастарды қолдау болуы тиіс. Несиелік саясаттың мақсаттары құқықтық реттеудің белгілі бір элементтерін, қаражаттың қолжетімділігін, рұқсат етілген тәуекел дәрежесін, несиелік

қоржынның балансын және мерзімі бойынша міндеттемелер құрылымын қамтуға тиіс.

Несиелік тәуекелді басқарудың мақсаттары мен міндеттеріне белгілі бір қағидаттарды сақтау кезінде мынадай әдістермен қол жеткізіледі:

- 1) шекаралық мәндер жүйесі (лимиттер);
- 2) өкілеттік жүйесі және шешімдер қабылдау;
- 3) ақпараттық жүйе;
- 4) мониторинг жүйесі;
- 5) бақылау жүйесі.

Несие тәуекелін басқару-бұл процесс. Ол жиі "мақсатты нарықтар" деп аталатын несие беру нарықтарын анықтаудан басталады, борыштық міндеттемені өтеу кезеңдерінің дәйектілігі нысанында жалғасады.

Әлеуетті қарыз алушыны сәйкестендіргеннен кейін несиелік бөлімнің қызметкері несие беру туралы өтінішінің банктің ағымдағы саясатымен үйлесетінін шешу үшін осы қарыз алушыдан ақпарат алу арқылы шешім қабылдау процесін бастайды. Бұдан әрі қызметкер қарыз алушыға не үшін қосымша қаражат қажет екенін анықтауы тиіс. Осы себепті біліп, банк қызметкері несиенің тиісті құрылымын мерзімі бойынша анықтай алады, оны өтеу кестесін құрастыра алады және ол үшін қолайлы несие түрін таба алады (мысалы, инвестициялық несие, айналым капиталын несиелеу және ипотекалық).

Несие беру процесінің маңызды қадамы-бұл ықтимал қарыз алушыға дұрыс несие бағалауға мүмкіндік береді.

Банк қызметкері клиенттің өтінімінің мәнін түсінгеннен кейін, оның ақылға қонымды ма және банк қызметінің шынайылығына сәйкес келетінін анықтағаннан кейін несиені өтеу көздеріне талдау жүргізу қажет. Бастапқы және қайталама өтеу көздерін анықтайтын бұл талдау клиенттің несие алуға өтінімін қабылдау немесе қабылдамау қажеттігін анықтауға көмектеседі. Несиені өтеу мүмкіндігін анықтау үшін клиенттің әлсіз және күшті жақтарын зерттеу, клиенттің қаржылық есебі, қолма-қол ақша қозғалысы, клиенттің іскерлік стратегиясы, оның қызмет нарығы, басшылықтың біліктілігі, ол туралы ақпарат және жұмыс тәжірибесі тұрғысынан өтінімін бағалау қажет. Несиені өтеу көздерін талдау әр түрлі несие үшін бірдей емес. Компанияның ұзақ мерзімді табыстылығы ұзақ мерзімді несиелер үшін аса маңызды, себебі мұнда өтеу көзі инвестициялардан түскен түсімдер болып табылады. Жағдайда қысқа мерзімді несиелерді қажет егжей-тегжейлі талдау сауда цикл, немесе цикл айналым активтері – тауарлық қорлар дебиторлық берешек және қолма-қол ақша анықтау үшін қандай баланс болуы мүмкін басқа нәрсеге айналдырылған қолма-қол несиені өтеу үшін. Банк қызметкері несиенің ықтимал шарттарын: пайыздық ставканы, қамтамасыз етуді, кепілдіктерді және несие тәуекелін көрсететін ерекше баптарды айқындауға тиіс. Несиенің құрылымы несиені өтеудің күтілетін көздерімен және мерзімдерімен тығыз байланысты болуы тиіс.

Несие берілгеннен кейін банк оны қайтаруды қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауы тиіс. Несиені басқару банктің несие бөлімі қызметкерлерінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Қарыз алушыны бақылау үшін бөлім қызметкерлері қарыз алушының жеткізушілерінен, басқа қаржы институттарынан және қарыз алушының өзінен алынған банктің өзінде бар ақпаратты пайдаланады. Қаржылық ақпаратты талдау өзі қарыз алушыға басым баға береді. Сандарды талдау нәтижесінде пайда болған сұрақтарға жауаптар қарыз алушының өзімен әңгімелесу нәтижесінде ғана алынуы мүмкін. Сонымен қатар, баланстық есептер мен табыстар туралы есептер басшылықтың жоспарлары туралы толық түсінік бермейді. Қарыз алушының жай-күйі мен жоспарларының толық көрінісін алу үшін несие бөлімінің қызметкерлері қарыз алушы жабдығының, сондай-ақ қамтамасыз ету болып табылатын кез келген активтердің болуын және физикалық жай-күйін тексере алатын қарыз алушыға жиі бару керек. Осы сапар кезінде жиналған деректер қаржылық талдаудың сапасы мен дәлдігін тексеру үшін пайдаланылуы мүмкін. Қарыз алушы қызметінің басқа аспектісі оның Несиелік шарт талаптарын сақтауы болып табылады. Қарыз алушының несиені өтеу міндеттемесінен басқа, шарт айналым капиталы мен левередждің ең төменгі деңгейін қолдау міндеттемелері сияқты басқа да талаптарды қамтуы мүмкін. Қарыз алушының осы талаптарды орындамауы оған, мысалы, пайыздық ставканы арттыру немесе соңғы жағдайларда шарттың күшін жою және несие өтеу процесін жеделдету сияқты түрлі санкцияларды қолдану қажеттілігіне әкеп соғуы мүмкін. Қарыз алушының несие шартының талаптарын орындауын бақылау үшін Банктер мерзімді түрде арнайы шолуларды жасап, талдап отыруға тиіс. Несиелік ақпарат картотекасында ішкі және сыртқы аудиторлар, сондай-ақ реттеуші органдар пайдалануы мүмкін несие бақылау тұрғысынан өте маңызды ақпарат бар.

Несие бойынша төлем жасамау тәуекелін төмендетудің негізгі тәсілдерінің бірі-әлеуетті қарыз алушыларды мұқият іріктеу.

Тәуекел пайда болатын факторлардың ұсынылған құрылымына сәйкес берілетін несие-ларды уақтылы, егжей-тегжейлі талдау банктің Несиелік процесіне осы факторлардың әсерін азайту бойынша барабар шаралар қабылдау үшін несие қайтармау тәуекелінің туындау ықтималдығын төмендетуге бағытталған. Сонымен бірге нақты берілетін несие тәуекелінің ұсынылатын факторларын бағалау, оларды жан-жақты, жүйелі талдау және басқарудағы есепке алу банктерге осы факторлардың өзінің болашақ қызметінің нәтижелеріне қайта әсерін болдырмауға нақты мүмкіндік береді.

Несиелік тәуекелді барынша азайту процесінде әрбір жеке несие бойынша немесе қарыз алушы бойынша тұтастай банк (несиелік қоржын) деңгейінде тәуекелді бағалау әдістерін айқындауды басты рөлге аудару қажет.

Қарыз алушының уесиелік тәуекелін бағалау деп дәстүрлі түрде қарыз алушының экономикалық жағдайының сапалық және сандық көрсеткіштерін зерттеу, бағалау түсінеді. Несиелік тәуекелді бағалаудың негізгі әдістеріне келесі құралдарды жатқызуға болады: Зета моделі, уесиелік скоринг әдісі,

тұтынушылық несие бойынша уесиелік скоринг, коммерциялық несиелерді бағалау әдісі.

Зета моделі (Zeta model) американдық экономистер тобымен әзірленді және фирманың банкроттық ықтималдығын бағалау үшін арналған. Осыған байланысты Z - талдаудың мақсаты – екі топтың біріне қатысты талдау объектісінің жай-күйін сәйкестендіру: не банкротқа-фирмаға, не табысты жұмыс істейтін фирмаға.

Осы әдісті дамыту үшін американдық экономист Э. Альтман банкке Несиелік өнім үшін өтініш жасаған кәсіпорынның банкроттығын бағалаудың үш әдістемесін ұсынды. Ең қарапайым екі факторлы модель (формуласын 1–ді қараңыз). Э. Альтманның пікірінше, банкротқа ұшырау ықтималдығы тәуелді екі негізгі көрсеткіш таңдалады:

- кәсіпорынның өтімділігін сипаттайтын ағымдағы өтімділік коэффициенті;

- кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын сипаттайтын қаржылық тәуелділік коэффициенті.

$$Z_2 = -0,3877 - 1,073 * x_1 + 0,0579 * x_2 ,$$

мұнда Z_2 - екі факторлы Альтман моделі;

x_1 - ағымдағы өтімділік коэффициенті;

x_2 -капиталдандыру коэффициенті.

$Z < 0$ банкроттық ықтималдығы 50% - дан аз және Z мәніне қарай азаяды;

$Z > 0$ банкроттық ықтималдығы 50% - дан көп және Z мәніне қарай артады;

$Z = 0$ банкроттық ықтималдығы 50% - ға тең.

Альтманның 2 факторлық моделінің кемшілігі кәсіпорынның қаржылық жағдайына әсер ететін басқа да көрсеткіштердің маңыздылығын, атап айтқанда іскерлік белсенділікті, рентабельділікті және активтердің қайтарымын ескермейді.

Одан әрі Альтман 66 өнеркәсіп кәсіпорындарының қаржылық жағдайын және 22 аналитикалық коэффициентті зерттеді, олар оның пікірінше ықтимал банкроттықты болжау үшін пайдалы болуы тиіс. Нәтижесінде, ол болжау үшін ең маңызды 5 көрсеткіштерді бөліп, 5 факторлық теңдеуді құрды (формула 2-ні қараңыз):

$$Z_5 = 1,2 * x_1 + 1,4 * x_2 + 3,3 * x_3 + 0,6 * x_4 + x_5 ,$$

мұнда Z_5 -5 факторлық Альтман моделі;

x_1 -меншікті айналым активтерінің барлық активтердің соммасына қатынасы;

x_2 -активтердің рентабельділігі (бөлінбеген пайданың активтер соммасына қатынасы);

x_3 -активтер кірістілігінің деңгейі (пайданың активтер соммасына қатынасы);

x4-меншікті және қарыз капиталдарының арақатынас коэффициенті,
x5 - активтердің айналымдылығы (сатудан түскен түсімнің активтер соммасына қатынасы).

$Z5 < 1,8$ банкроттық ықтималдығы өте жоғары

$Z5$ 1,9-ден 2,7-ге дейін банкроттық ықтималдығы орташа

$Z5$ 2,8-ден 2,9-ға дейін банкроттық мүмкіндігі аз

$Z5 > 3$ банкроттық ықтималдығы аз

Бұл ретте осы модельдегі болжамның дәлдігі бір жыл шегінде 95% - ды құрайды, екі жылға болжамның дәлдігі 83% - ға дейін құрайды, бұл осы модельдің артықшылығы болып табылады.

5 факторлық модельдегі теріс сәттер көптеген компаниялар акцияларының нарықтық құны туралы ақпараттың жоқтығы болып табылады. Сондықтан Альтман биржадағы акциялары белгіленбейтін компаниялар үшін түрлендірілген 5 факторлық модельді әзірледі (формула 3-ті қараңыз).

$$Z5 = 0,717 * x1 + 0,847 * x2 + 3,1 * x3 + 0,42 * x4 + 0,0995 * x5,$$

мұнда $x1$ - активтер соммасына айналым капиталы;

$x2$ -кәсіпорын активтерінің соммасына бөлінбеген пайда, компанияның қаржылық тетігінің деңгейін көрсетеді;

$x3$ -активтердің жалпы құнына салық салынғанға дейінгі пайда;

$x4$ - меншікті капиталдың баланстық құны / қарыз капиталы;

$x5$ - кәсіпорын активтерінің жалпы көлеміне сату көлемі.

Төменде 5-кестеде Z мәндері және кәсіпорындағы сыни жағдайдың басталу ықтималдығының мәні келтірілген.

Алайда, табыстылық ықтималдығын бағалаудың мұндай моделі де кемшіліктерге ие. Бұл модельде сыртқы факторлардың ықпалымен акциялар бағамының ықтимал ауытқуы және инвесторлардың мінез-құлқы ескерілмейді.

Кесте 7- Z мәні және банкроттықтың басталу ықтималдығы

Z акциялары биржада бағаланатын компаниялар үшін	Z акциялары биржада белгіленбейтін компаниялар үшін	Банкроттық ықтималдығы	Түсініктеме
$< 1,8$	$< 1,23$	80-ден 100-ге дейін %	Белгісіз ереже
1,81- 2,77-ге дейін	1,23- 2,90- ға дейін	35-тен 50-ге дейін %	Белгісіз жағдай
2,77- 2,99-ға дейін		15-тен 20-ға дейін %	Белгісіз жағдай
$> 2,99$	$> 2,90$	Төлем жасамаудың болмашы тәуекелі	Қаржылық-тұрақты жағдай

Одан әрі Альтман банкроттықты бес жыл бұрын болжауға мүмкіндік беретін нақты 7-факторлық модельді әзірледі. Бұл модель іс жүзінде өте сирек қолданылады, бірақ ол ең дәл және оның болжамының шынайылығы 70% құрайды.

Бұл ретте Z-бағалау Банктің алдындағы жай-күйін ерте ескерту сигналы ретінде қарастырылуы мүмкін. Модельдің өзі және Z-бағалауды модельдеу нәтижесінде алынған клиенттің жалпы несие қабілеттілігін анықтаудың тиімді құралы ретінде қарастырылуы мүмкін. Алайда, модель фирманың жағдайын сапалы бағалаудың әмбебап алмастырушысы емес екенін ескеру маңызды.

Кешенді талдау барысында бұл модель Клиентті несиелендіруге қатысты Несиелік бөлім қызметкерлерінің шешімін негіздеу құралы сапалы сипаттамаға қосымша ретінде пайдалануға болады. Осылайша, Альтман моделін жалпы компания қызметін бағалау үшін пайдаланған жөн. Бұл тұжырым екі мағынаға ие: фирма қызметінің нәтижелерін жалпы бағалау мүмкіндігі тұрғысынан және сегменттердегі әлеуетті тәуекелдердің бөлшектері мен көздерін анықтауды шектейтін ірілендірілген бағалау тұрғысынан.

Несиелік скоринг әдісін (credit scoring) бағалаудың кең ауқымында – әлеуетті қарыз алушыларды бастапқы іріктеу үшін де, сондай-ақ несие алған Несиелік ұйымның клиенттерін ағымдағы бағалау мақсатында бағалау үшін де пайдалану ұсынылады. Екінші жағдайда фирманың несие шартының талаптарын бұзу ықтималдығының дәрежесі бағаланады.

Коммерциялық кәсіпорындар мен жеке қарыз алушыларға қолдануға қатысты скорингтің әмбебаптығын атап өту маңызды. Несиелік тәуекелді бағалау кезінде ең алдымен үш көрсеткішті: капиталды пайдалану тиімділігін, өтімділік коэффициентін, акционерлік капиталдың активтер соммасына қатынасын қолдана отырып әдістемеге жүгінеді (кесте 8-ді қараңыз).

Кесте 8-Қарапайым несиелік скоринг

Көрсеткіші	Шекаралар	Салмағы	Тәуекел тобы, баллдар			
			A	B	C	D
Капиталдың тиімділігі, %	2-15	50	> 99	40-99	20-39	< 20
Өтімділік коэффициенті, %	15-40	20				
Акционерлік капитал, %	2-35	20				

Бұл әдістеменің өзге құндылықтардан басқа, бағалаудың "айқындылығы" мен қарапайымдылығына ие. Осы бағалауды қолдану нәтижесінде жинаған баллдардың соммасы мен ұйымның несие алу мүмкіндігі арасындағы тікелей тәуелділік анықталды.

Несиелік скоринг әдісі-тұтынушылық несие бойынша несиелік скоринг техникасы.

Бұл әдістеме алғаш рет өткен ғасырдың 40-шы жылдарының басында американдық экономист Д. Дюран ұсынған болатын. Ол бәсекеге қабілеттілікке әсер ететін қаржылық және экономикалық факторлардың "салмағын" бағалауға мүмкіндік береді. Әрбір негізгі фактор (көрсеткіш) баллдарда оның мәнділік деңгейіне сәйкес сандық шаманы алатынын атап өткен жөн. Одан әрі осындай

ранжирлеу нәтижелері бойынша факторлар бойынша топтастырылған кесте түрінде балдық шкала жасалады. Осылайша, скоринг жеке қарыз алушылардың несие қабілеттілігімен неғұрлым тығыз байланысты сипаттамаларды бөледі, сондықтан мұндай сипаттамаларды дұрыс іріктеуді қамтамасыз ету және оларға сәйкес салмақ коэффициенттерін анықтау маңызды. Бұдан басқа, скоринг әдісінің ерекшелігі, ол шаблон бойынша емес, елдің дәстүрлерін, әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың өзгеруін және т. б. ескере отырып, оған тән ерекшеліктерді ескере отырып, әрбір банк дербес әзірлеуі тиіс. Скорингті кеңінен енгізу үшін банк қолданыстағы модельдің тиімділігіне талдау жүргізуі және қажет болған жағдайда сипаттамалар жиынтығын және олардың сандық бағалауының шкаласын түрлендіруі тиіс.

Осы әдіс шеңберінде нақты қарыз алушыға тұтынушылық несие беру кезінде Несиелік тәуекел дәрежесін барынша жоғары дәлдікпен анықтауға мүмкіндік беретін негізгі факторлар тобы бөлінді.

Тұтынушылық несие бойынша несиелік скоринг әдісінің авторы кесте 9-да көрсетілген бағалау кезінде мынадай коэффициенттер пайдаланды.

Кесте 9-Дюран бойынша несиелік скоринг техникасы

Көрсеткіші	Балл саны	Ең жоғары балл соммасы
Жасы	Жыл сайын 20 жылдан астам 0,01 балл	0,3
Жынысы	- әйел-0,4 - ер адам-0	-
Осы жерде тұру ұзақтығы	0,042 осы жерде тұратын әрбір жыл үшін	0,42
Мамандық	- төмен тәуекелмен-0,55 - жоғары тәуекелмен-0 - басқа мамандықтар-0,16	-
Саладағы жұмыс	қоғамдық сектор кәсіпорындары, мемлекеттік мекемелер, банктер, брокерлік фирмалар - 0,21	-
Жұмыспен қамту	кәсіпорында жұмыс істеген әрбір жыл үшін-0,059	0,59
Қаржы	- банктік шоттың болуы-0,45 - жылжымайтын мүлікті иелену-0,35 - өмірді сақтандыру бойынша полистің болуы-0,19	-

Қарыз алушының несиелік ұйымдарда несие қабілеттілігін бағалауды жүргізудің келесі кезеңі жеке тұлғаның сипаттамасын ескере отырып, неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жүргізу болып табылады (кесте 10-ды қараңыз).

Д. Дюран осы коэффициенттерін қолдана отырып, клиенттер градациясының "жақсы" және "жаман" – 1,25 балды анықтады.

Бағасы 1,25 балдан асып кеткен Клиент несиеке қабілетті ретінде сәйкестендірілді, қарыз алушының бағасы 1,25 – тен кем-банк үшін осы Қарыз алушыға несие берудің тәуекелдік нұсқасы туралы сигнал.

Осылайша, скоринг әдісі ұйымның несие беруге берген өтініміне экспресс-талдау жасауға мүмкіндік береді.

Кесте 10 - Жеке заемшылардың несиеқабілеттілігін бағалауға арналған несиелік скоринг жүйесі

Клиенттің сипаттамалары	Баллдар	Клиенттің сипаттамалары	Баллдар
1. Клиенттің жасы: - 30 жылдан кем; - 50 жылдан аз; - 50 жылдан астам.	5 8 6	6. Мамандығы, жұмыс орны: - басқарушы; - білікті жұмысшы; - біліксіз жұмыс; - студент; - зейнеткер; - жұмыссыз.	9 7 5 4 6 2
2. Асырауындағы адамдардың болуы: - жоқ; - бір; - 3-тен кем; - 3-тен көп.	3 3 2 1	7. Жұмыспен қамту ұзақтығы: - 1 жылдан кем; - 3 жылдан кем; - 6 жылдан кем; - 6 жылдан астам.	3 4 7 9
3. Тұрғын үй шарттары: - жеке пәтер; - жалға берілетін тұрғын үй; - басқа (достарымен, отбасымен бірге тұрады)	10 4 5	8. Банкте шоттың болуы: - ағымдағы және жинақ; - ағымдағы; - жинақ; - жоқ.	6 3 2 0
4. Осы мекенжай бойынша тұру ұзақтығы: - 6 айдан аз; - 2 жылдан кем; - 5 жылдан кем; - 5 жылдан астам.	2 4 6 8	9. Ұсынымдардың (оның ішінде басқа қаржы институттарының) болуы): - бір; - екі; - жоқ.	3 5 1
5. Клиенттің табысы (жылына), \$: - 10 000-ға дейін; - 30 000 дейін; - 50 000 дейін; - 50 000 астам.	2 5 7 9		

Несиелік тәуекелді басқарудың құрал-саймандық базасымен айқындала отырып, басқару процесін жүйелі талдауға көшу қисынды. Әдетте, реттеу, тәуекелді басқару деп анықталған тәуекелді бейтараптандыруға, азайтуға және тиісті тәуекелді бағалауды, болжауды және сақтандыруды қамтитын кірістілік пен тәуекелдің оңтайлы арақатынасын айқындауға бағытталған шаралар жүйесін түсінеді.

Коммерциялық банк қызметінің тәуекелдерін басқару тиісінше бірнеше кезеңде жүзеге асырылады:

1) осы қызметті жүзеге асыруға байланысты ықтимал туындайтын тәуекелдердің мазмұнын айқындау;

2) Анықталған тәуекелдер деңгейін бағалау үшін қажетті ақпарат көздерін, құрылымын және көлемін айқындау;

3) тәуекел шкаласын құру мүмкіндігімен тәуекел оқиғасының басталу ықтималдығын бағалау үшін өлшемдер мен әдістерді таңдау;

4) қолданыстағы әдістерден таңдау немесе тәуекелді сақтандырудың жаңа әдісін әзірлеу;

5) итерациялармен оңтайлы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін түзету шараларына бағытталуымен тәуекелді басқару жөніндегі қызмет нәтижелерін ретроспективті талдау.

Несие тәуекелін басқару жүйе тұрғысынан ғана қаралады, оның элементтерінің қатарына жатқызылуы тиіс:

1) несие беру процесінде теріс салдарлар тудыруы мүмкін тәуекелдің туындау факторларын анықтау;

2) Несиелік тәуекелді кешенді бағалау;

3) Несиелік тәуекелдерді азайтатын, бейтараптандыратын іс-шараларды, құралдарды әзірлеу;

4) ұйымның тәуекелдерді басқару жүйесінде бақылауды ұйымдастыру.

Банк қызметін зерттеу Несиелік тәуекелді басқаруға қатысты елеулі кемшіліктер туралы куәландыратын проблемалардың тұтас спектрін анықтауға мүмкіндік береді.

Мұндай проблемаларға ең алдымен мыналар жатады:

- банктің несиелік саясатын көрсететін ақпараттық қамтамасыз етуге бірыңғай тәсілдің болмауы;

- несиелік қоржындағы тәуекелдердің шоғырлану деңгейін негізді шектеулердің болмауы; несиелік үдерісті басқаруды артық орталықтандыру немесе орталықсыздандыру;

- несиетелетін мәмілені талдау сапасының жеткіліксіздігі немесе төмендігі; қарыз алушылардың қызметін беттік қаржылық талдау; кепілдің жоғары құны;

- клиентпен байланыстың жеткіліксіздігі;

- несие пайдалануды ақылға қонымды бақылаудың болмауы;

- несие ресімдеуді құжаттық бақылаудың жеткіліксіздігі;

- несие құжаттамасының патенттелмеген тізбесі;

- бақылау мен аудиттің төмен тиімділігі несиелік процесс.

Коробова Г. Г. несие тәуекелін басқарудың негізгі әдістерін, несие тәуекелін басқаруды қамтитын несие тәуекелін басқару әдістерінің кешенін қолдануды ұсынады.:

- активтер қоржынын негізді әртараптандыру;

- қарыз алушының немесе эмитенттің төлем қабілеттілігін алдын ала талдау;

- несиелік тәуекелден болған шығындарды жабу үшін резервтерді қалыптастыру;

- банк үшін несиелік қоржынның оңтайлы құрылымын бағалау және қолдау;

- несие берудің кепілді қамтамасыз етілуін және оларды мақсатты пайдалануды талап ету.

Банктің несие қоржынын әртараптандыру несие бойынша төлем жасамау тәуекелін хеджирлеудің неғұрлым қарапайым және салыстырмалы арзан әдісі болып табылады.

Несие қоржынын жеткілікті әртараптандыруды қамтамасыз ету үшін қолданылатын негізгі тәсілдер мынадай::

- несиені ұтымды ету;

- салалық қатыстылыққа баса назар аудара отырып, қарыз алушылар санын әртараптандыру;

- несие бойынша қабылданатын қамтамасыз ету мүмкіндіктерін әртараптандыру;

- пайыздық ставкалардың әртүрлі түрлерін, несие бойынша пайыздарды есептеу және төлеу тәсілдерін қолдану;

- банктің несие қоржынын төлеу мерзімі бойынша әртараптандыру.

Авторлардың пікірінше, г. Н. Несиелік тәуекелді басқару әдістерін барынша толық және егжей-тегжейлі ұсынады. Белоглазова, Л. П. Кроливецкая, олар келесі негізгі әдістерді қарастырады: қарыз алушыларды саралау, Несиелік салымдарды әртараптандыру, тәуекелдердің шамасын шектеу, тәуекелдерді хеджирлеу және тәуекелдерді бөлу (кесте 11-ді қараңыз).

Кесте 11-Несиелік тәуекелді басқару әдістері және олардың мазмұны

Басқару әдістері	Әдістердің мазмұны
Қарыз алушыларды саралау	- қарыз алушының несие қабілеттілігін бағалау; - рейтингке сүйене отырып, несие беру шарттарын анықтау; - несие берудің әртүрлі нысандары мен нысандарын іс жүзінде қолдану.
Несиелік салымдарды әртараптандыру	- шағын және ірі несиелер қоржынының құрылымындағы үйлесім; - аумақтық және салалық тәуекелдерді төмендету үшін Несиелік ұйымдардың филиалдарын құру; - несие қоржынының мерзімі бойынша теңгерімділігі және т. б. - Банктің меншікті қаражатының бірлігіне келетін ірі Несиелік салымдар көлемінің лимиттерін қолдану.
Тәуекелдерді шектеу	- салалық тиістілігін ескере отырып, бір қарыз алушыға есептегендегі несие беру көлемін лимиттеу; - салалық тиістілікті есепке алу кезінде ірі қарыз алушылар үшін несие беру көлемін лимиттеу; - проблемалық несиелерді басқару.
Тәуекелдерді хеджирлеу	- туынды қаржы құралдарымен баланстан тыс операцияларды жүргізу; - Несиелік деривативтер.
Тәуекелдерді бөлу	- ірі жобаларды алқалы несиелендіру бойынша басқа банктермен

Сондай-ақ, несиелік тәуекелді басқару тәуекел көзіне тікелей әсер етумен шектелмей, аралас салаларда бірқатар шараларды көздейтінін атап өту маңызды. Бұл ұйымдастыру, кадрлық іс-шаралар, несиеор банкті несиелік процесті бұзудан қорғау бойынша арнайы іс-шаралар болуы мүмкін.

Несиелік тәуекелді басқаруды жүйе ретінде қарастыра отырып, банк менеджменті саласындағы жетекші маман профессор О. И. Лаврушин несиелік тәуекелдерді реттеу әдістерінің жіктелуін келесі өлшемдер бойынша ұсынады:

- реттеу уақыты (кезеңі);
- несие күрішін азайту тәсілдері;
- тәуекелді реттеу құралдары.

Реттеуші шараларды жүзеге асыру уақытына байланысты реттеудің несиелік процеске тиесілілігінің екі кезеңі ажыратылады:

- алдын-ала;
- келесі.

Алдын ала кезеңде несиелік операциядан болған шығындардың ықтималдығын төмендетуге ең алдымен несие беру мүмкіндігін терең талдау арқылы қол жеткізіледі:

- 1) Несиелік өтінімді қарау; несиенің техникалық-экономикалық негіздемесі;
- 2) клиенттің несие қабілеттілігі деңгейін анықтау;
- 3) несие - кепілгерліктің, кепілдің, кепілдіктің қайтарымдылығын қамтамасыз ету нысандарын бағалау;
- 4) несие шартын, кепіл туралы шартты және т. б. жасау.

Реттеудің келесі кезеңінде тәуекелдерді басқару жөніндегі іс-шаралардың тиімділігін көп жағдайда несиелік тәуекелдерді ішкі бақылау ұйымы айқындайды.

Несиелік тәуекелдерді реттеу әдістерінің 6 тобын ұсынады.:

- 1) тәуекелді болдырмау;
- 2) тәуекелді аудару;
- 3) тәуекелді сіңіру;
- 4) тәуекелді өтеу;
- 5) тәуекелді бөлу;
- 6) әртараптандыру.

Тәуекелдің алдын алу кезінде іс-қимылдың екі нұсқасы болуы мүмкін:

- 1) тәуекелдік жобаға, несие беру объектісіне байланысты несие беруден бас тарту;
- 2) қорғау жүйесін бақылауды енгізу шартымен оны қайтармаудан қорғау жүйесін беру.

Тәуекелді аудару тәуекел үшінші тұлға, оның ішінде мемлекет өзіне алатын жағдайларды жасауды көздейді. Осы шешім аударма тараптары арасындағы тиісті шартта көрініс табуы тиіс. Қарыз алушының несиеті қайтару

бойынша өзіне міндеттеме қабылдаған қатысушы заңды және жеке тұлға бола алады. Аударым өтеусіз және ақылы негізде жүргізілуі мүмкін.

Тәуекелді сіңіру тәсілдері тәуекел пайда болған немесе оны азайтудың өзге де тәсілдері мүмкін болмаған кезде тәуекелден болатын ықтимал залалды бейтараптандыруға бағытталған. Тәуекелді сіңірудің типтік тәсілі несие бойынша ықтимал шығындарға арналған резервті қалыптастыру болып табылады. Тәуекелді сіңірудің соңғы тәсілі қарыз алушының мүлкін қарызды жабу және пайыз төлеу ретінде ұсыну болып табылады. Тәуекелді өтеу мүмкіндігі шығынсыз жағдайды қамтамасыз ету тетігі арқылы тәуекелдің теріс салдарын жоюға бағытталған. Мұндай өтемақының мысалы қарыз алушының несие беретін Несиелік ұйымда депозит ашуы болуы мүмкін. Өтемдік тәсіл ретінде кепіл механизмі де әрекет ете алады. Тәуекелдердің жалпы жиынтығын жеке бөліктерге бөлу залалдың барлық жиынтықты емес, осы жеке бөліктен әсерін шектеу мақсатында реттеу тәсілі ретінде қолданылады. Практикада бұл әдіс консорциялық несиелерді ресімдеу, салалық белгісі бойынша, заңды және жеке тұлғалар бойынша қарыз алушылардың әртүрлі типтерін несиелендіруді орналастыру, сондай-ақ объектілерді әртараптандыру, несие мерзімдері және т.б. кезінде көрініс табады. Несиені өтеудің басты көзі несие алушының табысы болып табылады. Несиеті қайтару көзі ретінде несиеті қамтамасыз ету ретінде қарыз алушы ұсынатын активтер болуы мүмкін. Өтеу көздерінің басқа тобы кепіл, кепілдіктер, кепілгерлік, сақтандыру түрінде қалыптастырылады. Несиелік тәуекелді барынша азайту контекстінде бұл тәуекелді үшінші тараптың жауапкершілігіне аудару туралы болып отыр. Тәуекелді аудару тәсілі жасалған келісімнің сипатына байланысты. Бір жағдайда бұл кепілгерлік шарты, екіншісінде - кепілдік шарты, үшіншісінде - сақтандыру шартын жасасу болуы мүмкін.

Бұл ретте сақтандыру банктің кәсіпкерлік тәуекелдің бір түрі ретінде несие беруін, қарыз алушының несиеор-банк алдындағы өз міндеттемелерін сақтандыруын, кепілге берілген мүлікті сақтандыруды қозғауы мүмкін.

Осылайша, әрбір банк мәміленің нақты шарттарын, банк қызметіндегі басымдықтарды, оның мамандануын, нарықтағы орынды, бәсекеге қабілеттілігін, клиенттік базамен өзара қарым-қатынасты, елдегі экономикалық және саяси тұрақтылық деңгейін және ақпараттық ортаның басқа да факторларын негізге ала отырып, Несиелік тәуекелдерді бағалаудың жеке жүйесін және оларды реттеу тәсілдерін белгілейді.

Бақылау сұрақтары

1. Несие тәуекелі дегеніміз не?
2. Әр түрлі сипаттамаларға байланысты несие тәуекелінің жіктелуін атаңыз.
3. Несиелік тәуекелдің пайда болуына әсер ететін факторларды атаңыз.
4. Коммерциялық банкте несие тәуекелін басқарудың қандай әдістері бар?
5. Тәуекелдерді хеджирлеу дегеніміз не?

6. Тұтынушы несие бойынша несиелік скоринг әдісінің мәні неде?
7. Несие скоринг әдісі неде?
8. Несие салымдарын әртараптандыру дегеніміз не?
9. Несие тәуекелін басқару элементтерін тек қана жүйе тұрғысынан атаңыз.
10. Несие түріне байланысты Несиелік тәуекел түрлерінің жіктелуін атаңыз.

Тесттік сауалдар

1. Несиелік тәуекел-бұл...
 - A) несиелер бойынша пайыздарды төлемеу ықтималдығы;
 - B) қарыз алушының өтімділігін арттыру ықтималдығы;
 - C) несие қайтармау және қарыз алушының өтімділігін арттыру ықтималдығы;
 - D) қарыз алушының өтімділігінің және оның несие қабілеттілігінің төмендеу ықтималдығы;
 - E) несие бойынша негізгі борыш пен пайыздарды төлемеу ықтималдығы.
2. Несиелік тәуекел деңгейі өседі...
 - A) қарыз соммасының және оны қайтару кезеңінің ұлғаюымен;
 - B) қарыз соммасының және оны қайтару кезеңінің азаюымен;
 - C) қарыз соммасын азайтумен және оны қайтару кезеңін арттырумен;
 - D) қарызды қайтару кезеңінің А ұлғаюымен;
 - E) дұрыс жауап жоқ.
3. Несиелік тәуекелдерді басқару ...
 - A) олардың төмендеуі;
 - B) оларды толық жоюға;
 - C) несие қоржынын қалыптастыру тиімділігін арттыруға;
 - D) коммерциялық банктің несие ресурстарын ұлғайтуға;
 - E) коммерциялық банктің несиелік қоржынының сапасын төмендетуге.
4. Пайыздық ставканың жылжуы (тұрақтылығы және оның өзгеру мөлшері) пайыздық тәуекелге қалай әсер етеді?
 - A) пайыздық тәуекелді арттырады;
 - B) пайыздық тәуекелді азайтады;
 - C) пайыздық тәуекелге әсер етпейді;
 - D) пайыздық мөлшерлеменің ұлғаюымен пайыздық тәуекел азаяды;
 - E) пайыздық ставканың азаюымен пайыздық тәуекел артады.
5. Егер пайыздық ставкаларды арттыру үшін банкке несие беру орынды.....
 - A) тіркелген ставка бойынша;

- В) өзгермелі ставка бойынша;
- С) консорциалды негізде;
- Д) пайыздың мерзімін ұзартумен тіркелген ставка бойынша;
- Е) қатты ставка бойынша.

6. Инфляциялық шығындарды өтеу үшін несие пайызының жылдық ставкасын келесі түрде түзету қажет:

- А) оны инфляция индексіне көбейту;
- В) оған бір жыл ішіндегі инфляция өсімін қосу %);
- С) қарыз алушымен келісілген мөлшерде жыл ішіндегі инфляция өсімін (%- бен) қосу;
- Д) оны инфляция индексіне көбейту немесе оған бір жыл ішіндегі инфляция өсімін қосу %);
- Е) дұрыс жауап жоқ.

7. Егер банктің жалпы тәуекелінің мәні 5-тен 10-ға дейін болса, онда бұл..

- А) банк біраз уақыт елемей мүмкін Банк тәуекелінің төмен деңгейі;
- В) банктен ерекше назар аударуды талап ететін тәуекелдің орташа деңгейі;
- С) банк тәуекелінің жоғары деңгейі;
- Д) банктің басты назарын талап ететін тәуекелдің стандартты деңгейі;
- Е) дұрыс жауап жоқ.

8. Пайыздық ставкалардың тұрақты төмендеуі байқалса, пайыздық тәуекелді төмендету үшін қажет:

- А) белгіленген пайыздық ставкасы бар қоржындағы несиелер санын көбейту;
- В) ұзақ мерзімге несиелер беру;
- С) өзгермелі пайыздық ставкамен несиелер санын көбейту;
- Д) санын азайтуға қоржынындағы несиелер тіркелген пайыздық ставкамен;
- Е) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын көбейту.

9. Ең жоғары пайыздық мөлшерлемелер кезінде пайыздық тәуекелді төмендету үшін қажет

- А) белгіленген пайыздық ставкасы бар қоржындағы несиелер санын көбейту;
- В) ресурстарды ұзақ мерзімге тарту;
- С) өзгермелі пайыздық ставкамен несиелер санын көбейту;
- Д) санын азайтуға қоржынындағы несиелер тіркелген пайыздық ставкамен;
- Е) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын көбейту.

10. Пайыздық ставкалардың тұрақты өсуі кезінде пайыздық тәуекелді төмендету үшін қажет

- A) белгіленген пайыздық ставкасы бар қоржындағы несиелер санын көбейту;
- B) ресурстарды ұзақ мерзімге тарту;
- C) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын көбейту;
- D) санын азайтуға қоржынындағы несиелер тіркелген пайыздық ставкамен;
- E) өзгермелі пайыздық ставкамен несие санын көбейту.

11. Пайыздық ставкалардың тұрақты төмендеуі байқалады. Бұл ретте пайыздық тәуекелді төмендету үшін

- A) белгіленген пайыздық ставкасы бар қоржындағы несиелер санын көбейту;
- B) ұзақ мерзімге несиелер беру;
- C) өзгермелі пайыздық ставкамен несиелер санын көбейту
- D) коммерциялық банк қоржынындағы несиелер санын көбейту;
- E) белгіленген пайыздық ставкамен қоржындағы несиелер санын азайту.

12. Тәуекел дәрежесі бойынша несиелер:

- A) стандартты және стандартты емес;
- B) мақсатты және кепілдік;
- C) ішкі және сыртқы;
- D) қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді;
- E) тәуекелдік және тәуекелсіз.

13. Несиелік тәуекелді басқару әдістерінің бірі болып табылады... активтер қоржынының

- A) әлеуметтік;
- B) азаю;
- C) әлеуметтік;
- D) әлеуметтік;
- E) концентрация.

14. Дұрыс емес өрнек көрсетіңіз.

- A) үшінші сыныпты клиенттерге несие беру банк үшін елеулі тәуекелге байланысты;
- B) үшінші класты клиенттерге көп жағдайда несие бермейді;
- C) егер үшінші сынып клиенттеріне несиелер берілсе, онда берілетін несие мөлшері жарғылық қордың мөлшерінен аспауы тиіс;
- D) үшінші кластағы клиенттерге коммерциялық банктер несие желісін ашуы мүмкін;
- E) үшінші класс клиенттеріне несие үшін пайыздық мөлшерлеме жоғары деңгейде белгіленеді.

15. Банктік несиенің қайтарымдылығын қамтамасыз ету тетігінде Несиелік тәуекелді басқару әдістері:

- А) қарыз алушының несие қабілеттілігін және несиетелетін жобаны талдау және бағалау;
- В) Несиелік міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етуді бағалау;
- С) Несиелік мониторингті қоса алғанда, "проблемалық" несиелермен жұмыс істеу;
- Д) несиені қайтарудың қосымша шараларын іске асыру;
- Е) жоғарыда аталғандардың барлығы.

16. Субъективті басқару шешімдерін қабылдау кезінде тәуекелдерді басқару әдістерін зерттеу үшін қолданылады:

- А) Нейманның математикалық теориясы-Моргенштерн;
- В) Имитациялық модельдеу;
- С) Джипс функциясы;
- Д) Вассердің математикалық моделі;
- Е) дискриминациялық модельдеу.

17. Қарыз алушының негізгі борыш пен несиелерге тиесілі пайыздарды төлемеу қаупіне байланысты тәуекел:

- А) мүлктік тәуекел;
- В) несие тәуекелі;
- С) пайыздық тәуекел;
- Д) несие тәуекелі;
- Е) қайтармау тәуекелі.

18. "Бес СИ ережесі" әдісі коммерциялық банктердің тәжірибесінде Несиелік тәуекелді бағалау үшін қолданылады:

- А) Франция;
- Германияда;
- С) АҚШ;
- Д) Италия;
- Е) Жапония.

19. Төменде аталғандардың ішінен ішкі тәуекелге не жатады?

- А) Саяси тәуекел;
- В) пайыздық тәуекел;
- С) валюталық тәуекел;
- Д) ақпараттық тәуекел;
- Е) экономикалық тәуекел.

20. Пайыздық тәуекелдерге қандай басқару әдісі қолданылады?

- А) қайталанатын іс-әрекеттерді автоматты түрде орындау;

- В) стресс-тестілеу;
- С) ықтимал шығындарға резервтерді қалыптастыру;
- Д) білім беру;
- Е) корреляция.

21. Қай түрі тәуекел байланысты уақыт жатады тәуекелдер бойынша есеп айырысуды жүргізу керек.

- А) өткен тәуекел;
- В) ағымдағы тәуекел;
- С) болашақ тәуекел;
- Д) ағымдағы немесе болашақ тәуекел;
- Е) өткен және болашақ.

22. Операциялық тәуекелдерге қандай басқару әдісі қолданылады?

- А) ақпаратқа қолжетімділікті шектеу;
- В) қаржы нарығының құралдарын тәуекелді сақтандыру үшін пайдалану;
- С) «алшақтық» концепциясы (GAP-талдау);
- Д) ақша қаражатын резервтеу;
- Е) дұрыс жауап жоқ.

8 Несиелік мониторинг және несиелік қоржынның сапасын бақылау

8.1 Несиелік мониторинг түсінігі

Барлық халықаралық банк қоғамдастығы несиелерді қайтару проблемасына алаңдаулы, оның маңыздылығы қазіргі уақытта өсті. Қазақстан үшін ол банктердің несие саясатын жандандыру кезінде көлемі ұлғайған проблемалық несиелердің болуымен байланысты.

Банктердің Несиелік тәуекелін барынша азайту жолдарының бірі банктік бақылаудың тиімді жүйесін құру болып табылады. Бұл проблеманың құрамдас бөлігі проблемалы несиелермен жұмысты уақытында анықтау және ұйымдастыру болып табылады.

Несиe мониторингі-бұл несиe шартының орындалуына банктік бақылауды жүзеге асыру. Несиені өтеу барысын және ол бойынша пайыздарды төлеуді бақылау несиe берудің бүкіл процесінің маңызды кезеңі болып табылады. Ол қарыз алушының несиелік досьесін мерзімдік талдау, банктің Несиелік қоржынын қайта қарау, несиe жағдайын бағалау және аудиторлық тексеру жүргізу болып табылады.

Мониторингтің мақсаты-негізгі борышты мерзімінде өтеуді және несиe бойынша пайыздарды төлеуді қамтамасыз ету. Өтеуде қиындықтар туындайтын несиелер проблемалық несиелер деп аталады. Проблемалық несиенің пайда болуы, әдетте, күтпеген емес.

Несиелік мониторинг объектілерінің екі негізгі ерекшеліктерін атап өтуге болады, олардың біріншісі олардың серпінділігі, екіншісі - мониторинг

объектісінің жұмыс істеу процесінде туындайтын қауіптіліктің болуы немесе мүмкіндігі болып табылады.

Сондықтан несиелік мониторинг, ең алдымен, несиелік операциялардың тәуекелділігін төмендетуге және несиеті өтеу процесінде қиындықтардың туындауына байланысты теріс операцияларды болдырмауға бағытталған көп факторлы процесс ретінде бірегейлендіру қажет.

Мониторинг жүйесінің бақылау жүйесінен негізгі айырмашылығы объектілердің болашақ дамуын болжаудан тұрады.

Ішкі және сыртқы несиелік мониторлар.

Банк ішкі мониторингті әрбір жеке берілген несие үшін де, тұтастай алғанда несиелік қоржынның сапасына да жүзеге асырады.

Ішкі мониторинг екі түр болуы тиіс: заңды немесе жеке тұлғаның қарыз алушының мониторингі және несиесі банктің мониторингі.

Қарыз алушының мониторингіне банктің барлық дерлік бөлімшелері қатысады: заңгерлік, қауіпсіздік, операциялық, валюталық операцияларды және бағалы қағаздармен операцияларды жүзеге асыратын бөлімшелер, талдамалық және басқалар. Әрине, несиелік бөлім (департамент, басқару) басты рөл атқарады.

Коммерциялық банктерде несиелік мониторинг жүргізуге арналған ақпараттық-талдау базасы кесте 12-де ұсынылған әр түрлі көздерден түсетін мәліметтерден қалыптастырылады.

Кесте 12 - Коммерциялық банктерде несиелік мониторинг жүргізуге арналған ақпараттық-талдау базасы

Ақпараттық база	Ақпарат көздері
Қарыз алушы ұсынған деректер	- несие беру туралы қолдау хат; - қарыз алушының сауалнамасы; - заң құжаттары; - қаржылық құжаттар; - несие беру объектісі туралы ақпарат; - несиені қамтамасыз ету туралы ақпарат .
Банкішілік ақпарат	- осы банктегі несие тарихы; - қарыз алушының шоттары бойынша қаражаттың қозғалысы туралы деректер; - борышқа қызмет көрсету сапасы; - алынатын ақпарат Несиелік қызметкері барғанда кеңседен немесе қарыз алушы.
Үшінші тұлғалардан алынған ақпарат	- реттеу және қадағалау органдары (салық инспекциясы, тіркеу палаталары және лицензиялау органдары)); - осы Қарыз алушыға қызмет көрсететін Несиелік мекемелер; - сот органдары; - ақпараттық және рейтингтік агенттіктер; - БАҚ, Интернет; - несиелік ақпарат бойынша бюро.

Бұл ақпарат үнемі жаңартылып тұруы өте маңызды, себебі әйтпесе, несие проблемасының пайда болатын белгілері байқалмауы мүмкін.

Мониторингті практикалық қолданудың негізгі саласы-басқару, дәлірек айтқанда, қызметтің түрлі салаларында басқаруға ақпараттық қызмет көрсету. Мониторинг өте күрделі және бір мәнді емес құбылыс болып табылады. Ол әр түрлі салаларда және әр түрлі мақсаттарда қолданылады, бірақ жалпы сипаттамалар мен қасиеттерге ие.

Несиелік мониторингтің жіктеу критерийлеріне бірнеше толығырақ тоқталайық.

1. Несиелік мониторинг объектілері бойынша:

- нақты қарыз алушының мониторингі (несие);
- банктің несие қоржынының мониторингі.

Басқару жүйелерін талдау және бағалау қағидаттарын басшылыққа ала отырып, мониторингтің екі түрін бөлуге болады, олардың біріншісі жұмыс істеу міндеттерін, ал екіншісі – даму міндеттерін іске асыруға бағытталған. Басқаша айтқанда, мониторингтің бір жүйесі өзінің нақты міндетін орындай отырып, өзінің жұмыс істеуін тоқтатады (қарыз алушының мониторингі), басқалары шектеусіз ұзақ өмір сүруі мүмкін (банктің несиелік қоржынының мониторингі).

2. Ақпаратты жинау көздеріне байланысты несиелік мониторингтің бірнеше түрін ақпараттық жүйе ретінде бөліп көрсету керек. Коммерциялық банктерде несиелік мониторинг жүргізуге арналған ақпараттық-талдау базасы әр түрлі көздерден түсетін мәліметтерден қалыптастырылады:

- қарыз алушылар басқаратын БАҚ, ағымдағы заңнама мониторингі, түрлі салалар мен нарықтардың мониторингі;
- қарыз алушының қаржылық жағдайының мониторингі;
- қарыз алушының ақша ағындарының мониторингі;
- несие бойынша кепілге қабылданған қамтамасыз ету жағдайының мониторингі;
- Несиелік шарт міндеттемелерін орындау мониторингі (мақсатты пайдалану, пайыздар мен комиссияларды уақтылы төлеу);
- қарыз алушының іскерлік беделінің мониторингі, қарыз алушы-кәсіпорында менеджментті ұйымдастыру;
- банкішілік есептілік мониторингі

3. Несиелік мониторинг жүргізу әдістемесіне сүйене отырып, мониторингтің бірнеше түрін атап өтуге болады. Кәсіпорындардың мониторингі жүйесі ұйымдастырушылық, әдіснамалық және басқарушылық сипаттағы шаралардың кең кешенін білдіреді. Мониторингті ұйымдастыру нақты жағдайдың ерекшеліктерін ескере отырып, мониторингтің әр түрлі формаларының, түрлерінің оңтайлы үйлесімін анықтаумен және таңдаумен байланысты. Үш негізгі түрді бөлген жөн:

- жақсы әзірленген өлшемдер мен көрсеткіштер жүйесін пайдалана отырып, ғылыми зерттеу технологияларын тарта отырып, объект параметрлерін

өлшеу (яғни қарыз алушының қаржылық жағдайын, оның төлем қабілеттілігін талдау және т. б.);

- динамиканы талдау, яғни сараптама үшін негіздеме ретінде объектінің уақыт бойынша даму динамикасы туралы деректер пайдаланылғанда;

- салыстыру, сараптама үшін негіз ретінде басқа несиелік мониторинг объектісін ұқсас зерттеу нәтижелері таңдалады. Екі немесе бірнеше объектіні зерттеу бір уақытта бір құрал-сайманмен қатар жүргізіледі.

Несиелік мониторинг үшін маңызды проблема құрал-саймандардың жоғары сапасын қамтамасыз ету, бағалау өлшемдерін, индикаторлар мен көрсеткіштерді әзірлеу, өлшеу процесінің өзі, нәтижелерді статистикалық өңдеу және оларды барабар түсіндіру болып табылады.

4. Несиелік мониторингтің мақсатына байланысты оның үш түрін бөліп көрсетуге болады:

- ақпараттық-мониторинг объектісі туралы ақпаратты құрылымдау, жинақтау және тарату. Арнайы ұйымдастырылған зерттеуді көздемейді;

- базалық (фондық) - жаңа проблемалар мен қауіп-қатерлерді басқару деңгейінде ұғынуға дейін анықтау. Несиелік мониторинг объектісіне көрсеткіштерді кезеңдік өлшеу арқылы тұрақты бақылау ұйымдастырылады, олар оны толық анықтайды;

- проблемалы - несие беру кезінде туындайтын заңдылықтарды, процестерді, қауіптерді анықтау, басқаша айтқанда, әңгіме ең алдымен үмітсіз немесе проблемалы несиелерді сәйкестендіру туралы болып отыр.

5. Нақты пайдаланушыға бағдарлауды ескере отырып, мониторингтің екі түрін атап өтеміз. Мониторинг жүргізу кезінде әр түрлі объектілерге қатысты репрезентативті ақпарат алу қажеттілігі туындайды (жүйе мен жүйе бөлігінің арақатынасы).

Бүгінгі күні банк тәжірибесінде несиелік мониторингтің түрлі әдістері пайдаланылғанына қарамастан, олардың барлығы бірнеше басты қағидаттарға негізделген:

1. Несиелердің барлық түрлерін мерзімді тексеру. Әрбір 30, 60 немесе 90 күн сайын барлық ірі несиелер және ішінара - неғұрлым ұсақ несиелер тексеріледі.

2. Әрбір несие бойынша барлық маңызды шарттарды, оның ішінде:

- несие бойынша нақты төлемдердің есептелген деректерге сәйкестігі;

- несие бойынша қамтамасыз етудің сапасы мен жай-күйі;

- тиісті құжаттардың толықтығы, қарыз алушыға қатысты қажет болған жағдайда сот іс-әрекеттерін қолдану үшін қамтамасыз етуді және заңды құқықты өз билігіне алу мүмкіндігі;

- қаржылық жағдайдың өзгеруін бағалау және қарыз алушының банктік несиеке қажеттілігін ұлғайтуға немесе қысқартуға қатысты болжамдар;

- берілген қарыздың банктің несие саясатына және реттеуші органдар тарапынан оның несие қоржынына қатысты бақылаушылар әзірлеген стандарттарға сәйкестігін бағалау.

3. Проблемалық несиелерді жиі тексеру, нақты несиемен байланысты проблемалардың өсуіне қарай тексеру жиілігін арттыру.

4. Экономикалық құлдырау немесе банк өз ресурстарының едәуір бөлігін салған салаларда елеулі проблемалардың пайда болуы жағдайында несиелерді жиі тексеру (мысалы, салық немесе экспорт-импорт заңнамасының елеулі өзгеруі; жаңа бәсекелестердің пайда болуы немесе өнімді өндіру мен сатудың жаңа әдістерін пайдалануды талап ететін технологиялардың өзгеруі).

Несиелік мониторингтің маңызды элементі несиелендірудің ішкі аудиті болып табылады. Мұндай тексеруді банктің бақылаушысына ведомстволық бағынысты бөлім (жасырын да, ашық да) жүзеге асырады. Бақылаушы банк Президентінің не оны алмастыратын адамның тікелей әкімшілік бағынысында болады. Аудиторлық тексерудің мақсаты:

- мерзімі өткен несиелер бойынша банктік шоттардағы қаражат қалдықтарының жай-күйі;

- несиелердің қайтарымдылығын қамтамасыз ету және несиелік тәуекелдің қысқаруы бойынша нақты жағдай;

- несие процесін ұйымдастырудағы жағдай: несие беру және өтеу практикасының банктің несие меморандумының талаптарына сәйкестігі, барлық несиелердің есеп құжаттарында, әсіресе мерзімі ұзартылған және мерзімі өткен несиелер бойынша көрсетілуінің дұрыстығы; несиелер бойынша шығындарды жабуға арналған резервтердің жай-күйі және несиелер беру жөніндегі осыған ұқсас жұмыстарды ұйымдастыру.

Несиелер беру тәртібінің сақталуын тексеру тіркеу журналында несиелер алуға өтінімдерді есепке алуды бақылауды қамтиды, оның негізгі деректемелері: келіп түскен күні, өтініш берушінің атауы мен мекен-жайы, соммасы, мақсаты, мерзімі, пайыздық ставкасы, қамтамасыз ету және ескерту болып табылады.

Әрбір банктің өз несиелік досысын жүргізу жүйесі бар. Әдетте құжаттар келесі бөлімдерге топтастырылған:

- несиелер бойынша құжаттар (қарыз міндеттемелерінің несиелер келісімінің, кепілдік хаттардың көшірмелері, құжаттарға қол қою құқығына куәлік)

- қаржылық және экономикалық ақпарат (баланстар, пайда мен шығындар туралы есептер, аналитикалық кестелер, ақша түсімдері туралы есептер, бизнес жоспарлар, салық декларациялары)

- несиелер қабілеттілігі туралы сұрау салулар мен есептер (несиелер агенттіктерінің анықтамалары, телефон сұрау салулары)

- несиелерді қамтамасыз ету бойынша материалдар (иелену құқығы туралы құжаттар, кепіл туралы қаржы куәліктері, салымға және бағалы қағаздарға құқықтарды беру туралы құжаттар, кепілге қойылған)

- хат алмасу және естелік хаттар (несиелер мәселелері бойынша клиентпен хат алмасу, телефонмен сөйлесулерді жазу, қарыз алушының ағымдағы шотының жағдайы туралы анықтамалар).

Әдетте банк қалыптастырады несиелік архив - бұл база несиелік мониторинг. Онда барлық қажетті ақпарат - қаржылық есептер, хат алмасулар, несиелер қабілеттілігінің талдамалық шолулары, кепіл құжаттары шоғырланған.

8.2 Әлеуетті сақтандыру белгілерін анықтау мәселелері

Несиелік мониторингке әлеуетті сақтаушы белгілерді тану проблемасы жатады.

"Дабыл сигналдары" төрт негізгі арнаға түсуі мүмкін:

- 1) қарыз алушының банкпен өзара қарым-қатынасы;
- 2) Қарыз алушының басқа серіктестермен өзара қарым-қатынасы;
- 3) қарыз алушының қаржылық есептілігі және балансы;
- 4) компаниядағы ішкі өзгерістер;

Несие бойынша тәуекелдің төмендеуі, жіктелуі және жоғарылауы белгілері пайда болған кезде банктің жауапты қызметкерлері несие комитетіне және банк басшылығына хабарлайды.

Қарыз алушы жоспарлы немесе ұзартылған мерзім өткеннен кейін сыйақы (мүдде) және негізгі борыш соммаларын өтемеген жағдайда, Несиелік бөлімше Несиелік Комитетке көрсетілген несиенің қосымша мерзімін ұзарту туралы ұсыныс дайындайды. Мерзімін ұзарту мүмкін болмаған жағдайда несие Мерзімі өткен несие есебіне шығарылады. Проблемалық несиенің пайда болуы туралы қызметтік жазба проблемалық несиеті өтеуге жәрдемдесу жөніндегі іс-шараларды жүргізу үшін банктің қауіпсіздік департаментіне беріледі.

Несиелерді уақытылы өтеумен проблемалар туындаған кезде банк оларды еңсеру, оның ішінде:

- қиын жағдайдың туындау себептерін анықтау үшін қарыз алушымен кездесу өткізіледі;

- қарыз алушының қаржылық жағдайы тексеріледі, қажет болған жағдайда-жергілікті жерге барып;

- қиын жағдайдың туындауының негізгі себептерін (осы саланың проблемалары, саладағы кәсіпорынның жағдайы, бәсекеге қабілеттіліктің және рыноктың жоғалуы, қаржылық жағдайдың уақытша нашарлауы немесе қаржылық күйреу және т. б.) анықтай отырып, клиенттің проблемалары талданады.);

- проблеманың оны еңсеру мәніне өткірлігінің дәрежесі бағаланады (жағдайды түзетуге болады немесе мүмкін емес);

- несиені оңалту процесінде назар теңгерім құрылымына және ақша ағынының құрамына шоғырланады;

- проблемалық несиеті құтқару бойынша шаралар әзірленуде (қарыз алушының берешек құрылымын өзгерту бойынша шаралар, несие бойынша қосымша қамтамасыз ету және кепілдіктер, қаржылық сауықтыру және қарыз алушының шығыстарын қысқарту бойынша консультациялық қызметтер, несие және т. б. бойынша кезекті төлемдерді тоқтату).

Несие мерзімі өткен несие есебіне шығарылған жағдайда Несиелік бөлімше банк заңгерлерімен бірлесіп, қолданыстағы заңнамада белгіленген тәртіппен кепілге салынған мүлікті (соттан тыс немесе сот) сату рәсіміне бастама жасайды.

Бланктік несиелер бойынша берешекті өтеудің қолайлы схемасы әзірленеді: талапты беру, қарызды аудару, қарыз алушымен дебиторлық берешекті қайтару бойынша жұмыс қауіпсіздік департаментімен бірлесіп басқа да іс-шаралар.

Проблемалық несиелермен жұмыс барысында төрт негізгі кезең бар:

- 1) проблемаларды ерте анықтау;
- 2) туындаған жағдайдан проблемалар мен әлеуетті шығуларды талдау;
- 3) проблеманы жою жоспарын әзірлеу;
- 4) жоспарды орындау.

Барлық процесс барысында банк клиентпен жақсы қарым-қатынасты сақтау мақсатында өте мұқият болуы тиіс, өйткені банк үшін жасалған жағдайдан ең қолайлы шығу әдетте клиентпен ұзақ негізде тығыз ынтымақтастық болып табылады.

Мәселе сәйкестендірілгеннен кейін банк өз позициясын нығайту үшін келесі қадамдарды қабылдауы тиіс:

- қарыз алушының мониторинг деңгейін арттыру;
- заң құжаттамасын жаңартуды талап ету (банк бар құжаттардың барлығын тиісті тәртіпте болуын тексеру);
- несиені қосымша қамтамасыз етуді сұраңыз;
- сондай-ақ қосымша (жаңа);
- компания менеджментінің шешім қабылдау процесіне қатысу.

Несие меморандумын жасағаннан кейін Заң департаменті жұмысқа кіріседі. Заңгерлер заңды бұзушылықтарды анықтап, жою арқылы жобаға құқықтық сараптама жүргізеді. Үлгімал шешімдердің, дәлсіздіктер мен қателердің бар-жоғына құжаттар тексеріледі. Егер борыштарды қайта құрылымдау басқармасының жұмыс нәтижелері бойынша несиелік проблемалы деп санауға шешім қабылданған жағдайда, кепілмен қамтамасыз етуді іске асыру жолымен берешекті қайтарудың талап-қуыным жұмысын жүргізу талап етіледі және/немесе мынадай жағдайлар орын алады:

- банкроттық рәсімі басталды, клиент банкке сотқа беруге қорқытуда;
- клиентті табу мүмкін емес, немесе клиент, әдетте, банкпен ынтымақтасқысы келмейді.

Несиелік құжаттама толық қауіпсіздік департаментіне беріледі. Берілген несиелік және несиеті өтеу мерзімінің басталуымен қиын жағдайды түзету мүмкін болмаған жағдайда банк қамтамасыз етуге талап қояды және кепілге салынған мүлікті өткізуді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де заңды іс-әрекеттер жасайды.

8.3 Несиелік қоржын (қоржын) сапасын бақылау

Несиелік қоржын банк кірістерінің басты көзі және бір мезгілде - активтерді орналастыру кезіндегі тәуекелдің басты көзі болып табылады. Банк қоржынының құрылымы мен сапасына Банктің тұрақтылығы, оның беделі, оның қаржылық табысы едәуір дәрежеде байланысты. Сондықтан барлық

банктерде несие сапасына бақылау жүргізіледі, тәуелсіз сараптама жүргізіледі және банктің несие саясатының қабылданған стандарттарынан ауытқу жағдайларын анықтау жүргізіледі. Несиелік қызметкерлер мен жоғары қызметшілер белгілі бір салаларда немесе жекелеген қарыз алушыларда несиелердің шамадан тыс шоғырлануын, сондай-ақ банк тарапынан араласуды талап ететін проблемалық несиелерді анықтау мақсатында қоржынның құрамын мұқият талдайды.

Несие қоржынын бақылау бағдарламалары Банкке, оның мамандануына, онда қабылданған несие қабілеттілігін бағалау әдістеріне байланысты. Мысалы, өндірістің құлдырауын бастан кешкен салалардағы кәсіпорындарға көп несие берген банк өзінің қарыз алушыларының істеріне әр 2-3 ай сайын жүйелі тексеру жүргізе алады. Жиі сараланған тәсіл қолданылады: ең сенімді несиелер жылына бір рет тексеріледі, ал проблемалық несиелер тұрақты талдау мен бақылауды талап етеді.

Несиені тексеру қаржылық есептерді қайта талдаудан, қарыз алушының кәсіпорнына барудан, құжаттаманы тексеруден, қамтамасыз етуден тұруы мүмкін. Тексеру кезінде осы қарыздың банктің несие саясатының мақсаттары мен ережелеріне сәйкестігі туралы мәселе қайта қаралады, клиенттің несие қабілеттілігі мен қаржылық жағдайы, операцияның рентабельділігі талданады. Көптеген банктер кезекті бақылау тексерісі барысында несиелерге бірқатар параметрлер бойынша несиенің қорытынды бағасын ұсынатын рейтинг береді. Рейтинг бойынша несиені жіктеу Банкке несие қоржынының құрамын бақылауға мүмкіндік береді.

Несиелерді тексеру банктік несиелеудің ақылға қонымды бағдарламасын жүзеге асыру үшін қажет. Ол банк басшылығына проблемалық несиелерді жылдам анықтауға ғана емес, сонымен қатар банктің Несиелік саясатының Несиелік басқарманың уәкілетті қызметкерлерінің іс-әрекетіне сәйкестігін тұрақты бақылауға көмектеседі. Несиелік бақылау сондай-ақ банктің президенті мен Директорлар кеңесіне жиынтық тәуекелді бағалауға және банктің қаржылық тұрақтылығын нығайту жөніндегі тиісті алдын алу іс-шараларын жүзеге асыруға көмектеседі.

Несиелік қоржынның сапасын бағалау бағалау базасынан (субъектілерден), бағалау технологиясынан (өлшемдер мен көрсеткіштер) және алынған нәтижеден (Несиелік қоржын элементтерінің сапа топтары бойынша жіктелуінен) тұратын элементтер жүйесін білдіреді.

Несиелік комитет, несиелік бөлімше, банктің ішкі бақылау қызметі; Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік актілеріне, сондай-ақ несиелік ұйымның ішкі құжаттарына сәйкес банктің несиелік қоржынының сапасын бағалайтын рейтингтік және талдау агенттіктері бағалау субъектілері болып табылады.

Несиелік қоржынның мазмұнына сәйкес оның сапасын бағалау критерийлері несиелік тәуекел дәрежесі, кірістілік деңгейі және өтімділік деңгейі болып табылады.

1. Несиелік тәуекел дәрежесі. Жоғарыда айтылғандай, несие тәуекелі қарыз алушының негізгі борышты және несие берешегі бойынша пайыздарды әр түрлі жағдайларға байланысты өтемеу ықтималдығын білдіреді.

Коммерциялық банк ұшырайтын несиелік тәуекел банк жүргізіп отырған Несиелік саясатты және соның салдарынан несиелік қоржынның сапасын сипаттайтын бірқатар факторларға байланысты болады. Несиелік тәуекелдің пайда болуының кейбір негізгі факторларын бөліп көрсетеді:

- қарыз алушылардың түрлері, өңірлер, салалар, несие беру мерзімдері бойынша несиелік қоржынды әртараптандырудың төмен дәрежесі (әртараптандыру жоғары болған сайын, тәуекел те төмен);

- қоржындағы мерзімі өткен несиелердің үлесі (қайта құрылымдалған берешекті қоса алғанда));

- несиелік тарихы және іскерлік беделі жоқ жаңа қарыз алушылардың үлес салмағы;

- қарыз алушының несие қабілеттілігінің барабар емес бағасы (әр түрлі себептерге байланысты берілуі мүмкін, мысалы, қарыз алушы туралы Банк алған ақпараттың сапасының төмендігінен, оның жеткіліксіздігі немесе уақтылы еместігінен; несиелік тәуекелдерді ұйымдастыру және басқару жүйесінде орын алған кемшіліктерден; қарыз алушының қызметі туралы толық түсінік бермейтін қаржылық жағдайын бағалау әдістемесін қолданудан; банк мамандарының біліксіздігінен.);

- несие өнімдерінің тар ассортименті-банктің дәстүрлі несие беру операцияларына ғана бағдарлануы; несие тәуекелін бағалаудың бірдей әдістемесін қолдану және несиелердің әртүрлі түрлері үшін оларды тудыратын факторлар. Мысалы, овердрафт бойынша несие беру кезінде санкцияланбаған овердрафт тәуекелі, төлем кезектілігінің бұзылу тәуекелі; инвестициялық несиелер үшін - құрылыстың бітелмеуі, жобаның ескіруі, дайын өнімді өткізу нарығының болмауы тәуекелі туындайды.

Өз әрекеті бойынша несиелік тәуекелдің туындауына әсер ететін факторлар банкке қатысты сыртқы және ішкі болып бөлінеді.

Сыртқы факторлар (макроэкономикалық, географиялық, ақша-несиелік) банктің тікелей қызметіне байланысты емес; олардың әсерін тек қана, мысалы, несие беру кезінде шешімдер қабылдау және артықшылық беру жүйесін қалыптастыру кезінде ескеруге болады. Ішкі факторлар несиелік банктің өзінің қызметімен де, қарыз алушының қызметімен де байланысты болуы мүмкін; олар несиелік ұйымда несиелік операцияларды жүргізудің жақсы әзірленген тетіктері мен несиелік тәуекелді басқару жүйелері болған кезде банк менеджменті тарапынан іс жүзінде толық басқарылады. Несиелік тәуекел дәрежесін бағалау үшін банктер сапалық және сандық талдауды пайдаланады. Сапалы талдау нақты тәуекел факторларын зерттеуге және бөлуге негізделеді.

Сапалы көрсеткіштер құрамына қарыз алушының даму перспективаларын талдау нәтижелерін жатқызуға болады:

- қарыз алушы саласының жағдайы;
- қарыз алушының аймақтағы рөлі;

- қарыз алушы ұйымның экономикалық, саяси, техникалық саясатын бағалау;

- кәсіпорынның және бизнес иелерінің іскерлік беделі.

Сапалы талдау жүргізудің үлгісі банктің несиелік қоржынын тікелей талдау болып табылады.

Тәуекелді сандық талдау әр түрлі көрсеткіштер мен қаржылық коэффициенттерді есептеу арқылы тәуекел дәрежесін қалыптастырады. Бұдан басқа, сандық талдау қолданылатын көрсеткіштер мен коэффициенттер мәндерінің өзгеруіне ықпал еткен факторларға талдау жүргізуді; осындай өзгерістердің серпінін талдауды; бәсекелес банктердің белгіленген өлшемдері мен көрсеткіштерімен салыстыруды болжайды.

Банктің несиелік портфелі бойынша жиынтық тәуекелді бағалау несиелік қоржынның жекелеген сегменттерінің, мысалы, заңды тұлғаларға берілген несие; жеке тұлғаларға берілген несие; орналастырылған депозиттер және ББС; есепке алынған вексельдер және басқалар элементтерінің ерекшеліктері мен тәуекеліне сүйене отырып айқындалады.

2. Несиелік қоржын кірістілігінің деңгейі. Барлық операцияларды, оның ішінде несиелік операцияларды банктер тәуекелдің рұқсат етілген деңгейі кезінде барынша пайда алу мақсатында жүзеге асырады. Банктердің негізгі табысы жеке тұлғалардың тартылған салымдары мен заңды тұлғалардың қаражаты бойынша берілген несиелер бойынша пайыздық ставкалардың және пайыздық ставкалардың айырмасы нәтижесінде алынатын пайыздық маржаның есебінен қалыптастырылады. Осыған байланысты банктер пайыздық мөлшерлемелердегі барлық ауытқуларды қадағалауға міндетті, өйткені олардың кез келген өзгеруі таза пайыздық кіріс шамасына оң немесе теріс әсер етуі мүмкін және демек, несиелер бойынша қаржылық қиындықтарға немесе шығындарға әкелуі мүмкін.

Пайыздық мөлшерлемелердің өзгеруін және оның банктің кірістілігіне әсерін талдаудың бірнеше әдістері бар, мысалы: пайыздық маржаның өзгеруін талдау; банктің активтері мен пассивтері (GAP немесе DGAP) бойынша пайыздық мөлшерлемелердің деңгейінің сәйкессіздігін талдау.

Несиелік қоржынның құрамына кіретін элементтер екі топқа бөлінеді: кіріс әкелетін және әкелмейтін. Несиенің табыстылық деңгейі ол бойынша пайыздық ставканың деңгейімен, сондай-ақ қарыз алушының пайыздық төлемдер бойынша міндеттемелерді уақтылы орындауымен айқындалады. Табыс әкелмейтін несие тобының құрамына пайызсыз несиелер, мұздатылған проценттері бар, сондай-ақ пайыздық төлемдер бойынша ұзақ мерзімді кешіктірілген несиелер кіреді.

Банкті басқару жүйесінде, оның ішінде несиелік қоржынның сапасы несиелік және пайыздық саясатты анықтаудың ойластырылған және сараланған тәсілі өте маңызды. Несиелік операцияларды жүргізуден түсетін кірістердің өсу қарқыны клиенттерге несие беру көлемінің өсу қарқынына әрдайым сәйкес келмейді, бұл банктің несиелік тәуекелдің барабар бағалауымен байланысты болуы мүмкін. Басқарудың ойланбаған саясаты тұтастай алғанда банк

активтерінің, оның ішінде несиелердің сапасының нашарлауына әкелуі мүмкін; өз кезегінде, қарыз алушылар қайтармаған несиелер мен төленбеген пайыздар банктің пайыздық кірісінің азаюына әсер етеді, бұл шығындарды жабуға резервтерге қосымша аударым жасауға, банк шығыстарының өсуіне және пайданың төмендеуіне әкеледі. Қосымша резервтер құру кезінде несие беруге бағытталуы мүмкін банк айналымынан ақша ресурстары алаңдатады, бұл банктің өтімділік балансының өзгеруіне әсер етеді.

3. Несиелік қоржынның өтімділік деңгейі. Осы санаттың несие қоржынының сапасына тікелей тәуелділігі тарихи түрде қалыптасты - ең жақсы сапа санатына жіктелген несие үлесі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым Банктің өтімділігі жоғары. Дәстүрлі түрде банктердің өтімділік деңгейін реттеуі (оның ішінде несие беру процесінде) несиелер беру мерзімдерінің салымдарды тарту мерзімдеріне сәйкес келуіне байланысты болды, осылайша салымшылардың өз қаражатын күтпеген жағдайда өзін сақтандырады. Несиелер аз өтімді активтер болып саналады, ал салымдар, егер банктің ресурстық базасын қалыптастырудың негізгі көзі болмаса, онда маңыздыдан кем емес. Несиелердің салымдарға арақатынасының жоғары көрсеткіші банктің өтімсіздігі туралы куәландырады, өйткені банк несие беру үшін өзінің барлық ресурстарын іс жүзінде пайдаланды, ал жаңадан берілетін несиелер рынокта қаражат сатып алу есебінен қаржыландырылатын болады. Көрсеткіштің төмен мәні банктің еркін өтімділігіне ие және салым есебінен жаңа несиелерді қаржыландыра алатынын көрсетеді.

Өтімділік деңгейінің осы көрсеткішінің жетіспеушілігі онда несиелік қоржынның және салымдар қоржынының құрылымы ескерілмейді. Кейбір несиелер қысқа мерзімді болып табылуы немесе қайталама нарықта сатылуы мүмкін; басқалары - ұзақ мерзімді сипатта болуы және бұл ретте төлемдерді кейінге қалдыру мүмкіндігін қарастыру (тек елеулі дисконтпен ғана іске асырылуы мүмкін). Демек, банктерде несиелер мен салымдардың бірдей арақатынасы кезінде олардың несиелік қоржындеріндегі айырмашылықтарға байланысты әртүрлі несиелік өтімділік орын алады. Бұдан басқа, осы көрсеткіште негізгі берешекті және несиелер бойынша проценттерді өтеуге соммалардың түсімі ескерілмейді.

Соңғы уақытта ақша ағынын есептеу әдісі де қолданылады, оның негізінде қажетті кезеңде клиенттік қаражаттың жылыстауы мен ағынының шамасын салыстыру принципі жатыр. Тұтастай алғанда, күтілетін ақша ағындарының шамасы банк активтерінің сапасы мен проблемалық несиелердің деңгейіне сүйене отырып айқындалады. Осы санат бойынша көрсеткіш банктің пайыздық кірісінің маржасы болып табылады.

Теңгерімді өтімділікті камтамасыз ету үшін берілетін несиелер банктің жаңа қарыздарға ресурстарды орналастыру мүмкіндігі болуы үшін толық көлемде және шарттарда белгіленген мерзімде қайтарылуы маңызды. Осының бәрі банкте несиелік салымдар мен бизнес-процестердің сапасын басқару жүйесін сауатты ұйымдастырудың, тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесін құрудың арқасында мүмкін болады.

Банк қызметінде өтімділікпен проблемалардың пайда болуы оның қаржылық жағдайының әлсіреуіне және өзінің ресурстық базасын сақтауға және қолдауға байланысты қиындықтардың туындауына әкеп соғады. Сонымен қатар, банктердің ағымдағы қызметі өтімділік пен кірістілік деңгейлерінің оңтайлы ара қатынасын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс: несиелік ұйымның өтімділік деңгейі жоғары болған сайын, оның кірістілігі де аз, өйткені жоғары өтімді активтер бойынша кіріс тәуекелдің аз дәрежесіне байланысты басқа актив құралдарымен салыстырғанда төмен.

Бақылау сұрақтары

1. Несие мониторингінің мәні неде?
2. Несиелік мониторинг жүргізудің негізгі мақсаттарын атаңыз.
3. Коммерциялық банктерде Несиелік мониторинг жүргізу үшін ақпараттық-аналитикалық базаны атаңыз.
4. Коммерциялық банктің Несиелік қоржынының сапасын бағалаудың негізгі критерийлерін атаңыз.
5. Несие бойынша тәуекелдің төмендеуі, жіктелуі және жоғарылауы белгілерінің пайда болуы туралы "дабыл сигналдары" түсетін негізгі арналарды атаңыз.

Тесттік сауалдар

1. Несиелік мониторинг-бұл:
 - A) мерзімі өткен несиелерді өтеу процесін банктік бақылау жүйесі;
 - B) жеке несиелердің өтуіне де, жалпы несиелік қоржынның сапасына де несиелік берудің барлық процесін банктік бақылау жүйесі;
 - C) берілген несиелер бойынша пайыздарды есептеу мен төлеуге банктік бақылау жүйесі;
 - D) несиелер бойынша негізгі борыш пен өсімпұлды төлеуге банктік бақылау жүйесі;
 - E) дұрыс жауап жоқ.
2. Мемлекет тарапынан реттеуге жатады:
 - A) несиелік ұйымдарының салымдарының бағыттары;
 - B) несиелік тәуекел деңгейі;
 - C) банктің күрделі салымдарының көлемі;
 - D) банктің күрделі салымдарының көлемі және Несиелік тәуекел деңгейі;
 - E) дұрыс жауап жоқ.
3. Несиелік операциялардың тиімділігі:
 - A) несиелік операциялардан түскен пайда / жалпы Несиелік салымдар;
 - B) несиелік операциялардан түскен кіріс / жалпы Несиелік салымдар;
 - C) несиелік операцияларынан кіріс / банк капиталы;

D) несие операцияларынан салық салғанға дейінгі пайда / банк капиталы;
E) несие операцияларынан пайда / экономика секторлары бойынша банктің несие салымы.

4. Берілген несиелер бойынша алынған пайыздардың банк берген несиелердің жалпы соммасына арақатынасымен анықталады.:

- A) таза пайыздық маржа;
- B) несиелік операциялардың кірістілігі;
- C) несиелердің жалпы соммасындағы пайыздық кірістер үлесі;
- D) операция рентабельділігі;
- E) дұрыс жауап жоқ.

5. Несиелер бойынша мерзімі өткен берешек өскен жағдайда, несие бойынша ықтимал шығындарға құрылған резервтің жеткіліктілігінің мәні (РВПС)

- A) басқа тең жағдайларда төмендейді;
- B) пайда болатын РВПС төмендеген жағдайда төмендейді;
- C) жаңа;
- D) жаңа;
- E) дұрыс жауап жоқ.

6. Мерзімі өткен несиелердің несиелердің жалпы соммасына қатынасы:

- A) несие қоржынының сапасы;
- B) белсенді операциялардың тәуекелділігі;
- C) қоржынның несиелік тәуекелі;
- D) несие қоржынының кірістілігі;
- E) дұрыс жауап жоқ.

7. МБК ұсынған және жиынтық несиелердің қатынасы ...

- A) банктегі банкаралық несие беру деңгейі;
- B) банктің несиелік операцияларының деңгейі;
- C) несие тәуекелінің деңгейі;
- D) несие қоржынының кірістілік деңгейі;
- E) дұрыс жауап жоқ.

8. Банктің несиелік қоржынын құрайтын несие сапасының критерийлеріне:

- A) несие мөлшері;
- B) пайыздық мөлшерлеме;
- C) мерзімі өткен несие үлесі;
- D) қысқа мерзімді несиелердің жалпы көлеміндегі үлесі;
- E) пайыздық мөлшерлеме және несие мөлшері.

9. Несиелік операциялардың пайдалылығы мынадай қатынастармен айқындалады:

- A) несиелік операциялардан түскен пайда / жалпы несиелік салымдар;
- B) несиелік операциялардан түскен кіріс / жалпы несиелік салымдар;
- C) несие операцияларынан кіріс / банк капиталы;
- D) банк капиталы;
- E) дұрыс жауап жоқ.

10. Коммерциялық банктің несиелік саясатын айқындайтын сыртқы факторларға:

- A) мемлекеттік реттеу және банк капиталының мөлшері;
- B) мемлекеттік реттеу және инфляциялық процестер;
- C) капитал мөлшері және ресурстық базаның тұрақтылығы;
- D) капитал мөлшері және инфляциялық процестер;
- E) дұрыс жауап жоқ.

11. «Таза несиелік берешек / жиынтық несиелік берешек» қатынасы ретінде есептелетін коэффициенттің мәні жоғары болған сайын, оның қайтарымдылығы тұрғысынан несиелік қоржынның сапасы соғұрлым жоғары екенін бекіту

- A) дұрыс;
- B) дұрыс емес;
- C) несие тәуекелдерінің нормативтерін орындау шартымен дұрыс;
- D) егер барлық несиелердің кепілмен қамтамасыз етілуі болмаса, дұрыс емес;
- E) C және D жауаптары дұрыс.

12. Банктің несиелік қоржынының өсу қарқынының және жиынтық активтердің өсу қарқынының бірлікке тең немесе одан көп арақатынасы:

- A) банктің белсенді несиелік қызметі;
- B) белсенді инвестициялық қызмет;
- C) несие тәуекелі жоғары;
- D) Банктің белсенді несиелік қызметі және жоғары несиелік тәуекел;
- E) дұрыс жауап жоқ.

13. Несиe тәуекелін төмендету мақсатында ...

- A) қосымша қаражат көздері тартылады;
- B) қарыз алушылардың қаржылық көрсеткіштерін бағалау жүргізіледі;
- C) банктің несиe қоржынының мөлшері азаяды;
- D) банктің несиe қоржынының мөлшері артады және қарыз алушылардың қаржылық көрсеткіштеріне бағалау жүргізіледі;
- E) дұрыс жауап жоқ.

14. Проценттер бойынша мерзімі өткен берешекке жол берілген несиелер үлесінің артуы:

- A) несие қайтарылмау тәуекелін арттыру;
- B) әлеуетті мерзімі өткен берешектің мөлшерін төмендету;
- C) несие операцияларының кірістілігін төмендету;
- D) несие операцияларының кірістілігін арттыру;
- E) дұрыс жауап жоқ.

15. Несиелер бойынша пайыздық табысқа мынадай факторлар әсер етеді:

- A) қарыз алушылардың қаржылық жағдайы;
- B) несие бойынша пайыздық мөлшерлеме;
- C) несие тәуекелінің мөлшері;
- D) кепілмен қамтамасыз ету мөлшері;
- E) дұрыс жауап жоқ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Лаврушин О.И. Деньги, несие, банки. - М.: КНОРУС, 2008. - 560с.
- 2 Деньги. Несие. Банки. Под ред. Сейткасимова Г.С. - Алматы. Экономика, 2009. – 427с.
- 3 Сизов В. В. Финансы и несие: учеб. пособие / В. В. Сизов; Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО ТГПУ. - Томск: Изд.-во ТГПУ. Ч. 2. - 2006. - 255 с.
- 4 Меркулова И. В. Деньги, несие, банки : учеб. пособие для вузов / И. В. Меркулова, А. Ю. Лукьянова. - М.: КНОРУС, 2010. - 347 с.
- 5 Деньги. Несие. Банки. Белотелова Н.П., Белотелова Ж.С. - М.: Дашков и К, 2014. - 400 с.
- 6 Ильясов А. А. Денежно-несиеная политика: учеб. пособие для вузов / А. А. Ильясов. - Алматы: Экономика, 2009. – 480 с.
- 7 Деньги, несие, банки. Лаврушин О.И. электронный учебник. Режим доступа: <http://uchebnik-online.com>
- 8 Щегорцов В.А. Деньги, несие, банки: учебник для вузов / В.А. Щегорцов, В.А. Таран – Москва: Юнити-Дана. 2012. - 415 с.
- 9 Комекбаева Л. С. Финансы, деньги и несие : практикум для студ. начального и сред. образования / Л. С. Комекбаева, Е. С. Карибаев, Ж. К. Альжанова. - Астана: Фолиант, 2008. - 296 с.
- 10 Жуков Е.Ф. Деньги. Несие. Банки. - М.: Финансы и статистика, 2009. - 765 с.
- 11 Г.Г. Фетисов, О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова Организация деятельности Центрального Банка. Учебник под общ. ред. Г.Г.Фетисова – М.: КНОРУС, 2006. – 328 с.
- 12 Деньги. Несие. Банки: учебник под ред. Е.Ф. Жукова. - М.: Юнити - Дана, 2012. - 783 с.
- 13 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz>
- 14 Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2003 года № 1271 Об утверждении Положения и структуры Национального Банка Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2015 г.)
- 15 Закон Республики Казахстан от 30.03.1995 № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.03.2016 г.) // [http:// zakon.kz](http://zakon.kz)
- 16 Исмаилова Д. Н. Предпосылки возникновения рисков при банковском несиеовании юридических лиц и пути их минимизации в современных условиях // Экономическая наука и практика: материалы междунар. науч. конф.- Чита: Издательство Молодой ученый. 2012. - С. 62-65.
- 17 Федарчук С.В. Управление несиеенным риском в коммерческом банке // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2013. № 3. - С. 226-232.

- 18 Логунов Э. О. Особенности управления несиенными рисками коммерческого банка // Молодой ученый. 2012. - №4. - С. 157-159.
- 19 Управление рисками // Финансы. 2011. 18 апр. Режим доступа: <http://menatepspb.com/vnutrennij-kontrol/28-upravlenie-riskami.html>.
- 20 Морозова Е., Бурлакова Е. Из долгов выйдет толк // Ведомости – Новосибирск. 2012. № 178(3192). – С. 157-163.
- 21 Марамыгин М. С., Балин С. Е. О некоторых видах банковских рисков // Изв. Урал. гос. экон. ун-та. 2010. № 6 (32). – С. 125-131.
- 22 Серебряков Е. Ю. Теоретические аспекты возникновения несиенных рисков в современных условиях развития экономики // Вестн. Оренбург. гос. ун-та. 2010. № 2 (108).
- 23 Андреева Г. Скоринг как метод оценки несиенного риска // Банковские технологии. 2003. № 6–9. – С. 86-82.
- 24 Буянов В. П., Кирсанов К. А., Михайлов Л. А. Управление рисками (рискология). М.: Экзамен, 2002. – 294 с.
- 25 Костюченко Н. С. Анализ несиенных рисков. СПб. : Скифия, 2010. – 174 с.
- 26 Иода Е. В., Мешкова Л. Л., Болотина Е. Н. Классификация банковских рисков и их оптимизация / под общ. ред. проф. Е. В. Иода. 2-е изд., испр., перераб. Тамбов : Изд-во Тамбов. гос. техн. ун-та, 2002. – 120 с.
- 27 Осипова Л.В., Синяева И.М. Основы коммерческой деятельности. Практикум. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2012. - 215 с.
- 28 Акмалиева А.К. Пути повышения рентабельности коммерческого банка// АльПари. -2014. -№ 1. - С. 64-66.
- 29 Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? - М.: Финансы и статистика, 2011. - 402 с.
- 30 Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков - М.: Финансы и статистика, 2010. - 263 с.
- 31 Самедова Е. И. Доходы коммерческого банка как один из элементов формирования прибыли и их классификация // Молодой ученый. - 2014. - №20. - С. 409 - 413.
- 32 Правила краткосрочного несиенования экономики РК. Утверждено Правлением Национального Банка РК от 11.02.1994г.
- 33 Положение Национального Банка РК от 31.12.1996г. «О классификации ссудного портфеля и резервах (провизиях), необходимых для покрытия возможных убытков от несиеной деятельности Национального Банка Казахстана»
- 34 Банковское дело. Под ред. проф. Г.С. Сейткасимова. Астана: КазУЭФМТ, 2012. - 350с.
- 35 Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. Банковское дело организация деятельности коммерческого банка. Учебник для вузов. - М.: Издательство Юрайт, 2011 г. - 422 с.
- 36 Горелая Н. В. Организация несиенования в коммерческом банке: учеб. пособие / М. : Форум : ИНФРА-М, 2012. - 207 с

37 Тавасиев А. М. Банковское дело: управление несистой организацией : учеб. пособие / А. М. Тавасиев. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Дашков и К, 2011. - 639 с.